

МРАТ

Часопис за књижевност, уметност и културу

Издавач

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

За издавача

Милијана Радовановић

Главни и одговорни уредник

Небојша Деветак

Оперативни уредник

Бранислав Зубовић

Уредништво

Мирослав Алексић, Благоје Баковић, Емсура Хамзић,
Никола Шанта и Павле Орбовић

Адреса

Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас

21460 Врбас, Маршала Тита 87

Тел/факс +381 (21) 707-566

e-mail: casopistrag@sbb.rs : casopistrag@yahoo.com

www.vrbasbiblioteka.org.rs

УДК 82(05)

YU ISSN 1451-9437

Тираж

350 примерака

Рукописе слати у електронској форми

Илустрације

Рајко Каришић, уметнички фотограф

*Часопис се финансира из буџета општине Врбас, Покрајинског
секретаријата за културу и Министарства културе РС*

САДРЖАЈ

пѣраї ѡезије

Ненад ГРУЈИЧИЋ.....	5
Драгица СТОЈАНОВИЋ.....	9
Милица КРАЉ.....	15
Раша ПЕРИЋ.....	18
Власта МЛАДЕНОВИЋ.....	22
Ђорђе БОГОЈЕВИЋ.....	26
Марина ДРОБЊАКОВИЋ.....	31

пѣраї ѡрозе

Марко ГАЛИЋ.....	34
Славица ЈОВАНОВИЋ.....	42

пѣраї на пѣраїу

Радослав ВОЈВОДИЋ.....	49
Наталија ЛУДОШКИ.....	64
Жарко ЂУРОВИЋ.....	74

пѣраї црцїиѡ

Џек КЕРУАК.....	77
Алехандра ПИСАРНИК.....	80

пѣраї д'оје

Душан МИЛОВАНОВИЋ.....	84
------------------------	----

пѣраї ицчииѣавања

Душан СТОЈКОВИЋ.....	88
Драгица УЖАРЕВА.....	95
Бранислава Васић РАКОЧЕВИЋ.....	100
Милица МИЛЕНКОВИЋ.....	103
Томислав ЂОКИЋ.....	106
Чедомир ЉУБИЧИЋ.....	110

пѣраї наслеђа

Марија ОРБОВИЋ.....	114
Владимир УВАЛИН.....	128

Ненад ГРУЛИЧИЋ

ПАРАЛЕЛЕ

УСПОМЕНЕ

Ако је ишта остало у мени
од раних дана приједорског жара,
онда су ми то божански невени
у чамцу Сане што лепотом чара.

Ако је ишта засјало у мени
од школских дана гомјеничке клапе,
онда ли су то загрљаји снени
с осмехом оца накривљене капе.

Ако је ишта плануло у мени
што би се песмом навек могло звати,
то су тренути кад се душа пени

а успомена у свој извор врати.
О, где је дечак збрисао из мене,
опет ли ће сâм кроз песму да крене?

ЗАВИЧАЈНИ НОКТУРНО

У грању – сврака, двориште и шупа,
с прозора дечак у песми пребива,
на зиду слика „Девојка се купа”,
мајка од оца ситну пару скрива.

Цвркут и крештањ, па грактај и писак,
душа се пуни мирисом сумрака,
с ону страну реке тмули женски врисак,
комшија пијан гега из сокака.

Птице звуцима мрежу снова кроје,
замахом крила сен надлеће њиву,
оку се слике умножене роје,

комшо на ћошку цевчи нову ‘‘пиву’’.
Дан се рашива на три половине,
светлост у тмици махне репом, плине.

ПАРАЛЕЛЕ

Господе, јутрос, у мирису снега,
детињство шаље гомјеничке знаке.
поглед с балкона – све до Фрушког брега:
Козару видим у крештању свраке.

Сунце разгони мрак из мога тела,
повратак Теби кроз светлосну свиту,
силазим свечан, песма с врха чела,
пишем ко ђаче, избегавам финту.

На стази трази јутрошњих створења
што су се рано у потрагу дала
не би ли живот остао у току.

Тако и доба космичкога врења
по Земљи пузе да крв не би стала,
све обновила и текла у року.

НИКОЉДАНИ

Господња јутра у никољске дане:
лепи свештеник с мантијом у сунцу,
са оближњег храста гргољају вране,
кућни праг се пење ка славском врхунцу.

Слатка молитва у вечност је стала,
деца се збрала око пуног стола.
Повик са цесте – то пролазе мала
дрвена кола с два мршава вола.

У пламу срца никољданска свећа,
ракију отац подиже и здрави,
душа је часком све већа и већа,

предачка нит се расподела у слави.
Ушли су гости, један незван зева,
мајка га части, он обасјан пева.

ГОМЈЕНИЧКЕ ОБЈАВЕ

Јесен је блага, сокаци миришу,
куд ли ће дечак са свеском под мишком,
Господ се плави над шумом, крајичком,
облаци поју, рај доноси кишу.

О, дани сете и првих стихова,
танушно тело ка речици граби,
у глави тутње хиљаде ликова,
нараста чело, неки враг га ваби.

О, Боже, да л' ће тутњава да стане,
глава се, авај, као вулкан шири,
из ува расту невидљиве гране:

дечак се пењо ка песничкој лири!
Објава песме рађала се тако,
с магмом у глави, друкчије никако.

ЋУД ЉУБАВИ

Ситан газим песак, млеко јутра звони,
валови Дунава као да су с мора,
ено испод моста млади Херкул рони,
млада светлост пева, Фрушка мири гора.

Изнад плави голуб бели облак гони,
лахор душе цвате уз музику дана,
ево у сонету откуцаји бџни
надиру кроз ритам љубавног дивана.

Из осмеха твога пламсају латице,
бокори се покрет давне балерине,
о, да ли ће демон из речне матице

расточити звуке изворске даљине.
Или ће ми љубав, као што је вазда,
ћуди својом венац наизуст да сазда?

НИРВАНА

Чекам те, драга, уснула је трава,
месец се шуња у жбуњу облака,
зрикавац зарни из мрака се јавља,
кроз лишће суво шуш твојих корака.

Преда ме светлост спустила се бела,
очи јој крила душе на рођењу,
гледам те, ниси уистину цела,
допола само – ко сан при буђењу.

Светлуцаш нема, нестварна и бђна,
гасим се мален, тебе више нема,
ту где си била бриди рана нова:

чује се и ври успомена стара.
Утом нас нешто као виша трема
заносом трена у песму претвара.

ГЛАДНИК

Имао сам и ја веселих часова,
мада тамни беху на трпези чешћи,
а и ову причу почињем изнова
рушећи године на нули стојећи.

И када сам пево о раскоши снова,
ја се нисам бусо да сам понајвећи,
и тада у срцу заривена кјова
севала је крвљу за љубав молећи.

Леден шапат мој се низ греоце спушта,
остао је лепет да вршља у души,
болу стиже помоћ: распад, тма и тушта,

о, нека се живот у тамнилу гуши.
Дубоко у срцу, на ивици гушта,
и овај се занос у поноре руши.

Драгица СТОЈАНОВИЋ

ПОСЛЕДЊЕ ПИСМО СА ОХРИДА

Бојани

Поређај бело камење
Око мог лаког тела
У даљини нека личи
На бело брачко гробље
Трен радости
У коме беле броднице
Улазе у Сплитску
Са галебом на рамену
Вечних путника

Одмахни лепом белом руком
Ако ко пита:
Зашто тако изненада
Кад већ није било среће
Да свима буде разумљиво:
Усред срчаног удара
У спарном августовском дану
Загрљају хладног охридског вира

Одговори лепим уснама:
Било јој је досадно да живи
Као што је човеку досадно
Да безуспешно склања
Пчелу са лепљивог грозда

Сакупи пар задњих песама
У једну свешчицу
(О да ово задње и не мора
Да душа твоја не буде невесела)
Можда ће ветар

траг поезије

Пожелети да је листа
Или неко ко ће се за век или два
Упитати:
Како је могуће
Да поезија још није умрла
Обрадовати се чак!
Да је још жива

ДВОЈЕ

За Наташу и Драгана

Он јој је годинама
Носио сандале у рукама
И док су трчали по песку
Погледом затрпавао стопала

Он јој је годинама
Померао бретелу са купаћег костима
Како се Сунце померало
Са брда на брдо
Бринуо да подједнако поцрни
На свим местима
Младеж на пупку да јој остане бео

Он јој је годинама ловио пастрмку
Чувану од рибокрадица
Пред језерском стражом
У косу стављао сребрну крљушт
Вадио кост из грла

Они су годинама шетали
Руку под руку
Од Потпеша до старих грађевина
Виђала сам их једном у години
Свакога јутра гледајући
Дечака и девојчицу
Старца и старицу

Била сам заљубљена у љубав
Гледајући у њих двоје
Као у цркву Свете Софије!
Не као верници у мноштву гласова
Већ сама сама пред вратима слушајући
Алт и баритон у једногласју
Из подземних одаја

Где су они сад
Зар ћеш ми рећи да нису више заједно
(Хееј то нисмо Ти и Ја!)
Ми смо се разишли без речи
Одаавнооо
Тај гром ме више и не погађа
Али како да заборавим
Тај пар
Што се претворио
У неко друго двоје
Како њих двоје
Да заборавим преболим

Као и саму чињеницу
Да љубав више не постоји

У РАНУ ЈЕСЕН

*„И мртви на јесењем лишћу
изгледају лепше“*

Као кад докони шетачи
Побегну са обале
Пред великим кишним облаком
Тако треба побећи од смрти

Слутим сви су бежали
(И старо и младо
И богато и сирото
И кокош и јагње)
Сви који су на стопалима
Носили бели песак
Налик на брашно
Не желим као они!
Ја ћу се мирно спремити
За смрт
И чекаћу је верно

Само да не буде пролеће
Када се то деси
Ни лето врело које сам
Толико волела:
Плаво-бели галеб СанТорини
Камен са Брача
Бељи од гуске
Мозаик у Милану

Са кога ако се завртиш
Остаћеш заљубљен до смрти

Исти такав
Опасан Диоклецијановом палатом
Чамац са Охридског језера
Пун сребра
Све су то виделе моје очи
У доба летњих ферија
И плажу са лежаљком
Од ебановине
Пеликана на Скијатосу
Све би то плакало за мном
За мојим крвавим петама

Не нека не буде
Ни блага зима
У којој снег се топи
Ни разблудно пролеће
Као разблудна ждребица
Као помахнитала девојчица
Пуна пубертетских бубуљица
Кад све мами миомирисима
Као моја кћер плавоока
Не! Да ми буде жао
Што одлазим

Молим Ти се Господе
Нека се то деси у рану јесен
И нека моја леја
Буде земља
Лака земља
Из које избија винова лоза
Из ње у предаху
Два годишња доба
Тешки грозд црн
Пун ситних слатких коштица

Грозд тек прободен
Зраком сунца
А већ прекривен
Првим опалим листом
Донесеним ветром са севера.

ФОТОГРАФИЈА

Има једна фотографија
Од пре много година

Окренута леђима
У дугој хаљини
Боса одлази жена
Док таласи бришу песак
Са обриса њених стопала

Баш ту фотографију волим

На њој се не види
Колико година има жена
Где гледа
Да ли ће је прогутати бура
Или дочекати светионик
Као капетан брода

Да ли је брбљива
Или глупонема

Онолико колико даљина
Може да приближи
Само се назире
Да јој је врат затегнут
Као уже од чамца
Привезаним за док

Ах! Тако бих желела
Сада да корачам
Као у трену, сећам се, док је
Прст падао на фотоапарат
И отварала се бленда

У небо или у море да идем
Свеједно
Само лагано без напора
Корак по корак
Корак по корак

Ни зрно песка
Да не понесем у сандали
У прегибу малог прста
Таласи да бришу
Песак у трагу мојих стопала
Као што се све брише на крају

Нико да не види
Куда сам отишла
Ни наслути:

Чека ли ме иза завијутка
Драги Бог
Или млади морнар

Крст у Хиландару

Милица КРАЉ

ПЛАВИ АНЂЕЛ АРИЉСКИ

1.

Плаво око, крило плаво, плави зденац у висини,
плав пламенац, плава рука, плави ексер по средини,
плава грана, плава капља, плаво сребро, злато плаво,
плава гора, плава црква, плави звоник стреми право;

плава крвца посред прста, модри хлеб и вино плаво,
плава омча, плави чекић и вешала, модра главо,
плави божур и купина, плави тамјан и кандило.
плави трн у челу плавом, санак плаво засенило.

плавет мена, плавет јутра, плавет младих сунчевића,
плавет дрена, плавет трешње, тек изклеглих сурих птића,
плава светлост и плав мирис, плав осмејак плаво јеца,
плави жалац посред срца – распетога Плав- Агнеца.

2.

Плава тихост, плава ноћца, плави припев милостиви,
плаво звере и плав јаглац, плавет магле опипљиви,
плава риза, ноћца плава, плави ламент граду белом,
плав изданак, плава зена у видiku разгорелом;

плавац ветар морем модрим гони лађу ка пучини,
плава тмина и плав мрачак, плаво смиље у долини,
плава сестра и плав братац плава благост у кућици,
плава чашка смиља плавог заденута у ручици;

плава рука Мајке Божје изнедрила свет чудеса
плавим друмом племе плаво раскрилило пут небеса,
плави додир плода плавог под дрветом зрна плавог
плава бриткост плав-сечива Милошевом светом главом.

3.

Плава зубља, нечуј плави, у дубрави плави зефир,
плава сетва позна жетва плавом нити везе лептир,
плави ловац и ловкиња, плави нешум у селену,
целов плави бисер-шкољке, плава усна у времену;

плави страшак гоњеника, плава мрежа гониоца,
плави чунак на разбоју, плави покров-урочница,
плава басма, плави изуст, међ гранама плава кожа,
плави сандук, свећа плава и канија истог ножа;

плави Девич и Дечани, плаво Слово Деспотово,
плав намастир Студеница, бело лице Анђелово,
плава Жича и Ариље, Свещарица плава-кладенца
плавом ватром разгорела пурпур жишка од Младенца.

ЈОВАН МЕЛОД

Чије је листове расутена међи покрај цркве
Скупила рука невешта у књигу свезану криком
Беше л' то десница онога који у дневи мркле
Растера куне златице уплашив звере повиком

У вучју преодева кожу телашце младога роба
Очима слепим рисује у тачки жиг до жига
Заклонив гласком свирале усправне младиц е гроба
Опевав неопевом просеве божијег мига

То под Голешом промину слогом Јована Мелода
У магли сенчица-тичица косовског васкрелог народа

ЈОВАН ПРЕБЕГ

Од ветровите недеље до заклопите среде
Од хромог уторника до усечног четвртка
Од пасјег понедељка до чуминога петка
Од наплашите суботе до видовданске недеље

Кућу стопалима носио

Од видовданске недеље до загонетне суботе
Од варовног четвртак до оброчите петке
Од јудинога петка до себичне среде
Од глушног понедељка до водене суботе

Заклањао морни страх

Од некрштених до младих дана
У лобањи дечјих рана
Бели жудео дах

ЈОВАН ИСЦЕЛИТЕЉ

у осунчаном гају мотрио челеби грану
листиће перунике, пелен и чубар зелен,
турчинка латице зреле и ноћне фрајле беле,
стабљике хајдучице, коренчић чемерике,
купину и пасје гројзе и заплет-паучину
жилавку, кадифицу и цветак – бисерницу:

за рану незацеливу – овојем смртним свезану.

ПСАЛМИСТ ЈОВАН

Заклоњен сенком траве, оклопом младог јеленка,
Берући цветове палве док их надзире сенка

У благом јутарњем просеву под свлаком кућне змије
Рашчињавајући вреву – а црна светлост мије

Прегршт ураслих стопа у тле тешко до стида
Испод земљиног стропа где мравак цркву зида

За прогореле прагове и тужне скрајнуте свеце
За прекопане трагове и бесцен-сузе деце

За руку у колевци што бreme туђинско носи
У заметку у семци предачку милост проси

За завет писан у крви речима небеског гласа
Уз кост надиру црви: Неима, неима спаса!

Раша ПЕРИЋ

БЕЛА КАМИЛАВКА
(Ловћенска бројаница)

ЛОВЋЕН-КАПЕЛА

Светлела Ловћен-капела
са врха Црне пра-Горе
Изнад је звезда горела
а испод свећа до зоре

Звезду је Небо палило
а свећу срце Владике
И грејала се два света
на те две жишке велике

Громови пламен младили
а муње дивље луделе
Ветри су камен хладили

кад су зем-душе жуделе
из доње земаљске слике
под капу белог Владике

СЕНКА ОРЛА

Та сенка Орла! – Орла у небнини
мине над гробом или изнад храма
треперава је у искон-светлини
и лети к вису... и к мору утања...
па ускличник је о рођај-ведрини
ил је о смрти нови знак питања!

Та сенка Орла, Орла белих крила
или је зрака, или там што тиња
ил се умножи – владарица вила –
ил се осами, па, – ко монахиња –
буде и Слово, и Број који цвета
к Зему и Небу, и међ оба света!

КРСТ И МАЧ

Шта оно светли, Боже, у Цетињу,
у олтару, шта светли?

Светли Крст јерусалимски
и Јорданска вода!

А шта оно светли на Ловћену,
у капели?

Светли Мач Цара Лазара
и бела камилавка белог Владике!

Зар морамо, Боже, опет
са Крстом и Мачем пред тебе?

А са чиме би другим, са чиме?
И како?

Па са босиљком и пером на глави
и са голубом на рамену!

Обориће вам олуја и цвет и главу
и раме са голубом!

Српска је кућа на ветрометини,
удара је злоба одасвуд!

Па причувај је, Боже, мало и ти,
ако је српска и твоја је!

Уморио сам се, бранећи је,
зато ми и Крст и Мач припомажу!

БЕЛА КАМИЛАВКА

Бело семе
светлородног срца

бело пало
у пра-Црну Гору

и размакло
и кремен и мрамор

Из тог клија
биљка зимзелена

којој лиска,
сабља-чуваркућа

а цветница
трмка од азбуке

која брујем
и умнином гради

повесницу
с Почела ка Крају

А и Свемир
собом осветљава

ради Творца
и рад Богосина

и рад земне
Беле камилавке

која сија
са певног Орфеја

са Орфеја
а и са Владике

СТАРА БАЈАЛИЦА

Дође дан прође дан...
дође век прође век...
а у нашег Владике
на Ловћену кућица
са два ока-пенџера
једно гледа Хиландар
Свету гору Савину
друго гледа Лазину
Венецију-Марију
а ђаволак српасти
Полумесец лукави
пушта своје ченгеле
и љуља се на њима

Пробуди се Владико
пали ватру Владико
дижи свете димове
гуши гуши ђаволка
брани своју камену
на Ловћену кућицу
и питому Авалу
Стражилово Бранково
и Српкињу Милицу
с Фрушке горе зелене
брани себе Владико
и ми тебе Владико...

Власта Младеновић

ТРАГАЊЕ ЗА СОБОМ

ТУЋИ А МОЈИ ЗАВИЧАЈИ

*Мирославу и Мирославу
(Тодоровићу и Душанићу)*

Сада су Трешњевица и Појезна
и моји завичаји,
будућност је језна,
исти су нам очаји.

Напуштене куће,
около дивљи пејзажи.
Тешко ми је свако свануће,
видим свет пун лажи.

Нисам склон сонету,
нити волим форме,
али, ево, прилагођавам се свету.

Поезију читам на интернету,
придржавам се свакодневне норме,
све је далеко, а као да је ту.

Шаркамен, Свети Никола, 2014.

И ЈА САМ ПЕСНИКОВАО СА АМБРОМ

*У спомен на Амбру Марошевића.
песника-легенду*

Млад, песнички занесен
и ја сам стигао у Београд,
једног дана, у јесен,
све што сам имао била је глад.

Био сам пун наде.
о граде, мој Београде,
а све је у ствари
била магла, кафански дим,
тек сада видим,
што се више стари,
то сећања навиру на очи.

Сећам се, једино успомена сведочи,
док пијемо црвено вино,
најављујући књижевно вече,
Амбро ми свечано рече:
„Добро дошао, наручи вино
да и тебе прославимо.“

РЕЧ, ЗАДУЖБИНА

У сан ми дошао
Владимир Димитријевић,
уважени мој гост,
учтиво, искрено
тражи од мене
обећање које сам дао,
да испуним реч.

Дужан сам то,
земља мора бити задужбина,
на ползу рода,
свето место.

ЧИТАЈУЋИ АЛЕКСАНДРА МАРИЋА

Читајући Александра Марића,
обасјан светлошћу у његовој поетици,
видим себе као младића,
налик на грани шћућуреној птици.

Стално између земље и неба,
песничке непоколе и коре хлеба,
дредим и певам окренут ка Самодрежи,
док на ме подла подобност режи.

МОЛИТВА, ТЕБЕ ПОЈЕМ, БОЖЕ

Молим се Господу
да лоше мисли
оду низ воду,
кошмари који су притисли.

И гле, ослобођен страха,
осећам слободу,
долазим до даха,
срећан у ходу.

Пун хвале,
тебе појем, Боже
обале су моје обе,
може се, може..

(из рукописа „Мокрањчев припеветник”)

НАЦРТАНИЈЕ

А. Ј. Мариокову

Дижем ову препуну чашу,
наздрављај за ствар нашу.

Прелила се,
дошла је до грла,
не вреди више
песма врла,
све је тише,
замукла је Србија.

Замукла је Србија,
утишала се, ућутала,
земља мала
пред велику буру.

Време је за каламбуру,
срчу, фајронт.
Да се изађе на црту.
Такав је ред,

Увек је тако било и биће.
Ево, рујна зора свиће.

Крст у Хиландару

Ђорђе БОГОЈЕВИЋ

ДРВЕЋЕ

Рекоше да су стабла крајње болесна и трула,
и тако постадоше дрвећа тога убице.
Ех да оставише само једно, једино дрво
из дивнога дрвореда Поп Лукине улице!

Да ли су знали да смо се ми, градска деца,
са тим стаблима већ одавно сродили?
Да нас губитак боли као кроше посред непца,
и да се бола још увек нисмо ослободили?

Засадиле су нов дрворед, неке танушне гранчице,
чије ће нас крошње једном од врућине крити.
А где ћемо ми, мој граде, за толико година бити?
За колико ће година остарити наше лице?

Назад ил' напред, свеједно, све се некуда креће,
а време, тако бар кажу, одлази штуро, немилице.
Али ја сумњам да ће од мене неко више
жалити посечен дрворед Поп Лукине улице.

ШТАМПАРСКЕ ГРЕШКЕ

Појави се, тако, савршена песма,
и песник буде задовољан,
и издавач, и критичари,
сви буду срећни.

Међутим, закаже људски фактор,
и у неком савршеном стиху
уместо „с“ искрсне „ж“,
а уместо „љ“ – „њ“.

И оде све дођавола,
али буквално!
Песник бесни на издавача,
издавач на своју
евентуалну дислексију
или могући превид.

Али што је најважније,
исправке нема.
Једино да се чека
друго издање.

Само што код нас већина песника
пре дочека Халејеву комету
него друго издање своје збирке.

А људи онда, са сетом у гласу,
читају песму у којој се помиње „њубав“
и схвате колико је све уствари урнебесно.

ПАРТЕНОН

Једнога дана, неки, који себе
називаху Хеленима,
узеше камење и подигоше
нешто што назваше Партедон,
(свителиште богиње Атине).

Онда дођоше неки, који себе
називаху хришћанима,
и то свителиште претворише
у нешто што назваше црквом.

За њима, логично, дођоше још неки,
који себе, опет, називаху муслиманима,
и претворише цркву у нешто
што назваше џамијом.

И напoкoн, стигoше неки, који себе
сад назваше Грцима,
и ту џамију претворише
у споменик од изузетне
културно-историјске важности.

Међутим, да ли су и ови први,
и други, и трећи, и четврти,
размишљали о следећем –

шта ће бити једнога дана,
 када природа сву ту муку и труд,
 претвори у почетно стање,
 то јест у Првобитни Камен?

ЉУДИ

Синоћ сам гледао цртани филм,
 у којем је неки дечак у варијетеу
 или чему већ, покушавао да изведе трик.

Своје мало прасе је питао – колико је
 два плус два, и прасе је грокнуло
 четири пута. То прасе је, изгледа,
 само и умело да грокне четири пута.

Онда је дечак питао – колико је
 један плус три, и прасе је поново
 дало тачан одговор. Али људи,
 који су гледали то, почеше да негодују.

Затим је дечак питао – колико је
 шест мање два, и јадно прасе је
 поново загроктало. Али људи су сад већ
 побеснели, и почели да вичу – Превара!

Захтевали су да им се врати новац,
 јер нису разумели лепоту тренутка,
 и да је оно, што се пред њиховим очима

управо догађа дирљиво, и вредније од
 било ког новца. Но, ипак су на крају

добили своје паре. Али, дечак је био
 тужан, као и прасе, које је очигледно,
 неке ствари боље разумело него људи.

НИШТА

Не знам да ли сте приметили
 да, у скорије време, људи на крају
 разговора, који је можда трајао и пола сата
 кажу – ништа. Нпр. „ништа, видимо се“,
 „ништа, поздрав“ итд. итд.

Том једном речју они практично
поништавају цео разговор. Некада
људи нису тако говорили. Али опет,
некада су људи заиста били људи,

а не само празнина, обавијена кожом,
као надувани балон, који уствари
и нема садржај, осим ваздуха.

Шта је друго и могло да се очекује
у времену, које је само по себи једно
Ништа, и од разговора који су то исто?

Разговори блиске будућности водиће се
на друштвеним мрежама. Мајка ће децу
у суседној соби преко „social networks“
питати шта данас желе да ручају,
и како је било у школи,

у којој ће се оцене давати на основу тога
ко има лепшу профилну слику. Врхунац трагедије
неће бити кад неко умре, или настрада
у саобраћајци, већ кад том неком угасе профил

на једној мрежи,
чије име не смем да помињем
јер се плашим да ме не туже.

Ето, толико. Ништа, видимо се.

СУСПРЕТАЊА

У граду у којем живим, Карађорђева улица,
на својој првој раскрсници, сусреће се
са Улицом Кнеза Милоша. Обе улице су
релативно чисте, широке и осветљене.

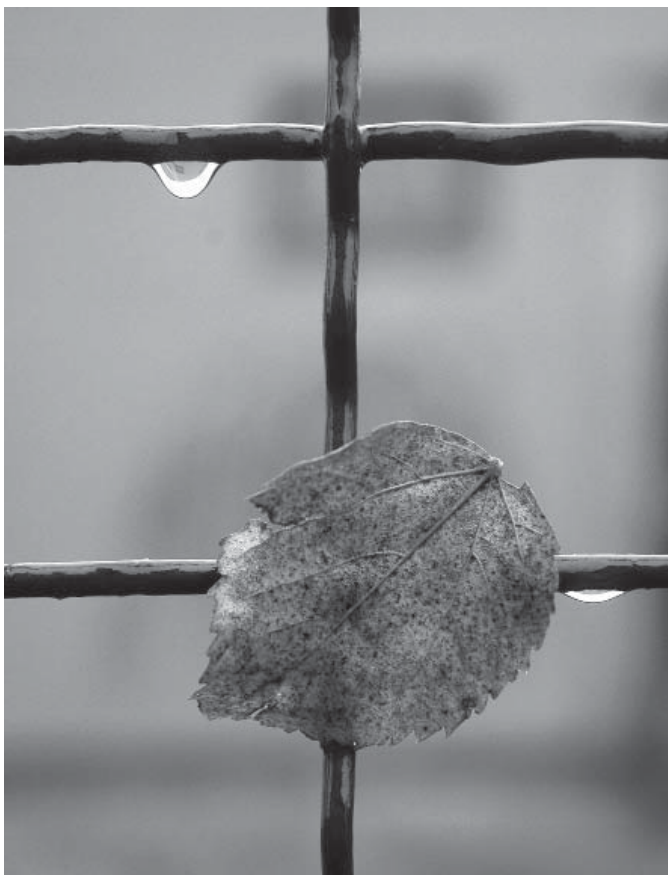
Ипак, некада су ова два човека били
на супротним странама. Подсећања ради,
прво је Обреновић наредио убиство Петровића,
и то је убиство било веома криво, а богами

и подмукло. Касније, њихови потомци отишли
су корак даље, и различитим средствима
водили прави рат до истребљења, који се
завршио бацањем последњег Обреновића са балкона,

и черечењем тела њега и његове жене. Народ је
био веома активно укључен у ову борбу
српске „црвене и беле руже“. Међутим, прошле су
године, и деценије. И сад, можете ви неког до

миле воље мрзети, убијати, ратовати против њега,
може ту да се пролије не знам колико крви,
племићске, плаве, и оне „обичне“, црвене,
али шта то вреди, када ће све вас, мртве и неме,

њено величанство Историја помирити,
и удесити да баш Ви и Ваш душманин
сусрећете један другог у неком граду,
у виду две осветљене, широке,
и релативно чисте улице...

После кише

Марина ДРОБЊАКОВИЋ

данима слушамо један исти ЦД
Вилијама Басинског
кад разговарамо
кад избегавамо разговор
кад не чујем твоје
„не знам, можда нећу моћи“

петак је одувек био наш дан
имам право на тебе петком

мислила сам да ти направим мињоне
да ме научиш да пецам
да се играмо жмурке

хоћу да ти оперем кошуље

ипак и овај пут
урамићу мирис твоје коже
и пене за бријање
и пару на огледалу
после заједничког туширања

преспаваћу у твојим боксерицама
убеђујући се да ми је то довољно

док једном не престанеш да долазиш

траг поезије

налакћена на ограду балкона
удише вреву великог града
мирис кроасана
лиснатог теста
боје кандираног воћа

непријатно дугу речиту тишину
превешће на језик собе
за сусрете са странцем
нешто већег размака између очију
широког носа
и оштрих јагодица

неће га учити свом
његов ће разумети у тој соби
између два ходања по жици
и прибадања порука ножем
који сече и метал

неће тек тако направити места
у ципеларнику
за његове мокасине у папуче

само с тобом могу да подетињим на киши
да планирано покиснем
да радим непланиране ствари

иначе се понашам лепо

кад се налазим са тобом
облачим сукњу на преклоп прљаво розе боје
па прекрштам ноге
из ината

привлачним те чини управо то што ниси леп
ситне несавршености
рупице од некадашњих поткожних бубуљица
тетоважа коју си урадио у време
кад се нисам ни родила

знам да ће доћи дан
када ћеш отићи на пет минута
и више се нећеш вратити
јер ја нећу моћи

Банкарло, ђаволе

домородац
острвљанин у кимону
типично грађанском свиленом
на јастуку до ње

над креветом крст
жилаве Исусове ноге
ексери прибадачи

на ноћном сточићу мала црна Библија
Девница Марија
и чаша воде

често је жедна (свега)
посебно ноћу

неутаживо

у мислима
журно пакује ствари
у коферчић од кроко коже
претрпава га
и моли њега да га затвори
притиском једног кажипрста

у мислима
држи коферчић у десној
и његову шаку у левој руци

и каже му „да“

Марко ГАЛИЋ

ПОСЛЕДЊА РУБЉА

Кржави руски месец надгледао је пространства Северног Вавилона, умилно поигравајући на засвођеним челима осионих чиновника, који напуштајући гулаг у забаченим деловима ових предела, живе у тињајућој реминисценцији на породице и топлу воду из традиционалних руских самовара. Северни Вавилон, Москва, свега честица источног богатира, почива у утроби источноевропске равнице, окована тајгама и тундрама. *Главное управлѐние исправительно-трудоу́х лагерей и колони́й*, станица је бројних чиновничких дојајена који болују од костобоље и урођене лоше нарави, задојени политиком совјетског тоталитаризма.

Сећам се погнуте силуете Александра Солжењичина, који је у то време састављао фабулу о постојању логорског уређења и вредностима чији значај бледи унутар жичаних маргина конзервативних начела тамошње политике. Логорска прича увелико је надмашила своју употребу у књижевној инспиративној заоставштини, стога не бих желео говорити о гордим начелима револуционарног покрета, начелима ужаса и континуираног осврта на мрачне дане који су наликовали оковима мрачног века, пак, изабрао сам приповедати несвакидашњу појаву зацело интересантног човека, чиновника Дмитрија Николајевича Двојнишека.

Дмитриј Николајевич Двојнишек, завидног отчества у повести ордењем награђиваних чиновника и официра живео је у еквилибријуму духа и тела, снажне репутације која је из западних долина Норилска, источно од Јенисеја, допирала до престонице. Млади шегрт клечао би у храму Свети Василије Блажени, захтевајући пургацију душе, душе која би јалово гутала животе, правдајући своја дела, прстима прелазећи дуж избраздане површине руске литургијске иконе. Боравећи унутар чељусти северног поларног круга, Дмитриј је чврсто веровао у могућност да се његово снажно, мушко, срце препустило леденим песницама гордости. Московски куртизански бордели почивали су у сиромашном прстену Црвеног трга, али млади

Дмитриј бирао је бордел који је посматрао широки лук који би водио у сакраменталне изнутрице православног храма. Желећи да се искупи за сваку насилну смрт коју је починио изнад грозничавих тела руских мушкараца, Дмитриј Николајевич Двојнишек ноћима је играо улогу куртизане са *Красная площадь* гостећи се тврдим мушким телима која би напуштала руску војну параду у потрази за ситним задовољствима, показујући своје умеће небесима.

Измењених израза, уштинуги болном гримасом, препуштали су се езотеричним просторима маштања, подрхтавајући при додиру усана чиновничке куртизане. Вижљаста господарица сладострашћа, бујног вештачког попрсја, није дозволила снажним рукама било какву развратничку делатност, не би ли сакрила свој идентитет. Беше то хладна вечер, попут сваке друге, Дмитриј Николајевич Двојнишек прерушавао би се у куртизану луксузног бордела, откривајући свега најженственије делове своје корпуленције, траг својих усана остављао је на уморном телу дугогодишњег пријатеља, који је бежао од сиромаштва и расула сопствене породице у загрљај руске ноћи, предајући своју последњу рубљу необично познатој жени.

~*~

La Tour E (одломак из романа у настајању, „Исповест феномена”)

Човек је склон усавршавању, естетски опредељен, задржавао би ово »чуло« у јединственом погледу на свет од првих зрака у окриљу пећина, дуж стаза медијевалистичких превирања, све до тренутка зрелости и могућности социјалног и културног доприноса. Наизглед опсенарски подухват Александра Гистава Ајфела, којим је убедио нације у проналазак лепоте ван догматских граница архитектуре, почива у загрљају Марсових поља где напоследку узимам корак судбине са излизаног степеника господин Еугенове коњске запреге. Аристотеловски, атактистички, став хоррор вацуи пленио је срца оних који су у пројекту Светске изложбе, видели ништа до наличје неуспеха, наизглед арабескно, гвоздено, запрепашћење. Уметници, фракције популаризованог сталежа доприноситеља, посматрали су ову несвакидашњост очима куртоазне одбојности.

Загледан у костур сопствене амбиције, Гистав је остављао дубок траг у зеленим пољима, тихо роморећи у ваздух испуњен познатим, ферумским, мирисом њених облина. Композициона бравура њене силуете, оштра, попут окрњених стихова лошег сонета, испуњавала је његове слушне путеве немерљивим благостањем. Црни реденгот поигравао је на ветру, откривајући уморна колена сачинитеља националног обесправљења, *атентата на чистоту уметности градитељства*.

- Добар дан желим, госодине. – изговарао сам бонвивански у жељи да уклоним бразду која је забринуто резбарилa пут дуж смркнутог чела.

- Дobar дан и вама, *monsieur*. – узвратио је, изнова положивши поглед на снажне ноге величанствене конструкције.

- Велика је част бити у подножју монументалног остварења са, ни мање ни више, човеком који је остварио епохалну рацију. – искрено сам изговарао огледајући се у грамзивости његових очију.

- Реткост је срести *прогресивца* који је поштовалац ове, рекао бих, снажне грађевине. – насмејао се, замишљено се осврћући око себе.

Присећао се немирне утробе Сене која је при постављању темеља, раздвајала два противничка табора, мњење које би реакционарно потискивало рађање величанствености. Егзалтирани занесењаци потписивали су фељтоне, петиције, одлучно сузбијајући напад на естетику и постојаност досадашње архитектуре. Гомила гвожђа, геометријски дисциплинована, угрожавала је сјај сакралних споменика, откривајући ружну гримасу, грч који је почивао у хладној сенци торња. Топионичарске пећи бректали су у освит зоре, узимајући велике залогаје мирисног ткива које је попримало погодан облик, инкорпориран у светску слагалицу дивинистичких размера.

„*A quoi bon?*”, био је израз који је подражавао неслагање утилитарних поштовалаца, који би сумњали у начело у коме функција условљава облик. Леконт де Лил, Сили Придом, Шарл Гуно и Гарније, противили су се модернистичкој накази што попут »ружне мрље мастила« разара структуралну привлачност Париза, желећи да монструозност осуде на рушење.

- Разумем, сам бејаш жртва бројних петиција које су захтевале рукопис, али она јесте била и заувек ће остати извор мудрости, лауреат грациозности и звук белетристике. – изговорио сам осматривши дижонског архитекту који је попримао израз благе захвалности.

Ги де Мопасан, наоружан сатиричним духом, посматрао је торањ као »високу и мршаву пирамиду, као скелет с темељем који изгледа спреман да понесе дивовски споменик, али се измеће у недоношче – смешан и сићушан фабрички димњак«.

Било је оних коју су седам хиљада тона, петнаест хиљада делова сједињених уз надмену моћ два и по милиона завртања, именовали пастирицом Париза, степеницама у бескрај и заиста беше тако, комплетирана, застирала је зајажљиве лепоте кишних алеја, плешући у загрљају паучинастих облака, подаривши живот стотинама радника. Лакрој, министар трговине, би по завршетку изградње издао наређење да се у посебном окружењу у самој нутрини торња, поставе штива исписана рукописима знаменитих личности, која ће привући народ, очаран фриволном ограниченошћу човечанског ума, изнад којег је у мартовком дану тробојна симболика, застава републике, красила исте оне, голобраде, критичаре који су карикатурно почивали на вртоглавим висинама изложбеног успеха.

- Пријатно вече желим, господине Ајфел. – изговорих, неуморно протресавши његову шаку.

- Пријатно вече, *monsieur* Пјер. – узвратио је, испративши разливање сутона на хоризонту.

Корито

Капи, свега честице, фрагменти савршено осмишљене, филигранске, процесије која назауостављиво тече. Лазурне, попут суза, оне напуштају сводове, ношене сопственом нутрином, тежином која попут олова тоне у заједништво речног слива, кристалне дубине, еквилибријума природне датости. Сићушно дете мутних, замагљених, очију прстима је нарушавало звездану плејаду у одразу реке, осмотривши површину која би, разливена попут тинте, удомила његово мршаво обличје. Вижљасто лице посматрало је реку, замишљајући величанствене меандре на удаљеним половима планете, који би клесали корито, попут виртуозних шака. Пустим обалама реке нероткиње подарило је своје прве речи, своје прве кораке, дубоке молитве које би почивале на ситним шакама. Прекоревало је људе, огрезле у чамотињи, људе који би тровали бисерне хоризонте, несмотрено изазивајући субину.

Дете је плакало, плакало данима, недељама, сузама створивши снажније, несагледиво корито. Река би расла, достигала врхунац своје снаге, достигала снебивене крошње, гутала њихове плодове, плодове који би убрзо потом нестајали у пејзажима речног дна. Мајчина бројаница, попут клатна, описивала је снажне кружнице на расплутим крилима ветрова, који би побуђивали површину чељусту, побуђивали валове који би плавили околне усеве. Дете је плакало, волело је реку, али запањено стравичним размерама речне корпуленције, оно утихну у недовршеној молитви, осмотривши пропаст своје домовине. Почувши мајчин крик, упутило је последњи поглед питеореским обронцима детињства, обитавајући у тихој реминисценцији. Наставило је молитву, нечујно примичући шаку савивим очима, хитрим потезима уклонивши копрену из уморног погледа. Желела је да им опрости, људима, али није се усудила, гутала би њихова погнута тела, која би уплашено подрхтавала на светлу последњих сунчевих пируета. Беше на улицама плач мајки, деце, очева, унука, али није марила, подарила им је живот, пак, живот од њих заузврат добила није. Разливши се, осорно, патинираним друмовима које разгазише људи, гасила је живот, попут догореле светлости уличног канделабра. Беше ту свега једно дете, очију необично познатих, вижљасто лице окупано сузама, мршаво тело уморно, али спокојно. Додирнувши утрнуле табане, осетила је љубав, осетила једину особу која је подарила живот заузврат. Гримизне дубине сакрише његову појаву, односећи је далеко, изван граница ових окрутних поднебља. Наредног дана, уморна мајка призивала је име детета, болно, плачно. Стара бројаница спуштала се низ њену надланицу, испраћајући освит зоре која се рађала на хоризонту. Крај пређашње обале угледала је дете, невелико, очију мутних попут речне утробе у чијем је кориту провела ноћ. Прилазећи, лагано, начула је свршетак молитве, тихе, надасве нечујне. Изговоривши последње речи, дете се бацило у топао загрљај, послушкјући мајчине откуцаје.

Тада је знало, знало да је река ономе који је подарио живот заузврат, услишила молитву.

~*~

Последњи котиљон (одломак из романа у настајању, „Исповест феномена”)

Крешендо њених емоција достигао је кулминацију човечности, проливши сузе на укочене линије смрти Пјеровог одраза, чије чело, попут маузолеја, у својим борама носи есенцију несталих успомена. Посегнувши за шкрињом његових исповести, дане је провела ишчитавајући редове исписане пером човека, који је живот познавао у његовој суштини, иако млад и неостварен у целости животног века. Надахнута мирисом мастила, замишљала је његову појаву, окупану топазом воштаног пламена, како завештава своју судбину избразданим површинама пергаментна.

Положивши свој поглед на грамофонску хорну, допустила је да церемонију испрати јединство плоче са челичном иглом, која би попут отровне жаоке предатора репродуковала звук до невероватних танчина. Уставши на ноге, изравнала је хаљину која је поетски падала низ кринолину, плешући у ритму француског котиљона, осетивши Пјерове шаке на својима, осетивши његов дах у коси, његов смех у ваздуху.

Вративши поглед на прошлост живљења, искусила је врелину суза које остављаше траг на образима. Изнова је посегнула за шкрињом, полажући храпаво тело пергаментна на Пјерову кожу, нежно прелазећи дуж речи и параграфа смесом природне смоле, која би спајала прозрачност његове коже са полеђином животне антологије. Постао је једно са својим причама, сједињен у вечном пламену лепе речи. Последњи поглед упутила је судбини, пркосећи морбидности сопствене, осмехујући се њему, који је своје тело и свој дух оставио у загрљају мирисне хартије, допустивши да његов живот, његова епохалност, постане дело, велико, неизбрисиво. Нежним покретом усана усмртила је тињајући пламен свеће, излазећи на улице које изгубише део своје душе, део своје постојаности, запутивши се ка једином месту које ју је сећало на Пјера, препустивши његов дух онима који ће му осветлити пут, пут посут речима.

Одлучно је корачала Марсовим пољима, полазећи у сусрет торњу који је током година постао симбол метаморфозе, пређашње ругло Париза, постало је невероватна грађевина импозантне висине, ремек дело светске архитектуре. Успињала се челичним степеницима, допустивши да ветар уплиће њену косу, допустивши да киша спира њен грех. Доспевши до самог врха, погледом је призивала небеса, тражећи дозволу, тражећи смисао у одлуци коју је снажно пригрлила као једино решење. Чула је последње ноте, последње гласове, посматрала последње призоре. Загледавши се у небо, тражила је његов лик у одразу сопствених очију, тражећи његову реч у шапату ветрова, његов додир у кишним капима.

- Опрости ми. – изгубила је дах, напустивши живот у последњој реченици, препуштена паду у вечност.

Постала је величанствени лептир, посветивши последњи лет сећању на љубав, дане проведене у магновењу болести, болести која је носила успомене, попут кишних капи са којима је њено бивствовање постајало свега избрисива сенка прошлости и беше тек тада у њеним очима спокој, спокој у погледу на људе који опколише њено тело у подножју торња.

~*~

Ponts des Arts (одломак из романа у настајању, »Исповест феномена«)

Годишњи аукцијски подухват изазвао је најуваженије мизантропе да напусте претенциозно уређене домове и злурадо подижу неговане шаке у потрази за импозантним артефактима из прошлости. Беше то дан надметања, приказивања сопственог иметка и разметања животним поприштем својих предака. Филистри, бонвивани и друштвени велепоседници чинили би концетрисану скупину лешинара, горштака који испијају скупочено алзашко вино из мраморних пехара, испод купола грандиозних грађевина широм Париза.

Неки би долазили у жару дилетантизма, неискусни, али жедни, искапивши последње течности из пехара и последње кованице из реденгота. Годишњим аукцијама присуствовали су бројни познаваоци уметности, хералдичари који су испитивали аутентичност староставних грбова, критичари, љубитељи који су уживали у сопственој хегемонији, узвишености у односу на остале, чувари хијерархије. Стара гувернанта угостила је Жоржа и моју маленкост, вечите алтруисте у скуп крвожедних мизантропа који, премда савршена физичка изгледа, презиру сопствене трулежне појаве.

- Умирите се господо, дошао је и тај тренутак када вас морам замолити за апсолутну тишину и пажњу. – изговарао је колекционар и руководећи трговац уметнинама.

Голобрада господа и бледуњава даме утихнули су, насумично допуштајући себи храпаво наकाшљавање и презрив поглед у страну. На репертоару бежу бројне уметнине које би излечиле и најтеже облике клептоманије, заситиле пороке и задовољиле страсти. Огрлице од жада, гоблени златног ткања, наушнице, инструменти познатих израђивачких фамилија, манускрипти давно покопаних писаца, слике многобројних сликарских визионара. Шаке су лебделе у ваздуху, попут снажног таласа који је хрлио дуж раскошне обале, односећи трагове и отиске. Велике количине новца пристизале су у грамзиве шаке колекционара који се олако одрицао скупочених творевина.

- Сада, вама на располагању, јединствена понуда из година којих се сви нерадо присећамо, часовник амалина из Бордоа који је живот изгубио у шакама немилосрдних Пруса. – изговорио је одсечно, подижући часовник у ваздух окупан мошусом.

Попут клатна, часовник је описивао путању у ваздуху пробудивши у мени нешто детиње, веома познато, старо осећање сигурности, прихваћености. Покренувши механизам, колекционар је из тамне унутрашњости ослободио лик Фаустине Пјер, моје рођене мајке. Кошчасто, анђеоско лице измамило је бројне уздахе, криолинске очи засвођене густим веђама, плодне усне које су се протезале испод ситних ноздрва испратили су замагљени погледи потресених гледалаца.

Осмотривши моју реакцију, Жорж је подигао шаку и предложио своту која је унела живост у борбу за часовник од велике важности. Количина је расла, достижући мени незамисливе бројке, попут бесних харпија, људи би заривали канџе у овај комад, старудију која је поседовала сентименталну позадину.

- Жорж, ти немаш исте могућности, ниси попут ових људи, зар не? – уплашено сам посматрао његово одлучно лице, италијанску тврдоглавост на делу.

- Именован сам чланом “Уједињених доприноситеља”, ово могу учинити, за тебе. – осмехнуо се и вештим нагласком изрекао наредну бројку.

Изопачене силуете привијаху се њиховим лицима, хедонијом изрезбарене, чиниле су таму у њиховим очима дубљом, агресивнијом. Последња шака испратила је највишу понуду и речи потекоше са усана колекционара.

- Часовник одлази у шаке господина Беличеа, честитам! – изговорио је, удишући чар расправе, жамора.

Није ме погледао, укочен осмех на уснама био је довољан, довољан да у његовом изразу наслутим благостање, дражесну нит доброчинства и пријатељства и бејаш захвалан.

Одмичући сањивим корацима, ноћ бездушних улица испуњавали су бледи одрази разочараних купаца.

- Последња понуда, клемензи клавир минулог сељака из Бордоа, сељака чији смо часовник уручили младом господину у првом реду. – изговорио је мрско, испративши осмех на Беличеовом лицу. Погођен налетом беса и очаја устао сам и изговорио понуду, надајући се да ће бити довољна за избављење очевог достојанства из прљавих кавеза колекционара. Жорж је положио своју шаку на обод црног реденгота који се спуштао са укрућених рамена, повлачећи ме натраг у седиште.

- Господине, да ли бисте били толико љубазни? Желео бих изнети неколико чињеница о творцу овог чудесног артефакта. Дакле, Музио Клемензи, енглески композитор и произвођач...

- Драги господине, антиквару, трговче, ја желим овај клавир. – изговорио сам бесно, доиста анимално, непромишљено.

- Ваша жеља, моја заповест и задовољство, господине... - процедио је тихим гласом у жељи да сазна моје име.

- Верн, син Дидијера и Фаустине Пјер. – сиктао сам, попут отровног пустињака.

Осврнуо сам се, наслутивши болну гримасу на њиховим лицима, прсте који би презриво бушили моју кожу, чинили да се

осетим најнепожељнијом особом у Француској.

Национални обесправитељ, простодушник, друштвени опушак који се замерио властодржачкој линији, чије су кости осуђене на Ђавоља острва, али како је он овде? Како је доспео у епицентар, како је његово издајничко грло добило право да окуси чари алзашког вина, а не оштрицу националне бритве? Мирним ходом доспео сам до старог клемензи клавира, полагајући прсте на гротескну појаву очеве прошлости. Рецитал, тужна опроштајна нота изнова је заиграла сада пожутелим зубима укрућене вилице инструмента, кулминирајући у бесну, осветничку бравуру. Последња, недовршена мелодија почивала је у мојим шакама, али нисам имао храбрости допустити другима да чују плач, страх напуштеног детета. Снажним покретом стопала одгурнуо сам стари клавир који је болно издахнуо у прашњавом подножју *Bioblioteèqye Mazarine*.

Успео сам начути тешке кораке библиотечких чувара, бесног аудиторијума који је проклео моју појаву што би узмицала пред њиховим кошчатим шакама. Напустивши сигурност куполе *Institut de France*, кретао сам се пут *Pont des Arts*, споне која везује два историјска монумента, споне уметности. Осетио сам њихову мржњу, погрдне речи које би гушиле, прекидале доток ваздуха. Извршио сам атентат, умирио раштимано треперење жица, али фрагмент који нису разумели, фрагмент моје прошлости који нису умели спознати, јесте дете, сићушно сироче које је детињство провело ишчекујући оца на хоризонту, а једино преостало беху ноте, последње ноте његовог рецитала. Дошавши до средишта моста, осврнуо сам се, уплаканим очима посматрајући њихова укочена, стравична, лица. Донео сам последњу одлуку. Уништио сам уметност, једино исправно било је допустити да она уништи мене. Пропео сам се на дрвену ограду и удахнуо, загледан у мутне одразе њихових пристижућих појава. Тада сам схватио, осетио чар и лепоту трагичног, божанство комичног, допустивши да ме ваздух носи и нежно положи на самоубилачки одраз у води. Да ли је грех пожелети смрт, да ли је болесно желети је за себе? Осетио сам хладне оштрице, дубину која ме је повлачила, неописиву радост и благостање.

Мој живот узела је уметност.

Славица ЈОВАНОВИЋ

ГОСПОЋА ХЕЛГА

Умрла је госпођа Хелга. Један плакат појавио се на њеном улазу, у згради преко пута, а други на апотеци у којој је годинама радила.

Мама, умрла је Петрова бака – дочекала ме је моја Љубица узбуђено када сам стигла из школе. *Добро, срећо, немој ти да ми се бринеш, па знаш да се она само преселила* – одговорила сам неспретно не би ли утешила своје петогодишње дете. Сирота, целог живота се мучила са оном ногом, рекла је моја мајка. Јер, госпођа Хелга имала је краћу једну ногу. Мени је осмех остао на лицу, као гримаса, а очи су сјактале влажним сјајем.

Познавала сам је одавно, али последњих година могу рећи да смо постале пријатељице, иако је она већ била напунила седамдесету. Није то прва моја пријатељица дупло старија од мене, имам и оне које су у деветој деценији или су јој се опасно приближиле. За пријатељство године нису важне.

Госпођа Хелга и ја смо свако пре подне проводиле у парку док су се Петар и Љубица играли, а скоро свако поподне у нашој улици у центру града, на клупама које су постављене по бетонским ивицама некадашњих фонтана. Када се госпођа Хелга доселила фонтане су још постојале, било их је шест дуж целе Табачке чаршије, али после су их напунили земљом и направили ружичњаке. Остало је, међутим, да се у жаргону и даље говори „код прве фонтане“, скоро никада код друге или пете.

Лето је било наше доба и само је неко невреме могло да нас спречи да не изађемо. Петар и Љубица су возили тротинете, па бицикле, играли се са другом децом, а ми смо их погледом пратиле, придржавале гувернале, пресвлачиле доње мајице и причале, причале. Од свих мајки, баба, рођака и дадиља које сам упознала по линији заједничког чувања деце у граду са једним јединим парком, она ми је највише одговарала.

Госпођу Хелгу сам хтела да ословљавам са „тетка Хелга“, али то једноставно није ишло. Она је била госпођа са три-четири скромне хаљине, монашки неупадљиве и потпуно истога кроја – равне, са

једним редом дугмади и малим реверима. Кратка коса чврстих локни, минђуше са ситним брилијантима, крхко тело, ципеле са ортопедском петом и осмех, осмех радости и љубазности – то је њен кроки.

Када је госпођа Хелга постала Петрова бака, није ни претпостављала да ће срећним стицајем околности Петар живети код ње. Кћерка и зет радили су у Београду, живели, боље рећи, спавали тамо далеко у банатском крају (Хелгином завичају) и за дете је у прво време било најбоље да га чува бака. Тако је и остало. Код родитеља је одлазио једном месечно, за викенд, ишао са њима на море, али увек се журно враћао баки. Госпођа Хелга је проживљавала са њим другу младост. Бог јој је подарио то дете да је спасе удовичке самоће. Муж, угледни адвокат, умро је пре него што се Петар родио, син, доктор електротехничких наука, радио је у некој познатој компанији у Швајцарској, а она, она је добила Петра.

За разлику од осталих, госпођа Хелга није се бавила оговарањем, ни из разоноде. Када сам једном то гласно приметила, само је одмахнула руком: *Немојте, има толико лепих ствари о којима можемо да причамо.* Персирала ми је и то ми није сметало. Омиљено нам је било да разговарамо о путовањима. Сунце нас голица кроз решеткасте гране кестенова, а ми путујемо у Карлсбад, Беч, Пешту. Њене светле очи добијају боју неба и племенитог порцелана. Госпођа Хелга летовала је у Бијарицу, што ми је звучало безгранично отмено, одлазила на Блед и Охрид на конгресе фармацеута, обожавала Копаоник и словеначке Алпе.

- Охрид је град по мојој мери и, наравно, Париз – додајем и у мислима нижем сребро и бисере.

- А да ли сте видели Лондон, Единбург, Санкт-Петербург?

- Нажалост, не.

Онда ми она описује укусе топле чоколаде и сладоледа које је пробала на најлепшим трговима Европе. Раздрагана је као да још није стресла прашину са тих својих скиталачких ципела и кофера. Ја готово осећам како се поморанцин сок и рум мешају са мирисима дивљих јагода и боровница са Панчићеве стазе. Све око нас претвара се у огромни резонатор звукова, боја и мириса, чулних вибрација и сећања.

Једном се само видно узнемирила. Деца су се окупила око нас и она је поносно затражила од Петра да броји на румунском, као што га је учила бројећи степенике до њиховог стана.

- А зашто га нисте научили немачки? – питао је један комшија.

- Не знам немачки – одговорила је са зазором.

Мајка госпође Хелге била је чистокрвна Немица колонизована у Војводини коју је послератни режим осудио на смрт. Није било никакве кривице.

Детињство девојчице Хелге у кући са високим строповима и празним собама за послугу није било срећно. Због тога је изабрала да не буде Немица, већ Румунка (по оцу) и Српкиња (по срцу).

У недељно поподне, одмах после ручка, моја Љубица би стала крај прозора као мачка и чекала да се појаве. Мама, ево их, Петар и његова бака, потрчала би у моје крило задихана. Идемо, идемо, већ ме

вуче за руку и ми се спремамо и полазимо.

- Па, где сте ви до сада? – пита госпођа Хелга и једва носи тежак скејт свог унука.

- Чекали смо вас.

- Зашто нема никога, а тако је лепо време?

- Викенд је, ваљда одмарају.

За њу је одмор када је уз Петра. Уме да буде и строга и да га казни ускраћивањем неких ситница, али она не виче, не нервира се и некако јој педагогија иде од руке. Уз то, она зна све и о лековима и дејјим болестима и не престаје да се чуди данашњим лекарима и њиховим методама.

- У моје време то није било. Дајте ви њој једну четвртину аспирина С и до сутра ће све проћи – каже ми самоуверено.

Наравно, ја јој верујем.

Тако је у дејјим играма и маштаријама пролазило лето и дошао први септембар. Петар је морао у школу. Преселио се код родитеља у Банатско Ново Село. Госпођа Хелга је по навици наставила да долази у парк и дружи се са нама и децом.

- Како је Петар?

- Много патимо и он и ја. Тамо скоро нема деце, нема друштва, у селу је досадно, а он је овде навикао.

- Шта да се ради.

- Знате, све се надам да ће га вратити да овде заврши макар прва четири разреда.

Пре две недеље, у самопослузи, стоји у реду иза мене.

- Госпођа Хелга, како сте?

- Добро, а ви?

- Добро. Када долази Петар?

- Рекао је да ће доћи за јесењи распуст. Пита стално за Љубицу и другаре, а ја му причам како никог не виђам да га не растужим.

Последњег дана октобра госпођа Хелга је умрла. Сазнала сам то са закашњењем. Потом је кренула кошава и баке, мајке и дадиље су се са својом децом повукле у кућу, тако да ни са ким нисам могла да прозборим о њој. Умрлица са њене зграде је нестала. Вероватно ју је скинуо њен син због лопова или зато што госпођа Хелга овде више никога није имала (осим нас – пријатеља). *Где сте, госпођа Хелга, да ли вас заиста више нема?*

Тог дана када је организован испраћај покојнице до гробља у Банатском Новом Селу била сам на Сајму књига. Нисам имала појма да је госпођа Хелга решила да оде близу своје унуку, када већ он није могао њој. Ја сам била срећна што сам Љубици купила луксузно издање „Пинокиа“ са оригиналним илустрацијама Роберта Иноћентија.

Обожавам бувљаке. То је ваљда зато што волим старине, антиквитете, уникате, необичне ствари, оно што нико други нема. Тржни центри ме доводе до очајања, ходање у круг по херметички затвореним капсулама, понестајање ваздуха, све униформно, кодирано, лошег квалитета – неподношљиво. На бувљаку може се удисати и пролеће и први мраз, осетити блажено јесење сунце и лахор који милује кожу попут парфемског млека – бувљак не ради само када је снег и јака кошава. На бувљаку пулсира живот у ритму свеопштих интеграција, оријента, фолклора, средњеевропске носталгије, вечних креатора и заносног *vintaga*. Све прво стиже на бувљак, све што је у Бечу, Паризу и Милану тек лансирано, ново, украдено, једном испробано, у четвртак ће већ бити на бувљаку. Бувљак је прави рај, шетња којом управљају наша чула и хирови, боје или мириси. Све вам је пред очима, све на једном месту, уживате као на променади или на изложби, само вам срце полуди кад угледа неки комад сребра, дражесне чипке, кутију за накит од слоноваче, огледало или свећњак из неке породичне магаче или са давног младалачког итинерера.

Есма

Она је жена-девојчица са лицем као на разгледницама УНИЦЕФ-а. То су она лица каква се могу видети на улицама Калкуте, Дамаска, Тел-Авива или Скопља и Сарајева. Она је увек насмејана и све њене муштерије је воле. *Шта је, бре, ово, све се код тебе скупиле као на мед* – довикује један стари Циганин. *Шта им то делиш ? – Па, мед....* одговара Есма. Она продаје искључиво гардеробу и то за млађе. Старије госпође ту само провире, али девојке се отимају за њене хаљине, топове, хитоне, индијске тунике, нежне корсете од памука и свиле, ланене панталоне, мекане шљампаве мајице.

- Како си, Есма?

- Добро, срце, а ти?

- И ја сам добро.

- Добро је, ће да буде добро, само ми морамо да будемо добри.

Ни на шта се не жали. Обично су крај ње две-три послушне и тихе девојчице које нема коме да остави код куће. Ту су и муж и свекар и девер, цела фамилија. И свако има неки свој мали ресор, део огромне тезге. *Узми, срећо*, прича Есма свима, *узми пробај, па следеће недеље врати ако ти не одговара. Знаш да код мене може све.*

Код ње сам волела да купујем индијске тунике и она ми их је често одвајала и чувала. *Знам да ти ово волиш*, прича и вади хрпу шљокица и шарених каменчића у неком чудесном везу од кога ми се заврти у глави. *Ах, како је дивна! Имам и доњи део* – и додаје ми широке панталоне на учкур индиго боје са златним ткањем у дну ногавица.

- Бићеш као она мала невеста – смеје се.

- Знаш, Есма, стварно је лепо, али где да ја то обучем?

- Па ти бар знаш шта је лепо и вредно, нећу ја да ти причам.
- Да, али у Пожаревцу. Можда само горњи део.
- Добро, узми шта оћеш али ја ти кажем да је ово супер.

Не ценкам се никада, ни са њом, нити са било ким. Ја то не уmem. Понекад, када су продавци неки весели момци усудим се да питам може ли јефтиније и, зачудо, скоро увек може.

Нена

Нена је, ипак, моја омиљена продавачица. Она је најгласнија на бувљаку. Чује се и кад се смеје и кад се свађа. У овом другом случају прелази на ромски јер тако ваљда може да каже све и до краја. Њој стално нешто смета.

- Како си, Нено?

- Ово време, ништа ми није добро.

Или ако није време или неко ко јој је, не дај Боже, заузео место, онда креће даље.

- Овај мој, само ме нервира – то је упућено мужу који уста има, а језик нема.

- Ћути, Нено, добар ти је муж.

- Ко добар, то само ја знам. Сви чекају на Нену, Нена мора све да стигне, а они само уживају. Ја их све издржавам, и њега, и њега, и њега...и показује на групицу младића лепо одевених, њених синова и рођака.

Она има „амерички осмех“ како каже једна моја другарица, савршено једнаке и јаке беле зубе. Ниска је и пуначка. Кад год ме види кука како се опет угојила и ништа не може да обуче.

Нена је најбоља јер осим брендиране гардеробе и ципела има и – накит. Да, накит какав се не виђа, какав крије само нека Али-Бабина пећина. Нена у Бечу познаје Руса антиквара од кога доноси сребро, бисере, кристале, тиркиз, седеф, корале, ћилибар, жад. Има и мурано стакло, драго камење, брошеве са камејама, медаљоне, велике сребрњак Франца Јозефа и Сиси, сребро из Мексика, Перуа, Јерусалима, Русије. *Ово ти је онај, како се зове, родијум. А ово је хируршки челик.* Има златну дугмад за манжетне са ониксом и рубинима, игле са брилијантима. Видела сам једном и неки свитак на арапском у кутијици од слоноваче. И код ње је све са печатима, жиговима, монограмима, понекад и неким гравираним именом које пробуди страх или чежњу.

Шта сам све код ње купила, ваљда килограм сребра! Најлепши комади су ми једна ручно кована и дизајнирана огрлица од сребра, широка тако да лежи на кључним костима, са стилизованим штитом и такође стилизованим мушкарцем на њему. Та фигура украшена је са дава полудрага камена ружичастобеле боје. Идентичан је и прстен, огроман, као печатни. Све изгледа као антички накит са симболом чувара или неком инсигнијом власти. Једноставна је, класична, савршена, претпостављам изашла из радионице неког мајстора сецесије попут Климта или Кокошке или Мозера. Не желим ни да се сећам колико сам то платила.

Постоји још један диван прстен од сребра у облику цвета, са дијамантском прашином и јапанским бисером у средини. Од Нене сам купила и огрлицу од црвеног мурано стакла старију од Венеције. Ту су и једне сребрне филигранске висеће минђуше на којима је утиснуто Јерусалим, претпостављам из неке јеврејске јувелирнице. Свашта сам од ње куповала, дворедне, троредне бисере, ружичасте, беле, у Pandora стилу, наруквице у Hermes стилу, Esprit, Bosadamo, Chopard прстење, итд. Последње је било један црно-сребрни прстен, црни делови су као чипка и спајају два велика сребрна конкавна огледала на средини. Мислим да се суштински жене могу поделити на оне које воле сребро и оне које воле злато. Ја сам, наравно, међу овим првим и мислим да су оне мистичније, привлачније, тише, продуховљеније, софистициране, меланхоличне и поетичне, увек девојчице. Злато је тако прозаично. Злато носе грубе жене, жене које се лоше облаче и не умеју да изаберу ципеле, ни парфеме, жене руководиоци, супермајке, змај-жене, жене без поезије у себи.

- Нено, колико ти је ово, ово и ово, а то је поменути прстен, огрлица у комбинацији сребра и бисера, феноменална, фирмирана и неки ланац необичне израде.

Она гледа где јој је муж, онај што стално виче на њега. Онда ми говори неку цену само за мене.

- Толико, само да он не чује, у топ ће да ме стави.

- Много ми је то, и већ се одричем оног ланца, а и шта ће ми.

А сада – питам је поново.

- Показује ми прстима. Не смем више, живота ми. Само да он не чује. Знаш по колико сам продавала у Београду.

- Знам.

Нена продаје у Београду на Каленић пијаци разним јавним личностима, тзв. Звездама, али и на сајмовима колекционарства широм земље. Њу сви знају.

Милица

Милица је права душица. Она увек седи на својој столици, и по највећој хладноћи, (вероватно са неколико пари сукања) и мени личи на квочку која лежи на јајима. И око ње је пуно деце, углавном унучића. Крупна је, са дугом плетеницом која извирује испод мараме и лицем некадашње велике расне лепотице, као из романа Боре Станковића.

- Како сте, Милице?

- Добро, хвала Богу – одговара са скоро стидљивим осмехом.

- Како си ти?

- И ја сам добро.

Код ње стално седи и понека госпођа која се уморила од ходања или свратила да се мало изјада. Милица не говори пуно, тиха је и одмерена, када саветује, то је из личног или народног искуства.

- Смршаћеш, само немој да једеш.

- Али ја скоро ништа не једем – говори старија дама коју једва ноге држе – ево ни код тебе не могу да нађем ништа да обучем.

Друга је врло дотерана, комплетно нашминкана за бувљак, али веома несрећна. Пребира по Миличиним крпицама и само што не заплаче.

- Немој толико да се секираш, ће да ти се врати, кад ти кажем.

- Како кад је већ нашао другу?

- Ма то ће њега брзо да прође, немој ти себе да упропашћујеш.

И већ је боље, лепа госпођа купује црвену ешарпу и образи јој се затежу у нешто као осмех. Милица продаје широке кућне хаљине, женске комбинеzone, комаде тиролске народне ношње, фланелске спаваћице, постељину, завесе, капуте од мохера и све оно што више нико не носи. Понекад и код ње залута нека занимљива ташна или хаљина за плажу. Милица је битна као део ентеријера и атмосфере. Она и њен муж, мали дебелушкасти Циганин који продаје телефоне, телевизор, сатове, неке ђинђуве и порцелан спадају у праве ветеране. Без Милице бувљак заиста не би имао душу, стрпљивог резонера и пророка оптимизма.

Прави посетиоци бувљака бациће поглед и на оне најнеугледније продавце који на картонској кутији држе неколико распарених зачађалих минђуша, старе батерије, испрљани шпил карата, окрњену вазу од фајанса и књигу Вељка Влаховића. То је ствар поштовања.

Бувљак је и место опште солидарности.

- Снежо, шта кажете за овај сатенски костим?

- Сасвим је коректан, само да се причврсти дугмад и однесе на хемијско – одговара госпођа докторка.

- А ове сандале?

- Дивне су, малопре сам пробала, не вреди, мени су мале.

- Треба ми чипка, је л видео неко овде чипку?

- Овакву – додајем непознатој гопођи која је скроз разнежена.

- Да, где сте је само нашли?

- Па, овде.

Недавно сам на Интернету случајно наишла на текст у коме су се помињали бувљаци Европе. Било је ту и фотографија, а испод текст који је почињао: *Безвремена лепота европских метропола крије се на њиховим бувљацима и пијацама.* Отада ми се догоди да сањам како ходам бечким, римским, париским или цариградским бувљаком и додирујем fine тканине, осећам у носу есенцију ђурђевка или лаванде, гледам кинеске комоде, право Реноара и Дирера и испробавам најлепше драго камење.

Радослав ВОЈВОДИЋ

*АНЂЕО КАО ДУХ САМОУНИШТЕЊА
НЕМАЧКО-РУСКИ СЛУЧАЈ И АНЂЕО УНИШТЕЊА*

У великих је народа, Руса и Немаца особито, дошло до изражаја оно, библијски срочено, и кроз векове исказивано и на драстичне начине: Анђео уништења, који пребрзо хоће промене и нештедимице, безглаво често, жури на крају, и смрти, иако у исто време то пориче. Философска мисао, а уметничка најсугестивније убедљивије, то су откривале кроз векове. То је била и она, кобна на изглед, тачка отпора, на којој су се сучељавали и раздвајали највећи духови ових народа. И других, мањих такође, иако се то показивало у посве друкчијим естетичким равнима. Код Француза је, Декартово готово и правило однашања – Јасност и разговетност, скривало и оне тајне, забрањене пределе сновности и маште, у чему је, у модерним добима, најприроднији пут био – омогућен, у призивању и својатању Апсурда! У Британији је само Ирски синдром имао дотицаје са библијским, неукротивим и убојитим објавама тога Анђела уништења, који граби стално унапред, и у незадовољству реалностима, друштвеним и личним кретањима појединаца и народа, хоће што пре до краја, и што пре до уништења, а у подвести и зна да ја то пут погибије и да га треба негирати, иако је она сила, тајна и неуништива, увек јача, и увек побеђује. Што је и дело Достојевскога тако убедљиво показивало и у Браћи Карамазовима и у Злим дусима. И на тој тачки развоја сукобили су се Немци, вероватно за вазда. На једној су страни Вагнер и Ниче, и уз генија Хелдерлина, па и Шлегела, а на другој Гете и свеколика потоња духовност, која је и вештачким путем, покушавала да негира ирационални дух великих преокрета, као и природно кретања и разнолика Обретенија у времену. Наравно да су се и Ниче и Хелдерлин сломили као физичка бића, али је Вагнер издржао као она врста надахнутости из које се, и којом, рађа вечита побуна модернога људскога бића, никада на свиклог на досаду и чамовање у свакидашњици, без обзира и упркос томе чак, иако је уз богатство проживљавања. Има она јача сила, она вечита тајна, која и ум људски преокупира и вуче га у неземаљске просторе и да открива непознато, јурећи ка свршетку, а иза чега нема ништа! Само

се наставља литанија кроз векове!

Уметност је то умела и да осети и да покаже, бар за оне који имају чиме да схвате и да чују и да прочитају. Што су и библијски пророци тако јасно рекли.

У незнању и у неприхватању те врсте духовности рађају се и отров и изопаченост људска. Твораштво је увек било излаз. Има ли просветљења? Има, баш у томе док се творачки знаци обележавају, упркос отпорима друштва.

Јеврејски је синдром заиста интелигентно записао и смислио оно што се већ назирало кроз дотадашњу историјску причу појединих народа, а што је постајало гласност и духовност – обележавану нарочито у епском стваралаштву. Тако су ступали на сцену и Прометеј и Луцифер, уз настављаче а смерне становнике Планете – Кана и Авеља. Мисија у извођењу епскога песништва и у сенкама Гилгамеша или Заратустре, као уосталом у свих народа приликом описмењавања и васпитног прогледања које није било само уз бајке(као врсту обожавања и лажи и неизбежне чамотиње) указивало је напаћеном већ људском роду, да се мора отимати из стега потлачености и утамничења – само путем побуне. Ако хоће право на слободан живот и независност. Слободан извор циља а никада не остварен кроз минуле векове – ево лозинске а којом су и била проузрокована толика страдања у историји човечанства.. Чак и она у изведбама обескореењеника и готово манијачких злоупотреба неостварених личности, које су у пометњама народа и могле – да преузимају улоге вођа или изабраника.

Одавно је позната и она Јеврејска узданица помало: како народ казује своја предања тако га она и обликују. Још увек, то је и српска прича. Како су чобани и слуге, или и беспризорни, постајали вође – познато је.

ЂАВОЉИ ПУТ

Слуге и чобани код Ханана, прадавних, хтели су и сами да господаре, а што и јесте људски порив, нормалан. Анђео уништења хоће што пре да узме све и има све и тако срљајући горе он пропада све ниже. Што је позната азбука у историји свакога народа, а данас, у 21 веку, и мука и невоља оних који би тек да стану и на ту стазу иако им веле осииони и подругливи, старији, иживљени, да је то Ђавољи Пут. Иако је баш најљудскији, одувек.

Само дух и у угњетености – помаже појединцу и народу да се високо уздигну. Свако откриће и значајно остварење имају своју цену и она се скупо плаћа. То се може сагледавати у пустиловинама свакога народа. Када се цитира Ниче у оваквим извођењима: “Ми поседујемо уметност да не бисмо страдали од истине” – то је и она варка из које се јавља глас већ помраченога ума. То је и оно: када индивидуа нема више куд, када се није нашла и снашла, када су све перспективе замрачене или обојене посве црним бојама. Болест је већ дошла по своје. Анђео се уништења ту није до краја остваривао: јер он хоће и да проживи сва блага земаљска, да се радује и да бива одушевљен, и да шенлучи повремено, а онда, и сам, дослућује понор, у себи прво,

и пут на крају који већ сатире и наду и веру да може бити друкчије. Хелдерлин је, на пример, умео да проживљава величанствене часове земаљскога живота, и сваколикога блага у њему, и да благосиља то, узвикујући : Ја сам дошао да славим! Ниче није имао чиме да тако нешто осети и његова је визија са Заратустром била она уклетa, иако сјајно остваривана, питања Пада, оно небеско летење Човека који нема крила. Тај јад и недостојанственост тако великога песника и философа, прерано ко зна којом бољком откинутог са дрвета живота!

Гете је проглашен за светског мудраца и великог Олимпљанина – јер је схватио сву погубност онога Анђела Уништења, ако му се људско биће пода до краја и без резерве. Ту више нема спаса! Могao је Вагнер да се спасава и да одахне: али то је музика и сфера неземаљска, онај величанствени и уклети лет до бескрајности, а без последица и плаћања високе цене, бар на изглед. Њу су најскупље плаћали мали људи, оне личности које је одушевљавала Вагнерова музика али је била и прејака за њих, па уместо да их је уздизала она их је поробљавала и уништавала, јер су падали у врсте заноса који је падавичарски, бесвестан, и у коми је водио ка лудилу. Што је толике фашистичке главештине водило и у страховите злочине и у опустошења или животињизам.

Гете је све то, изгледа, схватио, спознао. Зато се и тако, и толико, готово целога живота, подужег, заносио или више забављао судбином Фауста!

Гетеова припадност животу је без отпора и без оне стваралачке страсти за променом. То је логика и његова и Фаустова: човек прихвата само оно што му годи и ласка! Или логика политичара – тичара: “Другоме би требало саопштавати само оно што он може да прихвати”. Које ли и бедности за великог песника ако се прихвати.

Било је и то посве нормално да је Олимпљанин казивао Екерману и то: Моје се време дистанцирало од мене. Јер се оно неминовно, исконско кретање и свеколике светлоснице у њему, буре и буне, чудества и природна чарања – одвијало ван Гетеових, уштогљених, вешто нијансираних, безазлено старачких понашања, и односа.

Оно што ће се помињати и у вековима иза нас, а што је истинита прича о творцу Фауста помало је и изнуђено иако је и посве тачно. И ово, што записа и Валтер Бењамин: “Гете је у себи систематски и оправдано открио и развио отпор против...историје и политике свога народа, а тај отпор, његов, потекао је из његовог најдубљег, унутрашњег бића“. О, не! Није баш тако. Него је ово јеврејска логика, кукавичка као и Гетеова: оправдање за човека који није схватио ни историју ни политику свога народа, ону неминовност промена и неизмерну страст у жељи, ирационалном већ набоју, Немаца – да се шире да иду на Исток, да је за такав дух увек премало простора.

То што се виорило и као имагинарна застава и у делима Ничеа и Хелдерлина, а што ће надахњивати и младога Томаса Мана, и Гофрида Бена, наравно. То што се ничим, и никада вероватно, не може насилно сузбијати. То је оно исто а што су недавни догађаји, крајем двадесетог века, извели на сцену бунтовне младе Немце, а штампа је

коментарисала и уз злурадност: како, ево, поново, марширају авети!

Иако је то био удео онога духа немачкога, несмајничког и вечито узбурканог а који је и у подсвести имао имагинарне трагове пута ка Истоку и у Хеладу, у бескрај. Што ће опевати, сјајно, Хелдерлин, а што ће се, тако често, находити и у делима Томаса Мана, оним која су инспирисана пре свега Достојевским, а чији ће бунтовни искорак аутор Доктора Фаустуса, управо уз наклоност и поклоњење Гетеових схватања и “мудростима”, интелигентно прикривати и у метафорама показивати као Љупкост!

Како би, вероватно негде и у себи “проваљен”, “побеснео” у Америци, док трајаше Други светски рат, и у обрачуну са оном неизмерном и вечитом енергијом промене и обнављања свега, сав свој и “јад” сручио на нејачка плећа Фридриха Ничеа, одавно изгнаног у непостојање, и уз вољену “Немачку црвених образа од стида”, те по Бену – “Немачке догађаје” и извитоперавао – па се и судбина генијалног уметника, музичке провинијенције, Адријана Леверкина, причињала и као болесничка. А није то!

Поодавно сам, почетком седамдесетих година и у есеју Центлмен с подружљивом физиономијом (објављеном у Летопису Матице српске, мислим 1974.) исписивао тај и случај: колико је, и како, јунак Браће Карамазова, Иван, претворен у Немца и генија Адријана Леверкина, и колико се, опет, Ман страшио Источне Сфинге, па је свога хероја, и уз уздржаност пред неким невидљивим а стално присутним Гетеовим погледом – Адријан Леверкин постајао оно што мора бити и лудачко! Уз Иванова искушавања ђаволскога у човеку – како је све дозвољено, и како се мора и може загазити и у крв, а зарад идеја преображаја и будуће среће човечанства, код Мановог хероја већ декаденције то се узима и као лудост или се, по Гетеовом обичају, претвара у љупкости и као фантастичне ђаволијаде односно играрије. На тој се далекосежној и ирационалној а дубинској равни, ипак, раздвајала и подвојила немачка уметност, али и философска мисао, као и друштвена то јест и политичка мисија тог народа. И не може се то ничим скривати. Оно што се вечно обнавља увек ће и затрајати и наћи ко зна какве пукотине у развоју човека и нације и пробиће зидове реалности.

Тако је и унутрашње биће Гетеово било и насилним путем, темпираном свесношћу и текућим потребама – подређено оном вишем, универзалном коду – стваралачком импулсу који је увек надмоћан. Да ли је творац и Фауста бивао свестан како се зарад политике и опседнут трезвеношћу, овде, у оваквим случајевима и опредељењима, издваја из уметничкога света и бива нуждена слика и прилика у лику министра, реда, закона и управе?

Тако је Јохан Волфганг и могао да прича и ове приче: “Заправо нико није у стању да нешто научи из историје, јер се она само састоји од масе лудости неподопштина” – а што приличи незрелим творцима облика. Што и јесте неразумевање библијскога кода, али није ни у стилу и складу са хеленским поимањем развића заједнице.

Нема, дакле, стваралачких континуитета код Гетеа нити онога вечнога, обновитељског и градитељскога, а што је красило немачку

духовност, философску и особито књижевну, и у Хелдерлину и у Ничеу(док није почео да клизи низ провалију имагинарнога) све до Бена... али и данас, вероватно, у новом миленијуму тај се дух понегде издваја и хоће своје... Примерено је да се у том случају помиње и Кјеркегор, који је још као студент у Немачкој и осетио и схватио ову неопходност: “Живот се, ипак, и живи с погледом унатраг, али се само тако и може разумети.” Што Јохан Волфганг није, као прихваћена државотворна фигура, ни хтео, можда, да схвати. Најмање да прихвати!

Када данас модерни тумачи Гетеа и Фауста употребљавају и нови дискурс, у моди што је, како би означили да се Фауст подредио и Луциферу, они то користе и да писца некада култнога романа Јади младога Вертера преведу у помодни а не модерни дисконитет, којим се развој духовности у цивилизацији све више премешта у текуће ознаке кретања у времену. Тако и Манфред Остен у есеју Све је велоциферски, Фауст и убрзано време, наговештава како је Гетеов Мефисто видовито осетио “протеривање из раја” као готово формулу по којој се догађа будућност. Оно –

“Њему судбина дух је дала
што необуздан хрли у даљине
и чија тежња захуктала
овоземаљске превиђа милине”.

Ту може бити реч о модерном дисконитету само у овом случају: Гетеова опредељења за безболна и превише љупка очарања нејасностима, налик на гаталице што их је хеленска Сфинга подарила нарочито необразованом слоју двоножаца.

Могућ је, међутим, и откривалачки Гетеов ослепели Фауст а у предвиђању будућих догађаја, које су врло јасно конструисали и обележили Маркс и Енгелс у Комунистичком манифесту, “полазећи од капиталистичког начина производње својствен буржоазији, као “вечну сигурност и вечно кретање”. Па се ту цитира ово: “Буржоазија не може да егзистира без непрекидног револуционисања производних средстава, а то значи безукупних друштвених односа... Непрестана мењања начина производње, непрекидно уздрмавање свих друштвених односа и стања, вечна сигурност и вечно кретање, то су моменти по којима се буржоаска епоха разликује од свих ранијих. Сва окоштала зарђала стања са својим старинским представама и погледима почињу да се растачу; сва новостворена стања застаревају и пре него што стигну да се окоштају. Све наоко трајно и постојеће се испарава...”

Брзина која данас поробљава човека! Али то и није само буржоаска особеност, него је захватила свеколики свет, и неразвијене и високо развијене земље. Општа утрка. Садашњи терор информационих система није само захуктао него управо поништава и елиминише сваку врсту непосредних проживљаја, као и идеје независности. Гете и његов Мефисто на најлакши начин, безболно, прелећу и даљине и висине, забављајући се, што је најлакше, а то је убијало Ничеа или Хелдерлина – који су такве узлете маште скупо платили. Грчка митологија и Зевс требало би да се својатају и тумаче као у песништву Кавафијевом: оно што је из митолошке свести могло да опстане у равни метафизичке опције а коју је, како цитирах Хелдерлина, велика

уметност умела и могла да препозна и доживи...

Болест брзине и она опасна и опсесивна жеља за самоуништењем, коју Анђео Самоуништења вечно преноси како рекох – толико је сугестивно проказивана у Браћи Карамазовима да у неким тренуцима делује и погубно и траумно. Или још драстичније у духовном наставку тога романа а у копији западноевропске пустошине човека и света, у Доктору Фаустусу, где је мисија тога Анђела посве огољена и обogaљена, наводно и због фашистичке провале мрака и безумља, а где је, можда и тенденциозно, Томас Ман покушавао да трагичну личност Ничеову уврсти, и без музике Вагнерове, у поклонике зла и пометње. Све у служби времена, и у лагодности исписивања тога великога романа, у Америци, и у лажној демократији, иако је дубока повређеност у сјајноме писцу вероватно и морала да плаћа тако прескуп данак и у просутој крви Другога светскога рата и у властитим духовним самомучењима. Претешко је бreme, одувек бивало, када је требало загосподарити властитом су-дином а немогуће и опако ако се то жели да се и нација подреди таквом науку.

Континуитети и преображаји, ствари и појаве, идеје и личности, самим тим и преобраћања уз идеје и у континуитетима – требало би разумевати и спознавати као њих у њиховом времену, док се оно више, и као универзални код – претаче из извора прошлости и утиче у изворе садашњости, па још и даље, као прерастање и стања свести, и формирање нових облика у смислу и стилу даље надградње, у преобликовању и обнављању онога материјала и духовности али не више исте и истога...

Ноћ уобразиље и нестрпљење, пренагљеност и свеколика брзина развоја друштва, а што је и Ниче видео у Веселој науци “као машину која је стално у покрету” никада и никако не може да саломи онај вечити Дух Самоуништења – јер се он стално мења и обнавља. Појављује се изненадно и јесте Дух Откривења!

То је и оно што Гете није разумевао, или му у ондашњем времену то није могло бити доступно. То што је Гете завештавао будућим генерацијама у Максимама и рефлексјама – није никоме од користи. Ово: “Сви односи међу стварима истинити су. Заблуда је једино у човеку. Код њега ништа није истинито осим да греши и да не уме пронаћи одговарајући однос према себи, другима и стварима!” Међутим, они који су такав однос “проналазили” то јест више га осећали и проживљавали – бивали су страдалници у свом роду и народу. Гете је уживао као бонвиван и природно је да су му страна она уметничка, вечита, побуњеничка странствовања и сукоби са стварношћу и заједницом.

Једино је музика могла и имала чиме да “Просветли мога срца глад!”

Али и она чудесна природна чарања, која јесу и благодатна и у опсесивној вези са песништвом. Што је и у Гетеовим песничким прегнићима потапало свест лепоте и у зачараности, чак и када нема кретања, а самим тим ни времена, и чиме се убија онај у Блашара препознатљив “изненада обасјан рељеф психе”, као врхунски час песништва.

И Ниче је био у праву, када је казивао, да са Гетеом у природи – ми видимо велико средство умирења за душу модернога човека. Иако се можда само кроз музику и може смирити наша необузданост и она помало деспотска склоност, и Бодлерова, не само за Идеалом него и за неограничем. Иако Гете као да није схватио, нити хтео, судбину Бајронову, коме – због “необузданости” живот му и песништво беху “одређени” – склоношћу ка неограничености!

О, не! Управо је Бодлерова деспотска склоност ка Идеалу, и уз Пушкинову свету тугу на лицима песничким и изабраника других, као и уз знаке друкчије, Демијанске у Хесеа, и уз Хелдерлинов Пут на Исток, или Вагнерове увертире, био обележен и Бајронов пут у Грчку где се бије битка за ослобођењем народа и где се, можда, обнавља цивилизација... Господин Јохан Волфганг, и у функцији министра, није то могао да разуме, али ни да прихвати.

РЕЛИГИЈСКИ КОД

Био је то, вели се и у историји цркве али и стварносној – “апокалиптички догађај”, онај, нимало наиван, како данас воле да кажу извесне “научне уседелице”, него управо у стилу и проживљавају “чуда”, онако како се и може изјавити у револуционарној одредби: “Нећу да устукнем!” Јер је, вероватно, као и Јован Богослов – Лутер баш доживео преображај. Можда као и Савле а потоњи Павле.

Ту се сада намеће заиста ново питање и са далекосежним дејством и тенденциозним усмерењем. Ово: да ли ми данас и грешимо ако помишљамо да су и Савле, као и Лутер, и у некој помало ирационалној равни – а зарад цивилизацијскога пута напред – били и предодређени, изнуђени помало, да учине оно што јесу и чиме се сада, али и заувек, означавају и као темељи Духа Прогреса. Јесу ли и они били у смислу и у стилу Ноја, Јова и сличних, библијских метафора? Њихова снага, верујем, била је у пуном доживљају онога осећања космичке енергије што их је, и одједном, избавило из свакидашње чамотиње, из безверја, из жабокречина, па су подигли главе јер се мисао, уз то чудесно проживљавање енергије светлости, нагло, усправила. Чиме ће се, наравно, усправљати већ вековима, историја развоја свеколиких народа на планети.

Па, онда се њима и може поверовати.

И сада се поставља оно суштанствено питање које посебно Лутера чини или особењаком или издвојеником, оним људским створом коме је нешто, ипак, сметало да буде широк, племенит и човек љубави за друге. Његова мржња на Јевреје, опака, као и на папино наслеђивање или на Рим као курвањску јазбину, то јест Ватикан данас, одакле потиче?

Да ли је та мржња из разлога простог и очигледнога: утемељеност и римокатолицизма је поникла у нацртима и симетријама, у канонским одређењима управо ране јеврејске опције. Без које и не би било хришћанства, али ни исламских доследности у проповедању светлости. Одатле је онај узбудљиви, драгоцен и срећни час уздигнућа Лутерова тако високо порастао: “Сигурно је

да не постоји посредник између човека и Бога!“ То је сјајна визија и објава људске слободе и независности.

Одакле, дакле, у Лутеру потоња мржња и на нижи слој човечанства, на раднике и сељаке, на робове? Та пакосна и недостојна човека висока ранга – омађијаност готово мржњом, болесничкога је кова. Она јесте и велики грех Лутеров. Побуњенички слој управо и у такозваним нижим класама друштва, од робова, сељака до радника, јесте и она ударна игла или искра која запаљује ватре у отпорима против зла и неправде.

Ако је Рим на погрешан начин тумачио и прихватао мисију Христову – зар су Јевреји и за то кривци? Лутерова опседнутост ђаволом, а кога је видео и у свим врстама нижих слојева друштва, наопака је и примитивна. Он који је осетио да је наша веза са Богом без посредника, и у властитој визији, како је могао да види ђавола изван људскога створа? Оно што је само у нама и наш је проблем: Људска мука и избављење у исти мах.

Та Лутерова омрзнутост на ђаволе у другима а не у себи, постојала је, вековима, синоним или баш она погубна, лажна углавном, свештеничка визија, којом се успављује и збуњује необразовани свет. Она чак као да и наликује на папинска плаћања грехова, то јест на оно лицемерно и већ ритуално или позоришно помало очишћење – можеш да учиниш зло а потом платиш колико кошта и тада си чист. Слободан! Настави и даље, по истом рецепту...

Али, постоји друга етичка и духовне раван. У теби, у себи, у нама: то је траума и бол или страшна патња, зависно од учињенога дела, и то почиње да разара душу и ум, а онда се тело, као употребљен материјал, само разара. То је јаче од сваких врста канонских одредница и опраштања грехова. И у томе је свеколика мука човекова...

ПОСТОЈЕ ЛИ СТАЗЕ И КА ВЕЧНОСТИ?

Последњих година, нарочито с краја двадесетог века, и у деведесетим, у времену мучном, тешком, наопаком често, многе су пријатељице, у разним врстама дружења, некако заветно и уз извештај емотивни полет – хитале ка манастирима, и у Србији и Црној Гори, као да осећају и неко смирење и спокој. Доносиле су и разне књиге, или тек књижице о молитвама, искушењима, али и о спасењу многих, изгубљених душа. Које су се “излечиле“ баш у тим манастирима.

Што је и могуће, помишљао сам, ако се у нама осети и тај неземаљски, тајни додир са оном енергијом космичких честица које су – веровао сам – биле у часу нашега рођења негде у истој равни, и у местима где се то десило и у кружењу тих дана, тога доба, у том крају. Зато и људска душа, пред крај живота, и у здрављу и у болести, тако жудно би хтела онамо – у завичајне пределе.

Ишао сам и ја, и са њима, и са другима, у манастире. Једном, и у Туман, код Оца Тадеја, како су уз шапате, казивале усамљене, посвећене жене. Неколике су од њих имале и књижицу Поуке оца Тадеја, и на почетку оно што је могло и да их смири: награда бесплатном благодати и уз анђеоску наклоност оном загонетном путу

– како се прелази у вечност.

У тим Поукама има већ на другој страни оно што је смислено: “Треба да се опустиш. Не узимај превише на себе бриге овога света, већ чувај свој мир и живи са Богом. Нека иде како иде...”

Тадеј који је имао срећу да, након свршетка занатско-трговачке школе – заврши и Иконографску у Раковици, путовао је, то јест, проживео многе године у злосрећним, српским временима, и у Србијици, на Светој Гори, посебно и у Пећкој Патријаршији, а као духовник-трагалац, вероватно, често је “шиљан” у више манастира, па је, и тако, можда, постајао баш смирен и проповедник кога су обожавали последњих година. Старац патник који је чувао срце у миру, у ћутању и тиховању, а осетио је, казивао је: да и нема никога на свету истинског осим Господа. Нити ичег!

Мени је била занимљива његова рана опсесија помало – самоћа и свирка, љубав према музици и то је била Утеха. Као и Књига, кроз коју може стићи Господ и то ће обрадовати душу. Лепо је смишљено и казано, и то и јесте бивало нека врста Созерцања, на путу ка Богу. Мир и топлина људска, међутим, као и благост, кроткост и пропустљивост – у свакодневним мучицама не сматрају се узоритошћу него слабошћу и чак нискошћу, и тешко их је прихватати. У томе и почињу раздори и неспокојства међу људима. Тачно се каже – није истина да не можеш ни са ким, него ово, што је поучавао Тадеј: “Ти са самим собом не можеш!” Што и јесте највећи проблем свакога човека. Како савладати самога себе!

У уметности је тај велики проблем човечанства, и најбитнији за нашу егзистенцију, вековима већ испитиван и проказиван, сведочен и исказиван. Лако се могу познати писци, сликари, музичари, као и интерпретатори њихови, по ономе како и шта кажу, чиме мисле и шта осећају. Уметност, као најбоља школа у којој се лечи човечанство, заиста и на узбудљиве, запамтљиве, чудесне начине, открива како се и где, и колико, људско биће, вазда огрезло у греховима и у смицалицама, у злу и пометњи, умело и могло да нађе на правом и на кривом путу. У начинима како то исповеда уметност и оном посве друкчијем, како то проповеда религијски код – разлика је, ипак, и велика и често непремостива. Уметност је, баш на чуђење црквених проповедника али и заглупљене философске или теоријске мисли, ближа изворном Откривењу хришћанске идеје, пре свега у Јовановом јеванђељу, него ли сама пракса свеколиких хришћанских опција. Што се чини и невероватним.

Управо и у Матејевом јеванђељу, а особито се то потенцира код Јована: Отпор, противљење и побуна против зла и неправде, јесу основне полуге за будући развој човека и друштва, али и за било какву наду у срећне часове егзистенције. У којима, кроз тај отпор и у непрестаној борби – рађа се лепота која спасава нашу идеју и чини нас срећним. Другога пута и нема. Друкчије лепоте и нема! Оно што црква тражи и чиме се прослављао и наш отац Тадеј, један од мање значајних и споредних готово личности у плејади заслужних васпитаника Српске православне цркве: “Никада не нападати, никада се не противити никоме“, мучитељска је, трагична и погибелна

чињеница у било којој врсти образовне делатности.

Кротке су, утучене и понижене, вечно газили други, а одатле се и рађала пониженост и повређеност, из којих су потицале мржња, завист и погубна, болесничка жеља, отровна свакако, да се слабост надокнади – осветом, или на било какав други начин, али из болесничке сфере... Тако се и племенитост затире. Како бити смирен и кротак када те неправда сатире, када си немоћан било шта да учиниш, како се бранити – у понижености. То је оно што је и Лав Шестов показивао у случају јавних радника, али се на сва жива бића односи: повређен и понижен човек, јадан у неком стварносном доживљају, скрива се у своју јазбину, лечи ране и смишља зло: како да врати ударац? Тако се заправо ствара пакао у себи и око себе.

Често сам цитирао Ђерђа Лукача, нарочито онима који су га радо негирани, реченицу ову: “Само су слабе личности јако повредљиве”.

Божанска енергија у нама, тај благословени час! Вели Тадеј, како ми нисмо свесни тога. Али управо јесмо, онда када се осети и проживи тај врхунски тренутак озарења и преображаја. Као да ни Лутер није могао прихватити то природно, иако ретко, и изузетно осећање, чак и послање можда баш у изабраноме људскоме бићу, а могло се, свакако догодити Јевреју. Зашто онда мора цео народ бити и крив када је од тога сачинио религијски код по коме и у коме данас, ако и у прохујалим вековима, обитава готово пола човечанства? Уосталом, тај наш, лични однос према Богу, то сједињавање наше душе са оним божанским струјањима, преображаји у додирима са космичким силама, па то и јесте Пробуђење и велика шанса човека да се отме општем бесмислу и да има чиме и да промишља како се није узалуд нашао на земљи. Од те ране, прве, управо јеврејске замисли – потекла је и велика река хришћанскога послања. Она тече и данас. Ко је њу изокретао, Јевреји или Хришћани?

Или је Лутер можда схватио, па се и сам устрашио, али овога пута заувек, и није тај страх могао ничим да скрије ако не већ и да га преобрази или савлада, ово: Јованово Откривење, једном и заувек, и непогрешиво, проповеда и устврђује чињеницу и застрашујућу готово: нема среће, нема пута напред, нема прогреса без сталнога жртвовања, без страдања дакле, али зато се не добија вечни живот на небесима, него споменик на земљи, и наравно – жртвовани постаје херој, али као страдалник!

Умни људи током прохујалих векова схватили су ту истину. Созерцањем, дакако. Зато и има велики број посвећеника, пре свега самотника и философа, проповедника, па и црквених достојанственика, који су могли то лако и да исповедају али теже је било – жртвовати се у реалности. Како чинише толики изабраници у историји људскога рода, вођи устанака и револуционари, мислиоци и научници, од Сократа или Александра Великога или Галилеја или још многих, у свакоме народу особитих личности, а чијим се споменицима поносе нараштаји који стижу на сцену.

Вечнога живота има само тако! И има га, пре свега, у самом науку и чињењу да се постигне и учини замишљено дело. Има га, зато,

нарочито, у уметничким чиновима и зато је велика срећа и усхићеност уметника док творе облике и пут ка делу, а чим се то оконча, опет, има и горкости и незадовољства: није то оно право, могло је боље и можда друкчије! Па, изнова се све покреће и ум зачиње нове варијације и на исту, вечну тему: како освојити или остварити и оно што је скривено у тајни, а што јесте пут ка Богу, или баш Он, лично? Јер истина, наравно, само тако и ослобађа!

Није случајно, дабоме, свеколика јавност је поодавно узела себи за пример величине и спознања света ова два светска великана, Шекспира и Гетеа, или и Дантеа, повремено, а они представљају тек пола пута у трагању за тајном и смислом живота. Шекспирове крваве игре и онеобичавања, стварносна замотавања и интриге, заблуде и лажи, пучке заврзламе и очитовања реалних збивања, уз хуморне досетке или као загонетне смицалице појединаца, постајали су и у модерним временима и позориштарије и циркусна извођења, и завођења, којима се забавља пучанство. Од тога су медиокритети сачинили статус и ниво величине!

Као и од Гетеових, стармалих истина и свакодневница, које је овај велеумни и интелигентни бонвиван, у часовима доколице и досаде – скупљао, збирао и овековечио – па се и данас то узима као пословица и за све народе, као и индивидуе особито. И нигде ту тег не претеже на вечној ваги: ово је добро а ово није, овде се може а овде не може. Овај пут је сигуран а онај други није. Нема ту изненађења, а Фауст или Мефисто су шаховске фигуре у живој варијанти “Сицилијанске одбране” па се померају како то ситуација налаже. Нема сумње, толико стварносних чињеница као истина има у свему томе, али нема изненађења, нема одушака, нема тајне...

Дантеов је Пакао, а још више Чистилиште и Рај, она забавна литерарна форма у коју се вешто удева свакидашња прича о добру и злу, и у чему нема, такође, нити великих открића, нити изненађења, нити оне духовне али уметничке, вишеслојне и загонетне дубине, у којој се можда и скрива тајна стварања, вере, наде, и божанскога послања. Оно што су дослућивали, и угрожавајући сопствене животе, и Хелдерлин на пример, и Ниче, а посебно Фјодор Михайлович – вечно трагајући за смирењем и истином која опушта или ослобађа људску заједницу, и појединца. Јер је проживео судбински удес на путу ка Богу, у коме се, можда, и наводи оно за чим човек вечно и жуди и бори се и умире – како би био и задовољан ако не и срећан.

Јеврејска је логика или интелигентно створена библијска повесница, умела и имала чиме, наравно, да изатка ту вечну и молитвену, заносно кићену кроз векове, бар наизглед истину живота: то је идеја, симбол, послање а у визији и мисији Христовој. Њу, огољену и уз патетични вокатив и нанос, и уз готово острашћеност и побуну, изговара Јован Богослов у Откривењу, и од тога нема више! Иако је такво послање за свеколико човечанство баш погубно или уз негативни одјек: само онај који има снаге и дара, и има чиме, достојан је да ужива и да осет благодат, ако поверује у себе и оно што чини на путу и у тражењу среће – док нас огрева сјајност сунчевога и небескога, тако благословенога и нама мало докучивога кретања у

вечности.

Не могу, велим, ни народи ни појединци, да буду криви због усуда вишега – што је неким тешко а другима лакше да проживе свој худи век. Трагаоци за смислом живота најмање су кривци за било чије судбине или за свакидашње несреће и глади које, и неминовно, следе у егзистенцијалним мукама свакога понаособ.

Општа несрећа(или несреће), и стиже онда када богати и осииони, свемоћни у својим очима, хоће да завладају над свима, јер нису само себе спознали – па не знају да је то увек највећи проблем човека, и свих, заједница такође, и онда се згомилава зло. Оно се мора пробити на било који начин, и тако почињу раздори, пометње и ратови, а побуне су природан корак, затим, како би у напаћености бар једном могло бити и боље. Отпори су једина нада и шанса да се и злу стане “ногом за врат“, како би се могло казати и пословично.

И шта сада ту, примерице, тражи и хоће наш мали Тадеј, један од милионитих васпитача залуталих, изгубљених, запуштених људских душа? Он, и сам залутао, хоће да помогне. И ту је религија заиста могла много да учини. Колико је Српска православна црква, у вековима ропства особито, помогла да се одржи и усмери овај народ! Проповедник који замењује своју личност за цркву и има право да то чини – ако је поверовао у истину.

Колико се, на пример, измучио гроф Толстој док је исписивао злу судбину, али и срећне успоне Ане Карењине, па је зато и писао – да више она него ли он, сам аутор, пише то дело. Иако је био помало острашћени мрзитељ на рушиоце брака, па је и уз повремену nelaгоду карактерисао поступке, и импурсе душевне, и Ане Карењине и грофа Вронскога. Он је имао снаге да то прикрије и надокнади великим даром али, пре свега, жељом и вољом да се открије пут истине и у забрањеној љубави. Иако забрањена љубав не постоји, сем у бабарогашким причама и у доктринарним букварима...

Помињем све ово, као и велике писце света, уз маленога али доброг, смиренога старца, оца Тадеја, како га видех, једном, у манастиру. Он је веровао у оно што и чини. Свеколике мучице у његовом животу као да је био и превазишао. Да ли је баш? Је ли могао да савлада ђаволчића у себи? Они који помињу, непрестано, тога двојника нашега и брата анђеоског, значи да су у непрестаном дружењу са њим. Можда и помирили, што је добро. Опет се сећам Пастернака и оне сјајне песме, посвећене, писао је, учитељу – песнику Валерију Брјусову, а односи се и на Хамлета, то јест лично Виљема Великога, творца генијалних драма.

Оно сјајно у песми, тек мало стихова а који и све кажу и све објашњавају. Који су најбоља дефиниција целокупнога Шекспировог стваралаштва, боља него ли све обимне књиге о овом – зарад стварносних обичаја стално проглашаваном највећем писцу света. Уосталом, та игра око и са Шекспиром још, јесте интелигентно смишљено, и као печатом потврђено енглеско завештање будућности, у којој се(у коме се заправо) потцењује велика уметност а уместо ње – награђује и велича осредњост и скаредност у виду стереотипа и забављања на најнижи начин, а што га отеловљава нискост и заврзламе

Агате Кристи, тога и једног а неизбежног кича...

Али Виљем, ево га у Пастернаковој визији: вели песник Доктора Живага овако: А можда и јесте сав Шекспир у томе – Оно док се, и што се, Хамлет, са својом сенком бори. Или брбља! И у томе и јесте проблем а не извиканој пароли медиокритета: Бити или не бити, питање је сад.

Боже мој, малешник отац Тадеј. Заводник који је умео да посвећује толике збуњене, забринуте, изгубљене душе. Поукама “Мислени хаос је стање палих духова (демона, духова који су отпали од Бога)”. Па, шта је то и шта то уопште означава? Јад и несабраност, не имање снаге да се осети дах божанскога струјања.

Да ли је отац Тадеј био јадничак међ својима, и у друштву, онај који се тешко сналази у стварности, па су му вера и созерцање помогли да се и достојанствено уздигне? Може бити, а то и јесте добро за њега. Он је потребан. Црква је у вековима била образовна институција и она је то чинила, свака на свој начин, добро. Како је умела, јер је помагала у васпитању генерација. Она је и смиривала злосрећнике. Уносила је неки ред и у општем поретку помагала развоју цивилизације без обзира што су то бивала, одувек, два колосека.

Отац је Тадеј поручивао многим сапатницима и обожаваоцима, нарочито у последњим годинама двадесетог века, и у данима опште пометње и несреће на тлу бивше југословенске заједнице, како ми сами стварамо пакао у себи. Што је тачно. Волео је да цитира Николаја Велимировића, оно познато – “Оче, драге воље бих те преместио где ти хоћеш, али само онда када ти не би и самога себе носио... Ако човек сам себи не нашкоди ни ђаво му не може ништа!”

Међутим, у Тадејевим благостима и проповедима није на прави начин употребљавана Божанска енергија, а пре свега у сталном помињању – како њу носи и има свако од нас! Што није могуће, нити тачно. Мало ко има ту срећу и тај час блаженства да је осети и проживи.

И не би требало заваравати ни себе, ни друге. Та се енергија обнове и преобраћања доживљава врло ретко и она краси животе ипак издвојених појединаца, а за које је и јеванђелијско послање помишљало и веровало да имају у себи, и у ономе чиме јесу то што су, нешто и посебно, и друкчије. Што је показивала свеколика историјска прича кроз векове, и у свакоме народу понаособ. Али то не значи, дакако, да и свака индивидуа не би требало, и да покушава, како би осетила чари и дах те енергије, што је и могуће – ако се поверује да је она уз нас. Ако смо још имали срећу да се ње дотакла и наша душа, приликом првих њених укрштаја са природним стрелама у ваздушним струјањима, и приликом додира људскога бића са енергијом живог извора којим и јесмо.

И кроткост и смиреност, и унутрашњи мир, постижу се много лакше ако нам је детињство било благородно и без великих “пукотина у развоју”. Јер оне разбијају и путеве душе у сусретањима са чарањима божијих благодати, то јест онога иконскога струјања вечности и у додиру с нама. Неисказив мир тешко постиже рано повређено биће. Чак и значајни истражитељи вере и Бога, или и познати научници,

прегаоци у разним врстама послова, једном повређени, нарочито у младости ако већ не и у детињству тешко или готово никако, не могу да се смире или постигну такозвану “бесплатну благодат”. Која и не постоји - јер се све скупо плаћа у животу. Негативни набоји никад нису случајни, они су изазвани. Они хоће и ону другу раван - како би се сјединили са енергијом супротном, и постигли или достигли мир. Зато је и Павле казивао – да је много ратовао како би веру сачувао!

Оно што дајемо враћа нам се, вели се стално, а то је заправо утеха за бол и патњу, док верујемо. Иако постоји и она друкчија раван: одахнуће и олакшање чим смо учинили добро дело. Јер је битно за унутрашњи мир да смо ми сами осетили чар доброга чина, то охрабрује и у вери и у нади – да се може више. То смирује. Али то се и постиже чињењем а не молитвом!

Завист, злоба и пакост не долазе зато што су међ нама “падши демони” или ђаволи него зато што смо ми слаби у неким тренуцима. Што у нама нема вере у нас саме. Што смо пренапети или заплашени, што смо кукавице. Тако је и у случају брака: “Да си везан, још како везан. Упрегнут у кола и мораш да вучеш јер бију”, вели Тадеј. То може да буде истинито за слабе и неразумне. Они који имају довољно снаге и верују у то што чине – не дозвољавају да их се бије: разумеће и јарам који носе или га скинути без проблема. Свеједно је да ли се то чини у љубазности и тихости или у узбуђености – битно је ослобађање и разумевање престале енергије љубави.

БЛИЖИ ЛИ НАМ СЕ КАТАСТРОФА?

Наравно. Као некада, у доба прастара, када се углавном у нездравости уздигао страшни Рим, што вели и песма, па су многи народи, мали и заостали, бивали поробљени, угњетени, каштиговани, општи неморал и свеколико зло уздигли су чак и у небеса два страшна симбола – Содому и Гомору, као инкарнацију злога удеса и страдања човека, тако се, ево, и данас, у првим годинама новог, двадесет и првог века, а на другој страни земљине хемисфере, подигла нова империја, на тлу америчком, и то је проузроковало, или узрокује из час у час готово, куљање подземних димова из запаљивих пећи нових технологија на погонима управо космичких енергија које је модерни човек успео да открије и да једва чека – како ће их употребити! Зато се и опште безверје толико умножило диљем света. Свака је религијска опција, или конфесија, извргнута руглу. Зато су данас многе секте актуелније од религијских концепција – и хришћанских, исламских, будистичких, а шашанство је, уз нове путеве ка паганству, постало значајније и опојније од оних вековних, предрагих некада, веровања у срећнију будућност и у људску наду да мора бити боље и да се имало рашта рађати на земљи.

Али, зашто се то дешава данас и у чему тако “здушно” учествују готово сваколика средства образовања, политичких борби, медија, науке и технике, она страховита поплава негативности, смрада и бешчашћа, у свету уметности? Јер је импријална сила, израстала без вере и у злу, у двадесетогодишњем величању оружја у рукама

обесправљених само наизглед а у ствари – под командом силних и бесправно обогаћених, који су наметачи власт и у страховладању производили законе демократије – како би их злоупотребљавали, како су и сами у одређеним тренуцима казивали – чим је потреба за тим неопходна!

Тако се зло размножавало, и тако је данас велика идеја уздизања људске независности и слободнога бирања путева ка избављењу од мрака – не само порекнута него дубоко понижена и бачена у подземље, у тавнину. Оно што је и издигло безброј личности и народа, предводнике, револуционаре на разним плановима и у областима, што је конституисало државне заједнице, па се и само собом поставило као закон и утемељење будућности и прогреса, постало је кочница и гробар за све оне, посебно мале и неконституисане, јер знак и обележје – оно што је красило изабранике, прегаоце и вође – сада се враћа као бумеранг и уништава све који нису стигли да на време извољују свој слободан и независан статус. Зато се и уједињују Европа, па ће и Азија, а импреијално зло – нездраво напумпавано у себи самом – и не може да издуши док се не судари са другим, вероватно и снажнијим, неживљеним, које ће победити па ће после Катастрофе – изнова бити наде и шансе и опет ће религијски код усмеравати нараштаје...

Негирање божанскога у људској природи исто тако је светогрђе и пораз духа – као и зло у коме јест данас човечанство. Зар то не показује историјска читанка и великих и малих народа? Несрећа је, међутим, и дошла као неминовност: већ формиране велике људске заједнице, као самосталне и неприкосновене државе, које су достигле и невероватан развој у свим средствима производње, никако сада неће да допусте другима, мањима, које би могле и да их достигну или престигну. Ноћ господарења над другима, а нарочито над слабијима, људска и наопака, драстично се показивала и уздизала у минулим вековима. И вазда је тако!

И данас особито. Мисија је негирана у свему, свака религијска опција изопачује се, а посебно Христова. Никома се не дозвољава да буде свој и слободан! нарочито не – слабијим народима, појединцима, као и чиниоцима у свим областима људских делатности. Моћ господарења над другима постала је велико зло и точак који меље све пред собом – срљајући у катастрофу. У хаос данашњи.

И тако се свет враћа у почетак, у паганство.

Наталија ЛУДОШКИ

ИНТЕЛЕКТУАЛНИ САГОВОРНИК

Младен Лесковац о делу Бошка Петровића

„Бошко Петровић и Младен Лесковац представљали [су] неку врсту интелектуалнога тандема, као неки Кастор и Полукс у Новом Саду. Они су били комплементарни по много чему, а пре свега по надлокалној димензији њихових личности.”¹ бележи Дејан Медаковић. Сарадници у различитим подухватима,² Бошко Петровић и Младен Лесковац били су и присни пријатељи. Тако Лесковчеви критички огледи о делу Бошка Петровића припадају оном делу корпуса овог тумача (и) савремене литерарне продукције којим указује, између осталог, и на лични афинитет према опусу писца блиских идејних, етичких и естетских начела. На особину Младена Лесковца да као критичар одабира дела вођен наклоношћу и афинитетом наводи Вељко Петровић насловом новинског текста – „Кад критичар воли дело о којем пише”³. Указујући на неколико вредних прилога у мајској свесци *Летописа Матице српске* 1951, Вељко Петровић, посебно истиче Лесковчев критички приказ збирке *Земља и море* под насловом „Лирика Бошка Петровића”.

Своје поимање књижевне критике и историје књижевности и њиховог међусобног преплитања и прожимања Младен Лесковац елаборирао је у експозицији есеја „Лирика Бошка Петровића”⁴. Мимо обичаја, на неколико уводних страница текста објављеног поводом

¹ „Носталгична сећања”, *Разговори о тајнама Бошка Петровића*, зборник радова, уредили Славко Гордић, Иван Негришорац, Нови Сад, 2004, стр. 231.

² Најчешће су их „окупљали” Јован Јовановић Змај и Вељко Петровић. Занимљив је и есеј Младена Лесковца „Сећања о Жарку Васиљевићу” (1966) написан у форми епистоле Бошку Петровићу, као траг о пријатељској наклоности обојице према тада већ покојном песнику.

³ *Политика*, 10. мај 1951, год XLVIII, бр. 13858

⁴ Текст је први пут објављен у *Летопису Матице српске*, год. 127, књ. 367, св. 5, (мај) 1951, а прештампан у књизи *На нашој постојбини*, Нови Сад, 1951, 281–304. Сви изводи из овог текста преузети су из књиге.

Петровићеве збирке *Земља и море*, Лесковац је на терену књижевне теорије. Његови ставови изнети на том месту важни су утолико што ће их управо од педесетих година овај историчар књижевности и критичар потврђивати – и потврдити – сопственом праксом.

Ма колико различите, каткад и сасвим супротне, функције и задаци књижевне критике и историје књижевности у нашој култури, пише Младен Лесковац, из разних узрока нису биле доследно раздвајане. Често су се, у прошлости, мешале, преплитале, смењивале, понекад – бркале. Књижевна критика је имала примат над историјом књижевности. За многе ауторе имала је „привлачну моћ као никоји други књижевни род (та она сама и јесте моћ!).”⁵ У савремености, дешава се обрнут процес: и књижевни критичари све више су заокупљени књижевном прошлошћу. Историја књижевности, сматра Лесковац, привлачи истраживаче богатством средстава својих студија али и могућношћу изрицања коначнијег суда, најзад, потребом: „да се ранија схватања и прикази поново претресу, допуне па и измене. Али те тежње и навике, једном стечене, савременику могу много сметати у намери да актуелне књижевне појаве види и посматра средствима књижевног критичара: савременик пишчев, он те појаве никада не може сагледати у потпуности, историјској издвојености и свршености, него само у спором процесу самога трајања.”⁶

Отуд се, указује даље Лесковац, савременици ретко и невољно одважују да формулишу „објективну слику најактуелнијих књижевних појава [...] Игра је увек опасна: таман као када би се подухватили да замислимо како ће још живи писац изгледати у наредном столећу. Јер детерминисан не само својим становиштем, критичар-савременик ни иначе не може никада са поузданошћу знати ни докучити која ће од присутних, увек многобројних, кашто једва наговештених а много пута сасвим противречно испреплетаних друштвених, моралних, психолошких и естетских тенденција епохе коначно надвладати и наметнути се као заиста пресудна по трајније сразмере и могућа дејства одређенога књижевног случаја. Стога већину разлагања о савременој уметности нужно прати принудна погодбеност и фрагментарност суда, са свима осталим неизбежним атрибутима импресионистички засноване документарности. Таквим анализама стално измичу потребни чврсти оквири поузданијих синтеза јер им недостаје нужни резонатор свих шире заснованих и стога за трајање отпорнијих судова – густина историјске позадине.”⁷

Могућност оживљавања књижевне критике Лесковац види у томе да се „писци без много устручавања прихватају и ефемерног рецензентског задатка.”⁸ Доживљавајући себе, очито, као књижевног историчара и писца, Лесковац мотивише, тако, и сопствено, сасвим

⁵Младен Лесковац, „Лирика Бошка Петровића”, На нашој постојбини, Нови Сад, 1951, стр. 281.

⁶Исто, стр. 282.

⁷Исто, стр. 282-283.

⁸Исто, стр. 284.

конкретно, критичарско прегнуће остварено текстом о лирици Бошка Петровића, односно збирци *Земља и море* (1950). Реч је, дакле, о потреби да се на књигу писца-пријатеља скрене читалачка пажња.

Даље, Лесковац даје неку врсту општег погледа на дотадашње стваралаштво Бошка Петровића (његову лирику, приповетке, преводилачки рад), сугеришући сву „ширину и сложеност његових књижевних и уметничких интересовања.”⁹ Тек потом приступа критичком представљању песничке књиге *Земља и море*. И када се учини да оно за чим трагамо – Лесковцем и његовим укусом, – нећемо наћи, одједном постајемо свесни једног од базичних квалитета књижевне есејистике Младена Лесковца; нечега што би се могло именовати као интелектуално, или прецизније, критичарско поштење. Јер, иако у извесном смислу личан, полазећи од потребе да афирмише дело пријатеља, Лесковац се не либи да укаже на мањкавости стихова Бошка Петровића. Кључне Лесковчеве примедбе на рачун Петровићевих песама, тичу се, страха од обичности и екстензивности коју би ваљало суспрећи („мора се научити бити концизнији”).¹⁰

Колико су Лесковчеви судови веродостојни, колико су издржали пробу времена, како је Бошка Петровића као песника позиционирала историја књижевности (чија су „средства” и по Лесковчевом поимању, видели смо то управо у овом тексту, поузданија), треба проверити.¹¹ На овом месту чини нам се довољним поменути само запажање Славка Гордића које иде у правцу потврђивања тачности примедба Младена Лесковца: „Отуд ће, рекло би се, и кључне мане Петровићевог књижевног стварања – ’страх од обичности’ и извесна расплутост у изразу, како их је тачно уочио Младен Лесковац већ у само раздање

⁹Исто, стр. 286

¹⁰Исто, стр. 286.

¹¹У области поетског стварања, по свему судећи, за историју српске књижевности релевантнији је песнички опус Младена Лесковца но Бошка Петровића. Управо Бошко Петровић, као приређивач књиге *Песници II*, Бгд–НС, 1971, из едиције *Српска књижевност у 100 књига*, у избор је унео стихове и Младена Лесковца.

Што се песама Бошка Петровића тиче, оне неће бити предмет опсервације Радомира Константиновића, у оквиру његовог подухвата *Биће и језик*, којим је детаљно указано на релевантне песничке опусе у српској књижевности 20. века.

Песме Бошка Петровића нису уврштене ни у едицију *Српска књижевност у сто књига*. Оне се могу наћи у изборима који као основни изборни критеријум имају регионалну припадност аутора; тачније, односе се на стваралаштво војвођанских песника. Тако је песмама заступљен у изборима: *Савремена поезија Војводине/Ратковићеве вечери поезије* (приредио Селимир Радуловић, Бијело Поље, 1984), *Савремени песници у Војводини 1945–1990* (приредио Милан Живановић, Нови Сад, 1990), *Сто година, сто песника: Војводина XX век*, (Нови Сад, 2001). И у тематском избору Стојана Трећакова, *Последњи гост: песме српских песника о смрт* (Нови Сад, 1994)

новог писца – подједнако, и једнако упорно, обележавати и његов стих и његову прозу.¹²

На врлине, пак, Петровићевих стихова у књизи *Земља и море* (неминовно обележене усудом збирке-првенца у којој су сакупљени стихови из релативно дугог, петнаестогодишњег песничког стварања), Младен Лесковац указује наводећи песме: „Басна о ластвама и фениксу”, „Логор у Порајњу”, „Равница”, „На Светој Недилји”. У њима критичар препознаје карактеристике песничког рукописа Бошка Петровића.¹³ У првој од њих, „Балада о ластвама и фениксу”, насталој пре 1941, Младен Лесковац уочава песничке идеје зреле фазе Петровићевог песништва. Већ констатацијом да је песма у нескладу с актуелном лириком, указано је на квалитете и наговештена апартност Петровићеве поезије у контексту тематски скученог а идеолошки обележеног послератног југословенског песништва. Одмах, Младен Лесковац позиционира Бошка Петровића међу домаћим лиричарима: „...има песника за агору, а има их са елеузијски тајанственим мрморењем. Бошко Петровић свакако не припада оним првима.”¹⁴ И тема песме, на шта указује наслов, конвергира усамљеничкој позицији песника, Бошка Петровића, који своје лирске медитације упућује пробраним читаоцима. И песмом „Логор на Порајњу”, којом је Петровић дао по Лесковчевој оцени, „најлепшу и најпоноситију песму из живота наших заробљеничких логора у Немачкој”, овај песник показује се као „интиман, и дискретан, у веома тананим и осетљивим преливима”.¹⁵

Лесковцу „веома драга” песма – „Равница”, освојила га је

¹²Славко Гордић, „Примарно и нијанса”, предговор књизи Бошка Петровића *Песме, Изабрана дела Бошка Петровића*, књ. 1, Нови Сад–Београд, 1985, стр. 12

¹³Тематско језгро, на које се доцније континуирано надовезују прозна остварења Бошка Петровића, и Славко Гордић препознаје управо у песмама које као највредније у збирци *Земља и море* издваја Младен Лесковац: „Басна о ластвама и фениксу”, „Равница”, „На Светој Недилји”. (Видети: *Певач Бошка Петровића*, Београд, 1998, стр. 15).

¹⁴„Лирика Бошка Петровића”, *На нашој постојбини*, стр. 290. Неколико деценија касније, сагледавајући већ готово у потпуности остварен опус Бошка Петровића из дијахронијске перспективе, критика ће потврдити да се ова Лесковчева констатација не односи искључиво на стихове овог књижевника већ и његово романескно дело. Тако Чедомир Мирковић, пишући о *Певачу*, запажа: „Храбро је и ризично, али и успешно, ауторово уздржавање пред изазовима поједностављене комуникативности, и шире популарности, и од пристајања на класичнореалистичку наративу – чему се, иначе, лако приклањају писци сличног тематског усмерења. Бошко Петровић се определио за сложену, слојевиту и умногоме индивидуализовану фактуру романа, рачунајући при томе на стрпљивог, образованог и мудрог читаоца.” („Сублимисано доживљавање љубави”, *Под окриљем нечастивог*, Београд, 1995, стр. 251–255)

¹⁵„Лирика Бошка Петровића”, стр. 293, 295.

не артистичким дометом, већ самом темом која га асоцира на Лазу Костића и његове знамените стихове: „Убава Фрушко, дивото моја,...” („У Срему”). Том песмом Бошко Петровић, тврди Младен Лесковац, баштини стогодишњу традицију коју су својим стиховима о „...Срему и његовим виноградима, фрушкогорском шумском миру и сребрној стази Дунава на месечини, измаглицу спорих свитања и озвездано сумрачје над расутим ритовима, у шумском подножју”¹⁶ стварали песници попут Бранка, Грчић Миленка, Црњанског. Завршном реченицом о песми, односно тематској струји војвођанских песника коју наставља, Лесковац дефинише и свој песнички (и не само песнички) афинитет: „У тим песмама много је оног патетичног историзма песника Петровићева завичаја, историзма родољубивог и очајног, – ни данас му не знам дати тачнијег и лепшег имена.”¹⁷ А историзам, завичај, родољубље, елементи су на којима је и сам Лесковац, засновао, безмало, читаво своје дело.

Над осталим песмама у Петровићевој збирци *Земља и море* врхуни, по оцени Младена Лесковца песма „На Светој Недиљи.” То је „изврсна песма” Бошка Петровића, али – „значајан резултат и наше савремене лирике.”¹⁸ После ове уводне констатације, следи уверење да је није лако „аналисати”: „сва је у преливима”, скоро херметична, рађена пажљиво – „као нека фина студија поетичног доживљаја”.¹⁹ Дугачка је, склопљена из три целине, опремљена белешком која указује да је Света Недиља пећина, која се уздиже над истоименим селом на острву Хвару, а у којој се налазе рушевине августинског самостана. Наводећи стихове песме, саздане на симболици пећине, остатака сакралне грађевине у њој, мора и живописног животом пулсирајућег села подно пећине и намерника који је походи, Младен Лесковац бележи своје импресије. Не више од тога.

Изричући генерално позитивну оцену на рачун стихова сабраних у књизи *Земља и море*, Младен Лесковац текст завршава колико, на први поглед, конвенционалном, толико, доцније ће се показати, смелом пројекцијом: „... пред Бошком Петровићем је још дуг пут рада и развоја, а овај писац ће то несумњиво искористити, – себи на славу, нама на радост: треба му дакле пут олакшати, ако је могуће. Потенцијално, његове снаге нису малене: српска књижевност од њега са разлогом може и мора очекивати још много, и не само у поезији. Не сумњам да ће то и дочекати.”²⁰

¹⁶ Исто, стр. 299–300.

¹⁷ Исто, стр. 300

¹⁸ Исто

¹⁹ Исто

²⁰ Исто, стр. 304. И савремена критичка и књижевноисторијска промишљања поезије и целокупног опуса Бошка Петровића иду у прилог овде изреченој тврдњи Младена Лесковца. Славко Гордић везу између поетског и прозног дела Бошка Петровића тумачи на следећи начин: „Песништву Бошка Петровића, међутим, ваља прилазити пажљивије из више разлога. Нити је

Ако је Лесковчев текст о лирици Бошка Петровића проистекао из пријатељске обзирности, ако се као писац прихватио *ефемерног рецензентског задатка*, очевидно је да је есеј „*Певач* Бошка Петровића”,²¹ настао у време када се одавно више не бави књижевном критиком, последица потребе да се дубоке читалачке импресије поделе с публиком. Лесковчев приказ романа који представља врхунац не само у контексту Петровићевог опуса већ и датум у савременој српској књижевности²² (иако писан са свешћу о функционалности поговора),²³ видимо као један од оних његових радова насталих из истинског задовољства. А то задовољство у тексту (или текстом) *Певача* могло је проистећи из неколико структурних и значењских елемената ове књиге.

Основни читалачки интерес за Петровићев роман проистиче из Лесковчеве верзираности за прошлост: „Оно што је давно некада било и ово што сада, с нама и пред нама траје и бива, спаја се у роману у симбиозу, као преливајући се једно у друго. Појединости из прошлости, неумрле, трају, независно од историјских костима, и у садашњици; а ове садашње, пак, као да се враћају – траже да се врате – у прошлост и разјашњавају, виде боље тек у њој. И једно и друго дато је у овом лепом причању неки пут као паралелан приказ и сцена, неки пут као заједнички смисао двају догађаја или доживљаја како овде тако и онде, у целини истоветног животног и судбинског

оно пролазна етапа писца који, како то неретко бива, у другим видовима стварања налази свој истински лик, нити су све његове вредности пролазне, или пак увек инфериорне онима које исти аутор доноси у прози. У том песништву откривамо, потом, толика тематско-значењска и обликовна изворишта напоредним и потоњим токовима наративног и есејистичког израза истог писца, као што и у том изразу, с друге стране, вазда препознајемо извесну боју и температуру која одаје негдањег, тачније првотног и вечитог песника. Кад и не би имале самосталних вредности – а оне их уистину имају – Петровићеве песме би ваљало читати већ и због њиховог трајног и дубоког дослуха с већим и, све су прилике, значајнијим деловима његовог опуса.” (Видети: „Чин и најава”, у књизи *Примарно и нијанса*, Нови Сад, 1985, стр. 11).

²¹Есеј „*Певач* Бошка Петровића”, писан је 1981. године и штампан као поговор уз друго, Нолитово издање овог романа, 1982. године. Есеј је прештампан у књизи *Српске књижевне теме*, 1988, стр. 380–398. Сви цитати у нашем тексту преузети су из наведене књиге.

²²„Дело Бошка Петровића, а поглавито његов роман *Певач*, померио је значења и вредности српске и југословенске прозе. Отворило јој нове просторе, попунило неколике празнине и, неминовно, учинило да у књижевној свести затамне неке друге вредности и да на њих почнемо гледати другим очима.” (Никша Стипчевић, „О Бошку Петровићу”, *Књижевне новине*, Београд, 15. IV 1987, XXXVIII, бр. 730, стр. 19).

²³Есеј о *Певачу* штампан је као поговор уз друго, Нолитово издање овог романа, 1982. године, а прештампан у књизи *Српске књижевне теме* 1988. Сви изводи из текста дати су према тексту штампаном у књизи

кретања. Јер, не живимо ли више са мртвима него са живима, и више у прошлости него у садашњости, и не само онда када расуђујемо о животу свога народа? То овај роман врло јасно зна и снажно осећа.”²⁴

И Бошко Новаковић својом критичком опсервацијом о роману *Певач* наводи нашу мисао на заједничка интересовања, и поља деловања, дакако у различитим областима књижевности, фикционалној и нефикционалној, Бошка Петровића и Младена Лесковца: „*Певач* је роман – или као што сам рекао у почетку – епопеја човековог тражења и деловања у времену. Он је, дакле, савременост у органском склопу са прошлошћу, историја која нас држи за руку и коју ми живимо својим дахом, осећањем и прихватањем. Тиме се *Певач* складно увршћује у онај ред наших врхунских романескних текстова који одсликавају биће нашег човека у вртлозима историјских прелома.”²⁵ Чак је и поступак Лесковца истраживача и Петровића писца, готово идентичан: каогод што први своје студије књижевне прошлости темељи на савесном истраживању докумената, тако други, историјске ситуације и атмосферу транспонује, пише Лесковац: „са акрибијом и почивају редовно на тврдој подлози чињеница...”²⁶

Роман Бошка Петровића, вођен кроз две временске равни, отворио је простор, пише Лесковац, и за особито место читаоца у њему, „створио простор једног посебног, трећег временског предела, а читаоца сместио у његово средиште.”²⁷ Читав интелектуални и професионални хабитус Младена Лесковца сводљив је управо на описану позицију. Може ли, дакле, бити угодније позиције за Лесковца-читаоца од ове коју је сам дефинисао, а који му је приуштио Бошко Петровић својим романом? У том смислу, Младен Лесковац истиче важност улоге приповедача у роману. (И у формалном смислу на релевантност наратора у роману указано је употребом великог почетног слова: заједничку именицу 'приповедач', Лесковац, с обзиром на проширену семантику, трансформише у: 'Приповедач'): „Приповедач у *Певачу* зна све, увек, одмах, и до дна. Он има повластицу да зна оно што прича, од почетка до краја, и када је у питању фабула и када се ради о ликовима, не устукнувши у недоумици никада нимало [...] Подједнако одвојен и од једног и од другог тока приповести, Приповедач је, дакле, изван њих, а над оба. Он им је, у извесном важном смислу, коментатор: причање нам приближава, осветљава, принуђујући нас да га пратимо, сливајући уједно два на изглед диспаратна света.”²⁸

Опет, морао је Лесковцу годити и миље у ком је роман остварен. Јер као што је „војвођанска тематика” „једна од главних

²⁴ „*Певач* Бошка Петровића”, *Српске књижевне теме*, стр. 382–383

²⁵ „Епопеја о смислу живота”, *Књижевност*, Београд, 1980, год. XXXV, књ. LXIX, 6–7, стр. 1108–1119.

²⁶ „*Певач* Бошка Петровића”, стр. 389.

²⁷ *Исто*, стр. 382.

²⁸ *Исто*, стр. 394–395.

књижевних константи” опуса Бошка Петровића,²⁹ Лесковац је и сам, у свом књижевнокритичком и есејистичком делу, у првом реду, тумач завичаја, Војводине. Апериорну вредност за Лесковца, читаоца и тумача, представља чињеница да је у *Певачу* „испричан ... (можда би умесније било рећи: опеван) Срем (а Срем је, зачуђујуће касно, у Бошку Петровићу добио првог значајног српског романсијера)...³⁰

Лик Јовановића, „професора лепе речи” на једноме нашем новооснованом универзитету”, као да је вајан по моделу неке личности из Лесковчевог и Петровићевог интелектуалног круга, кореспондентан с њиховим духовним профилем и рефлексивним обзорјима. У роману је остварен, пише Лесковац: „...у битним појединостима, превасходно морални и духовни лик једнога нашег човека произашлог из наше средине, нашег језика, осећања и историје. У њима је на начин наглашено уочљив испричано како се Јовановић односи према неким актуленим појавама нашега времена – према језику, поезији и према феномену града, према архитектури, која овога Јовановића опсесивно заокупља.”³¹

Даље, ту је читав низ готово типски уверљиво грађених ликова, за које су каткад као модели послужиле историјске личности, нпр. „лик Старога, који као да је искорачио из наших сећања на њега (ко ту да не препозна Вељка Петровића!) [...] Све то, сви ови људи и догађаји, мада дати кроз рефлексije и сећања, живи су и снажно издвојени, са својим разноврсним и упечатљивим посебним судбинама, карактеристични и заправо репрезентативни ликови нашега тек минулога како грађанског тако и сеоског света.”³²

Ако је фикционална фигура Јовановића један од могућих савременика Петровићевих и Лесковчевих, чак хипотетични интелектуални двојник да ли ауторов или тумачев, историјске личности у роману, Мушицки пре свих, али и Вук, јесу личности за које је Лесковац, добро се зна, исказивао истраживачки интерес. Па и више од тога.

Конечно, Петровићево виђење комплекса српске предвуковске књижевне традиције, идентично је Лесковчевом: „У једном интервјуу Бошко Петровић је изјавио: ’Видео сам да смо, тиме што смо под утицајем Вукове реформе сву своју пажњу обратили књижевности писаној народним језиком, учинили грешку да све оно довуковско одбацимо као заблуду и баласт. То је велика грешка. То ниједан народ – ни онај који има богату и континуирану прошлост – не чини са својим текстовима, а ми понајмање то можемо себи да дозволимо’. Биће да је ово стил новинара који у лету и тек приближно бележи туђу реч: али мисао је јасна, а иза ње стоји идеја овога романа: да се не може радосно живети, да се никада није ни живело ваљано без

²⁹Видети: Славко Гордић, „Чин и најава” у књизи *Примарно и нијанса*, Нови Сад, 1985, стр. 22.

³⁰„*Певач* Бошка Петровића”, Српске књижевне теме, стр. 384.

³¹Исто

³²Исто, стр. 385.

великих моралних и спиритуалних егзалтација.) Та поезија, Мушицки у њој и у своме времену, међу оним јадним ученим светом без своје литературе, одиста има смисла – имала је смисла у тој прошлости –, јер је имала дејства, а дејственост поезије кадикад је, знамо, скоро и важнија од поезије саме.³³

Може ли бити експлицитније изражен критичарски критеријум и став од овог Младена Лесковца изреченог у тексту поводом једног од аспеката Петровићевог романа? Уосталом, „дејственост” поезије битан је аксиолошки параметар Младена Лесковца.

Највећи квалитет Петровићевог романа Лесковац види у његовом надрегионалном карактеру.³⁴ „Сви знамо: наш роман, и баш када је најбољи (Матавуљ, Станковић, Андрић, Црњански), изразито је регионалан: историја га је осудила да такав буде [...] У *Певачу* се први пут у нашој књижевности догодило нешто одиста значајно: надрегионални карактер тога романа бележи важан тренутак у стању наших националних односа: широким видицима ове приповести отварају се нови простори када се мисли шире, осећа зрелије, види дубље а живи пуније и светлије. То је, ако сам добро видео, најамбициознија замисао и најзначајнији резултат романа Бошка Петровића.”³⁵

Историчност, завичајна укорелењеност, извесна типска концепција лика универзитетског професора Јовановића (у којем има нечег „аутобиографичног”), тематизовање питања језика и књижевности (и то управо оног раздобља које је разоткривао у својим књижевноисторијским истраживљњима и сам Младен Лесковац), коначно, надрегионални карактер романа, елементи су *Певача* на којима је наш критичар могао засновати афирмативан суд о њему. Наводи Лесковац у свом огледу да диптихонску структуру *Певача* Бошко Петровић гради у реалистичком проседеу с фабулом као кључним елементом, када је реч о историјском слоју романа, одн. рефлексивно-медитативном – у делу који се односи на савременост. То традиционално, епско у поступку, али и есејистичко, с друге стране, једнако су, верујемо, годили његовом читалачком укусу.

„Није тешко уочити да је супротстављање двају времена (историјског и савременог) за Бошка Петровића добрим делом значило могућност и начин супротстављања различитих приповедачких поступака, мењање ритма и тензије, укрштање двају принципа (делајућег и контемплативног) који карактеришу, у најширем смислу, два могућна става према животу,”³⁶ пише Љиљана Шоп. Спрега двају принципа – делујућег и контемплативног – верујемо, основно је својство личности чији есејистички профил настојимо да окарактеришемо.

³³ Исто, стр. 390

³⁴ Славко Гордић, у избору из критике о овом роману, преузима странице Лесковчевог есеја које се тичу управо наведеног квалитета овог дела и објављује их под насловом „Надрегионални карактер романа”. (Видети: *Певач Бошка Петровића*, Београд, 1998)

³⁵ Младен Лесковац, „Певач Бошка Петровића”, стр. 392

³⁶ Љиљана Шоп, „Уточиште у времену”, Књижевност, Београд, 1980, год. XXXV, књ. LXIX, 6–7, стр. 1127–1133.

Жарко БУРОВИЋ

ДЕСАНКИНО ПОИМАЊЕ СВИЈЕТА

Занос маште је у узрочној вези са заносом страсти. Појединачно настају, али се, кад је ријеч о поезији заједнички “троше”. Страст је слична вихору. Узвртложи се. Уз помоћ маште мисао претвара у опчин. У облик пјесме.

Десанка Максимовић одувијек је била предата владавини та два феномена. Банализовали би ствар ако би страст везали само за еротски свијет. Страст има дубља појмовна и корелацијска дејства, будући да се спектар њених боја шири у више зона. Поезија рачуна на страст као на експлозивно пуњење креације. Обитава једнако у сазнајној или некој другој сфери. На пјеснику је да те сфере открије и да им да одговарајуће ароматске еквиваленте.

Погледајмо Десанкина најбоље збирке пјесама Тражим помиловање и Немам више времена. У њима пјесникиња исповиједа дубоко разумијевање за човјека, тврдо вјерујући да је и разумијевање страст. Уосталом, пјеснику је дато да с том страшћу “рукује”. Он то чини путем узаврелих мисли и емоција.

У човјековој је природи да се сјећа минуле повијести, али и да тражи своју будућу судбину. Десанкино обраћање повијести није успутно и једнострано. Оно је у ствари визионарско поимање свих оних узнемирења која се намећу у смислу посједованости свијета.

Десанкина пјесничка мисао има лагодност хришћанске мисливости. То не значи да је спутана. Вине се и у сложеније визионарске просторе. Увијек са омамљивим лирским сегментом, у коме, у подједнакој мјери, живе лична и национална хтјења. Пјесникиња их подводи под исти заједнички именитељ. То је заправо оно по чему је препознатљива.

Она је један од оних стваралаца који толико не мијењају себе колико мијењају друге. Држи се истих мотива и исте поетске изражајности. Међутим, снага инспирационе моћи, иако обучена у рухо традиције, тиме не јењава. Рекли би чак да је у истости издашно нудила различите скале сегмената и присности.

Ако пјесник не посједује себе, не може посједовати свијет. А Десанка га је посједовала у свој пуноћи. Не поставља се више

питање изражајне припадности традицији. У њеном случају то је ирелевантно. Важно је да то што се каже – каже на поетски дејствен начин. Дејственост је главна позиција Десанкине поезије. Коликогод је пјесникиња окренута себи она је окренута и свијету ван ње. И то на принципу огледала и огледања!

За њу можемо рећи да је велики снивач свијета. Десанкин сан увијек је замишљен као пуност живота. Њега је у стопу пратила драма. Не драма жене колико драма ствараоца. Била је свједок и саучесник многих историјских мијена. У њих је уткивала и поетску ријеч и животну судбину. Сама постајала историја и ослушкивач њених најдубљих немира (антологијска пјесма “Крвава бајка”).

Требало је вријеме гледати у очи, а то је пјесникиња непрестано чинила, увијек мислећи на превладавање народних невоља. По њој је биће српског народа, у тренуцима највећих невоља, умјело да призове властиту снагу и очува своје богате духовне и етичке ризнице. Књижевник Велизар Бошковић помно се бавио личношћу и дјелом ове знамените пјесникиње. Он није само освијетлио њен пјеснички портрет, него и портрет једног “растегнутог” и ратовима опсједнутог доба, дугог скоро цијело столеће. Тамо гдје је била Десанка, тамо је било и вријеме. Тамо је била и *историја*.

У животу ове националне поетесе било је и тамног облачја и дрско залетјелих олуја. Претурила је преко главе два свјетска рата, у којима је њена Србија доживјела праву Голготу. Сред тих непогода сачувала је и савјест и дух. Постала њихова мјера.

За Десанку поезија представља непроцјењиво благо. Пишући је, исписивала је историју. Као стваралац знала је да распореди и снагу воље и моћ суђења. За нас је важно да је умјела да успостави везу са историјом. То је чинила путем снажне пјесничке уобразиље. Истине живота постају тек тада присвојљиве ако их је пјесник продјенуо кроз магновене валере и имажинацијску окрилаћеност. Кад се ради о Десанки, ту не може бити забуне. Њена пјесма управо се заснива на тим основама.

У Десанкином ставу било је нешто од Декартовог духа. Тај став се огледа у чињеници да се човјек, оптерећен бригама, уведе у поље наде и тако сачува душу и снове. Пјесникиња и за људе који су се огријешили, тражи помиловање. Тако их враћа путу разума. Баш та црта дубоког разумијевања људи обогаћивала је њен дух, коме, да и то поменемо, нијесу сметале ни нагомилане године. Остала је визијом и мишљу млада до краја живота!

За њу се могло рећи да јој је дух увијек био на путу. Није битно да ли га је носило вјеровање или депресија. Пријекор или милосрђе. Тај дух је био увијек животно супстанцијалан, смислен, поетски отеловљен. Чак и обичном детаљу знала је дати благу лирску топлину. Није се везивала за књижевне покрете. Везивала се за људе. Знала је да различити цвјетови уљепшавају башту духа. Зато у њеној поезији има толико цвјетова, са миленијумски сачуваним мирисима.

Упознао сам је уједној баналној ситуацији. Била је у СССР и отуда јој је приспио дио покућства. Ја сам био цариник надлежан да оцарини робу. Видјевши да неће добро проћи савјетовао сам је

да напише молбу Царини за ослобођење плаћања пореза. Рекао сам јој да у молби стави да јој приспјели предмети служе за унапређење књижевничке дјелатности. Она је тако и поступила. А ријеч је о бијелој техници која служи за домаћинство, а не за књижевничку дјелатност! Њена зебња претворила се у велико олакшање кад сам јој саопштио да неће плаћати царинске дажбине. Питала ме је тада и за име, како би, вели, могла да ми изрази захвалност. Била је немало изненађена кад је сазнала ко сам. Моје име као пјесника је знала. Ја сам тих педесетих година већ стекао значајну афирмацију. Десанка је то и ријечју потврдила. Рекла је да је Царински посао веома занимљив и динамичан. Да су се њиме бавили Вук Караџић и Радоје Домановић. Она притом истакну да нема “ружних” послова док има људских потреба. Кад год сам је срио, помињала је царину, мислећи ваљда да сам остао вјеран том занимању. Сретао сам је и обилазио више пута. Највише у улици Генерала Жданова, гдје је живјела са мужем Сергејем Сластиковим, пјесником за дјецу. Била је пријатан домаћин. Случај је хтио да се код ње затекнем у тренутку кад су јој саопштавали телефоном неугodne вјести. Први пут кад је умро Стеван Јаковљевић, аутор познате “Српске трилогије” и угледни књижевни критичар Милан Богдановић. Писци које је цијенила и са којима је била блиска. Чудна коинциденција!

Била је сва од милоште. Али ако би се рекла нека жаокаста ријеч на њен рачун, узвратила би истом мјером. Имала је изванредно осјећање да одговара на неугодна питања. Одговор је по правилу био са подтекстом. И са јаком ударном снагом. Казано би изговарала са благим смијешком. Тај смијешак “подупире” особину добронамјерности. Није умјела бити другачија.

Очаравао ју је свијет природе. Посебно њена Бранковина. Ту и небо има анђеоска крила, нарочито с пролећа, када су човјек и природа у некој врсти слатког стапања. Зар има љепше угодности од те? Ријечју осваја флорни свијет. Многе Десанкине пјесме су “отисак” тога свијета. И њен Сергеј извлачио је из природе много шта лијепог. Највише осјећајност. Ваљда одатле брже полијеће ка човјеку!

Десанкин муж је био њежног здравља. Пјесникиња је то одмах запазила и свесрдно му се посветила од првог дана. А Сергеј, колико сам могао да примјетим, био је “одраслик” са дјечијим срцем. Баш такав је одговарао пјесникињиној природи. Једном смо га болесног посјетили у земунској болници. Обрадовао се Десанкином доласку. А она, какву ју је Бог дао, одмах се интересује како проводи ноћи.

– Па ваљда као и дане! – рекох.

– Не! – узврати Десанка. Ноћу су ноћ и болесник сами, па је болеснику теже. Дан удружује љепше слике. Птица прхне на прозору. Види лако љуљање дрвећа!

Пјесникиња отвори торбу.

– Сад ће Сергеј да види шта сам му донела!

Десанка поче да вади из торбе једну по једну ствар. Прво извади објављену пјесму у “Политици за дјецу”. Затим неко лако штиво. Колико ми се учини нешто за дјечији узраст. Тек послје дође млади сир, колачи, сокови...

Одмах се дало запазити да је објављена пјесма била важнија од донијетих ђаконија. Десанка ју је гласно прочитала, а Сергеј је просто уживао у финој интерпретацији.

Са пјесникињом сам учествовао на више књижевних вечери – на Плитвицама, Никшићу, Панчеву, Београду... Ми млађи док читамо, потежемо наочаре ове или оне диоптрије. А она, тридесет година старија, чита без наочара! Ми је коримо због тога. Кажемо да без потребе напреже вид. Она се лукаво смјешка.

– Знате ли ви, моје драге колеге, да наочари стварају дистанцу између пјесника и слушаоца. Удаљује га од поезије. Зато кад читате, одбацујте баласт – футроле, наочари. Не треба погледивати ни у часовник. Стављате слушаоцима до знања да су вам сувишни. То се не сме!

Кад сам разговарао са Десанком, највише смо се дотицали пјесничких тема, а у њеном склопу и тема о дародавности природе и њених чари. Ријетко се који догађај одигра и ријетко се која узбуђујућа слика у природи јави, а да њихов духовни преносник није био писац. Кад се у лјето 1956. године одржавао на Плитвицама Први југословенски фестивал поезије, затекао сам пјесникињу крај једног величанственог водопада. Питао сам је шта ради?

– Разговарам са природом! – рекла је. Све што је човјеку својствено, својствено је и природи, која има свој језик. Можда и памћење. Никад не заборави да нас одушеви!

Десанка каже да ништа није тако лијепо и загонетно као природа. Помислиш да је све исти приказ. А није. Све се изнова рађа као овај колорни залет воде. У вријеме сунчаног дана водопад има неколико бојених шара. Због тих шара Десанка је ту!

Пјесникињу сам последњих година рјеђе виђао. Срио сам је два – три пута на улици. Размијенио понеку ријеч. Највише о њеном здрављу, које је почело да се “тањи”. Последњи пут сам је видио на промоцији књиге нашег заједничког пријатеља Велизара Бошковића Тихи немири Десанке Максимовић, у кући Ђуре Јакшића, у Скардарлији. Било јој је драго што сам на промоцији прочитао пјесму посвећену њој. У знак захвалности пољубила ме је.

Света Лукић је говорио о Десанкином стваралаштву. Није ми се допадао начин на који је то урадио. Није ту било дубљег улажења у слојевитост Десанкине поезије. Ми који смо га слушали имали смо утисак да је вјеровао да смо ту више због њега него због Десанке. Ако је тако мислио – преварио се. Његово говорење о Десанкином дјелу, посебно о поезији, иако у писменој форми, било је гола импровизација. И Десанка је, изгледа, имала такав утисак.

Није прошло више од два мјесеца сазнадох за Десанкину смрт. Добра и велика Десанка!

Њена присутност са смрћу постаће већа. Мото моје пјесме посвећен њој гласи овако: *Ослођена на сан, замиче у столећа!* Тамо је Десанкин пјеснички бивак!

Џек КЕРУАК

ХАИКУ

Птице певају
у тами
– кишна зора

Склапам књигу
трљам очи
снено августовско јутро

Један цвет
на литици
њише се над кањоном

Боца вина
бискуп –
све је Бог

Кап кише
с крова
пада у моје пиво

Пијући вино
– грчка краљица
на поштанској марки

Након земљотреса
дете плаче
у тишини

Ах, Џингис-кан
јеца – куда
оде јесен?

Мао Це Тунг је узео
превише светих сибирских
печурки у јесен

Јесење предвечерје
моја мајка свира старе
љубавне песме на клавиру

Пчело, зашто
у мене зуриш?
Ја нисам цвет!

Знаш ли зашто је моје име Цек?
Зашто?
Зато

Далеко острво
на небу
Млечни пут

На трен
месец стави
наочаре

Хаику! Хаику!
И даље носи завој
преко повређеног ока

Ако сад изађем напоље
моје ће се шапе
поквасити

На сунцу
крила лептира
попут прозора цркве

Испричао сам виц
под звездама
нема смеха

Твој стомак
сувише је велик
за твоје зубе

Док медитирам
ја сам Буда
а ко други?

Белешка о песнику

Џек Керуак (1922-1969), један је од најконтроверзнијих америчких писаца. Сматра се зачетником бит-генерације. Личност необузданог карактера, склон пороцима, авантурама и слободног духа, понајвише је оставио трага као прозни писац, прославивши се својим романом *На путу*, написаном 1951. године. Такође, Керуак се остварио и као песник али и као хаику песник што је можда мало мање позната страна његовог књижевног стваралаштва. Ради се о такозваном америчком хаику стваралаштву које се поприлично разликује од оног традиционалног, јапанског, али које с несмањеном снагом зрачи својом симболиком и карактеристичном Керуаковом поетиком.

Превод с енглеског: Ана СТЈЕЉА

Канделабер

траг других - Џек КЕРУАК

Александра ПИСАРНИК

ДИЈАНИНО СТАБЛО

1

Из себе скочих у зору
Тело оставих у светлости
и тугу опевах оног ко се рађа

2

Ово су верзије које нуде:
рупа, зид који подрхтава...

3

само жеђ
тишина
никакав сусрет

брини о мени љубави једина
чувај пустињски мир
путнице с празном чашом
и сенком властите сенке

4

Дакле добро:
Ко ће престати руку да урања тражећи дар за изгубљену малу.
Хладноћа ће да плати. Платиће ветар. Киша ће да плати.
Платиће гром.

5

за трен један кратког живота
једини отворених очију
за трен виђења
у мозгу маленог цвећа
које игра попут речи у устима немог

6

нага је у рају
свога сећања
одбацује окрутну намену
својих схватања
боји се да именовати не зна
оно чега нема

7

Скочи у кошуљи у пламен
од звезде до звезде
од сенке до сенке
Умире далеком смрћу
у ветар заљубљене

8

Јасно сећање, галерија којом лута сен онога што ишчекујем.
Истина није да ће приспети. Истина није да приспети неће

9

Ове кости што сјаје у ноћи,
ове речи попут драгог камења
у живом грлу скамењене птице,
ово омиљено ми зелено,
овај топли јоргован,
ово срце тако тајанствено!

10

слаб ветар
препун удвојених лица
реже их као предмете љубави

11

сада

у овом невином часу
ја и она која бејаш ја селе смо
на праг мога погледа

12

не преображава се више слатко свилена девојчица,
месечарка сада овенчана маглом

нагло се буди удишући
мирис цвета отвореног ветром

13

протумачити речима овога света
како одбегао је брод на којем сам

14

Песму коју не изговорим
ни не заслужујем.
Страх да се буде два
различита огледала:
Неко спи у мени
једе и пије ме.

15

Чудно одучена
од часа када сам рођена.
Чудно непокушавање више
вршења службе тек приспеле.

16

саградила си своју кућу
лишила перја своје птице
истукла ветар
властитим костима

окончала си сама
оно што нико започео није

Дани током којих далека једна реч мноме господари. Тих дана
ходам као да сам провидна сва и месечарка. Лепа лутка пева,
диви се, прича о свему и свачему: гнездо од чврстих нити по
којима плешем и плачем на многобројним мојим сахранама!
(Она је своје запаљено огледало, своје ишчекивање уз хладна
огњишта, мистички свој елемент, своје блудничење именима
што сама расту у бледој ноћи.)

попут горде песме
тишине ствари
збориш ми како ме не видиш

када угледаш очи
што их на тетоважама мојим имам

Белешка о песнику:

Алехандра Писарник (1936 – 1972), аргентинска песникиња,
рођена у Буенос Ајресу у породици јеврејских емиграната из Централне
Европе. Од 1960. до 1964. године радила као новинар у Паризу и
дружила се са Андре Пјер де Мандиаргом и Хулиом Кортасаром.
После два покушаја самоубиства последњих пет месеци је провела у
психијатријској болници у којој се убила попивши велику количину
лекова. За живота је објавила следеће књиге: *Сасвим туђа земља*
(1955), *Последња невиност* (1956), *Занемарене опасности* (1958),
Дијанино стабло (1962), *Послови и Ноћи* (1965), *Вађење камена*
лудила (1968), *Музички пакао* (1971) и *Окрвављена грофица* (1971).
Постхумно јој је штампано много књига. Између осталих, и проза и
дневници.

Превод са шпанског и белешка: Душан СТОЈКОВИЋ

Душан МИЛОВАНОВИЋ

ТАЈНИ ЗНАЦИ ХОМЕРОВИХ ВРАТА

Подухватили смо се теме, истовремено свакидашње и уобичајене о којој је мало ко, мало када озбиљно размишљао, али и подручја толико компликованог и разуђеног којим су се, кроз историју бавили мудраци, мислиоци, песници, антрополози, философи...

Резе, мандали, врата, браве, катанци кључеви... на први поглед обичне ствари поред којих пролазимо, готово без размишљања, а тек кад се заглави кључ, поремети цилиндар, исклизну врата почињу невоље и кренемо да се озбиљно бавимо проблемом, а преко њега, и да урањамо у његова дубља значења, проналазимо корене, етимологију, генезу...

Најдубље докле смо овога тренутка добацили, у покушају да мало боље расветлимо ове свакидашње ствари, али и озбиљне феномене, јесте да смо разумели да реч врата долази из санскрита. На удаљености од 7000 година схватамо да појам врата има исто толико разуђену палету значења, у том стародревном језику, колико и у данашњим манифестацијама, семантици, симбологији... Па се тако сусрећемо са физичким, заштитним вратима, али и духовним вратима (у други, бољи свет), вратима ума, вратима срца (жуђеног)...

Такође, разумели смо и да су најстарије (сачуване браве) прво дрвене, а затим и бронзане, археолози сусрели у Месопотамији и Египту (око 3000 г. пне) и да су у великој мери наликовале данашњима. Кључеви, пак, паралелно се појављују у тим раноантичким временима, као пратиоци брава и катанаца са толико компликованим механизмима закључавања-откључавања којима и данашњи човек мора да се удиви.

Онда долази бесмртни Хомеров еп *Одисеја* а следствено и појам Хомерова врата који проистиче из финала епа када Одисеј затиче пуну кућу бахатих просаца његове верне Пенелопе. Пошто су се тајним знацима препознали, Пенелопа је ступила у акцију, односно: „*Брзо је одвезала траку закачену за кваку, гурнула кључ кроз отвор и добро циљаним замахом одгурнула резу. Кључ је обавио посао. Врата су се широм отворила пред њом, са јечањем сличним рикању бика у ливади*”. А затим је Одисејева верна љуба изнела мужевљев златни лук и стрелице, а овај наплатио сву бахатост и непочинства бивших “пријатеља”, познаника и оних који нису поштовали светињу брака, дома, пријатељства...

О вратима ћемо у разним енциклопедијама, поред осталог срести и уобичајемо тумачење значења овог једноставног, драгоценог и предмета бременитог многобројним значењима. Дакле: „*Врата су врста покретне структуре која служи за затварање (отварање) неког улаза или пролаза, а најчешће се састоји од плоче, која се окачена ротира према унутра и(ли) упоље. Отварање врата омогућава вентилацију и директно осветљење, а затварање сигурност, топлотну изолацију, заштиту од буке, промаје или пожара. Могу бити од различитих материјала. Већ хиљадама година су незаменљиви архитектонски елемент у свим врстама грађевина и сходно томе често су обликована и украшавана да би простору дала на значају и улепшавале га. Врата се често спомињу у алегоријама, метафорама, пословицама, у књижевности и свим уметностима...*” Важно је да се зна да, када је предак ради заштите, чувања толоте, очувања материјалних добара, интимности дома... смислио врата и забравио их каквим подупирачем или резом, цивилизација је са колосека колективитета скренула на колосек приватности.

Тема је огромна и приметна, па ћемо поменути само нека од знаменитих светских врата и “врата”: Врата раја за које је Господ свом ученику Петру дао златни кључ, Херкулова врата, односно Гибралтар, Отранска врата, Лавља врата у Микени, Киликијска врата, Персијска врата, Александрова врата, врата великих и славних градова (обично их је било по 4, на сваку страну света) Вавилонa, Мемфиса, Атине, Рима, Париза, Москве, Наиса, Сирмијума, Виминацијума, Душанове престонице Скопља, Деспотовог Београда, затим Дубровника, Котора, Мостара..., а шта тек рећи о вратима у Доњи свет, вратима многобројних тајни, блага, знања... о Звезданим вратима (Асгарду)... Могли бисмо тако да их ређамо и њима се бавимо до у бесконачност.

Међутим, нама пажњу треба изоштрити на необичну појаву, на подухват који нам је уприличио господин Рајко Каришић. Обавештени познају његову страст и допринос уметничкој фотографији. Познате су многобројне његове изведне теме и циклуси од којих су неке завршиле и у књигама – фотомонографијама. Познато је и да је он острашћени заљубљеник и заробљеник бачке равнице и да из ње, као сваки прави родољуб, црпе сокове и скреће нам пажњу на ствари које поред нас обичних најчешће пролазе сасвим непримећене. Овога пута то су браве његове Бачке, које до сада нико није на овај начин перципирао и описао. Али, наравно, не само крајолике свога завичаја; његову препуну мајсторску торбу кресе и велики циклуси Хиландара и Свете Горе, многобројних српских светиња, предела Париза, Москве, многих градова још и многих дргих тема, пре свега тога. Просто је готово немогуће побројати докле је Рајко све “добацио” и чиме се све бавио у плодном своме људском и уметничком животу. Све то се претакало у књиге, каталоге, у многобројне стручне и уметничке публикације; па на изложбе, заједничке и велики број самосталних; и све је наилазило на велики одјек. Сетите се рецимо, када смо се последњи пут загледали и удивили лепоти какве старе браве, кључаонице, звекира? Наравно, то је ипак простор за посвећенике, за оне “који боље виде” и пред нас, узорно селековано, просветљено, умивено и прочишћено изнесе. Објективи његових камера, вођени срцем забележиле су и “на свијет изнијеле” ствари непознате и које би, без њега остале да чаме на маргини постојања и питање је да ли би се (без његовог труда) икада уселиле у праву стварност и на крају - у успомене. Ово што се пред нама раскошно простира само је део онога што је господин Каришић одабрао за ову изложбу, да представи својим суграђанима и затим дарује Општини роднога града, односно Општој болници у Врбасу. Тако се, ово би требало да упамте млади – одужије за сва добра које му је Врбас подарио; и тако расту и један и други, и град и уметник, заједно и нерездељиво, у сва времена која се простиру пред њима.

Шта можемо рећи овога тренутка о вредностима овога дела? Шта то Врбас добија од свога знаменитог суграђанина? Циклус је овај сасвим кохерентан, чист у идеји и реализацији, јединствен у историји српске фотографије, богат формама, у колориту... И, умало да заборавим - изванредно је реализован. Поред уметничког исказа, господина Рајка Каришића кресе и врлине занатске перфекције, ради чега је и удостојен многобројним наградама и признањима.

Изложена дела само су предукус, само почетак, оно фино ментално голицање иза кога ће стићи сериозно, озбиљно и велико дело. Све заједно, као заокружена целина о овој теми ускоро ће се појавити као књига – монографија посвећена овој заобиђеној и заборављеној теми.

И још нешто! Примећују се, на многим временским бравама, понајчешће онима које зовемо швапским или немачким, додатни

запони и на њима катанци из новијих времена, најчешће они - Елзет звани. Из само ове чињенице може да се развије читав велики есеј, о разлозима за додатно забрављивање. Наравно да су настала зла и несигурна времена, па појачана скрб за себе и своје, страх од 'ајдука и разноразних сецикеса... али и знак долазећих времена која неумитно све бришу, без милости и било каквог сентимента – све изанђало и старо. Надолази време нових локота и сигурносних брава и справа које се иницирају и закључавају – откључавају на фото ћелије, глас, отисак палца, слику ретине... Старо одлази у историју и заборав и господин Каришић овде наступа као велики скрбник, сакупљач, вредни чувар од заборава, а за оне што тек долазе, за будуће.

(Беседа на отварању изложбе –Замандаљена прошлост–, уметничког фотографа Рајка Каришића, у Галерији Културног центра у Врбасу)

Брава

траг боје - Душан МИЛОВАНОВИЋ

Душан СТОЈКОВИЋ

ФАНТАСТИЧНИ РЕАЛИЗАМ ПОЕТСКОГ РОМАНА
(Братислав Р. Милановић, „Поток, друго, поправљено издање”,
Центар за културу и туризам, Зајечар, 2014)

Братислав Р. Милановић, један од најпознатијих и најврснијих српских савремених песника, поред лирике која је оно по чему је познат и чиме се годинама бави, пише и критичке текстове, а написао је и један роман – управо овај са којим се хватамо у коштац. Објављен је 2001. године и добио је престижну Нолитову награду. Ново, поправљено, издање сведочанство је да није заборављен. Ново читање романа, који је већ био прочитан када је по први пут угледао светлост дана, прилика је да се испита да ли је роман претрајао ових петнаестак година и да ли је постао књижевна чињеница са којом ће проучаваоци наше књижевности морати да рачунају. Одговоримо одмах, и без икаквог увијања – јесте. Покажимо сада зашто је тако.

Поток је – то се могло и очекивати – поетски роман. Тешко је данас прецизно рећи које би биле кључне особености поетског романа, али такав роман постоји и овај о којем пишемо управо је такав. Поетске романе не пишу само песници, али песници углавном, када се романа подухвате, поетски роман сроче. Једна од одлика поетских романа несумњиво је метафоризација описаног. Њој и Милановић прибегава. Овај роман је роман какав сваки писац сања да напише. Евокација је детињства, а ово опште место пропуштено је кроз филтер симболизације. Основни симбол, уз црну сенку која га полако „гута“ и на којој ћемо се задржати касније, који читавим романом „тече“ је поток, вода уопште. Када је о води реч, не може се заобићи књига Вода и снови великог феноменолога и научника-песника Гастона Башлара. Преузимамо из ње неколицину реченица да бисмо дали шлагворт ономе што пишемо: „Пред сненим водама увек изнова откривам исту меланхолију, сасвим посебну меланхолију... [...] Често сам склон да у најмањој појединости из живота вода видим неки битан психолошки симбол. [...] И даље уживам да пратим поток, да ходам дуж његових обала, у добром смеру, у смеру воде која тече, воде која односи живот

негде другде...[...] ... у водама не налазим бескрај, већ дубину.“¹

Знајући да је писање романа о детињству и одрастању нешто изузетно уобичајено, Милановић је свој роман освежио на структуралној равни. Ту налазимо три притоке: сећање на детињство главног јунака, Лазара, „Плава свеска“ у којој се дневнички бележи оно што се са тим јунаком дешава касније у Паризу и „Жута свеска“ која је мемоарско подношење извештаја нараторовог оца о томе шта се са њим збивало током Другог светског рата. Овај последњи сегмент романа дат је исцела пропраћен нараторовим објашњењем како је упознавање са њеним садржајем деловало на његов живот. Нараторова сећања (подстакао их је сусрет са местом у којем се одрастало, потоком који је кроз читаво његово детињство жуборио и реком на којој се уживало и која је плавила) комбинована су / укрштена са деловима „Плаве свеске“. Ово композиционо меандрирање дало је роману, с једне стране, потребну динамику, а са друге је усложнило његову темпоралну раван. Као што се прича о детињству окончава (то је, могуће, само привидни климакс „приче“) пресељењем нараторове породице у град – Књажевац, тако се и оно о чему је у „Плавој свесци“ реч прекида без нараторског разрешења и остаје „отворено“. Једино је у „Жутој свесци“ окончана „ратна“ прича.

Нисмо се случајно сетили Башлара. На многим страницама свога романа Милановић пише о води која постаје, прикривено или не, један од правих „јунака“ ове књиге. Она има тело и душу. Она „дише“, налик је на огромну животињу, а крупне влаи траве које лелујају по њој су „попут пипака какве огромне хидре“. (стр. 5). Када се главни јунак романа после више година обрете наново у Насељу, како је названо место његовог детињства, прошлост, слика о њој која се јавља у њему који жели да је оживи, мами га и усисава „у себе попут великог воденог левка“. (6) Оног потока крај којег је живео и с којим се готово био поистоветио више готово да нема. Ово што слабушно сада – у тренутку када се сећање доласком у место детињства, као на место злочина, покреће, тако што отпочиње да врти и вртложи време – једва, и бледо, тече, више је мртво него живо. Стога интензитет оживелог прошлог једино може да му подари животни сок који је сасвим усахнуо: „Ја сам само удахнуо дубоко, дубоко, и затим испустио сав ваздух из плућа као да из читавог себе желим да изгнам ону слику што се тако наметала на језеру и да је удахнем у занемеле, полумртве куће, да њиме саждим сав коров и офарбам зидове, одвалим даске са школе и амбуланте... Да из мене у поток покуља вода.“ (8) Но, мртво може оживети само у уметничком делу. Нема васкрсења без романа. Зато га наш писац и пише.

Нараторово сећање покрива боравак у Насељу. Отпочиње доласком у њега са мајком, братом и пиргавим пилетом – бабиним даром. Локомотива воза којом пристижу личи на „некакву љутиту звер спремну за напад“ (11), а преврнути вагони крај којих пролазе

¹Гастон Башлар, *Вода и снови, Оглед о имагинацији материја*, ИК Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Н. Сад, 1998, стр. 15-16.

налик су на „беспомоћне бубе“. (11) Зјапе „огромна уста тунела“. (11). Сусрет са новим је застрашујући, као да се пристиже у неко људождерско племе у којем ће сваки нови дан бити премија. Вода је „од зелене постајала све црња. Онда су се, доле, између стена, видели само црnilо и беле крпе усковитлане воде.“ (10) [Напомињемо да речи *крпа* и *дроњци* имају изразит симболички набој у анализираном роману.] И поред тога што ће вода (поток и река) касније имати ауру светлосног и доброг, не заборавља се ни њихово, макар прикривено, „црnilо“, те се спомињу и „жиле мутне воде“ (45), „водурина“ (45; и не једино на тој страни), „црна бујица“ (93)...

У овом камерном роману (главну улогу, осим наратора, у њему имају његова породица, школски другови и комшије) поглавља у којима се износе нараторова сећања насловљена се, по старински, налик и на Црњанскове *Сеобе*, али и на Сремчеве романи и приче, Сервантесовог *Дон Кихота*, Бокачове приче из *Декамерона*, између осталих (кретали смо се у набрајању унатрашке), дужим насловима налик на калофоне.

Најезичкојравни Милановић посеже за честимаугментативима (*водурина*, *зверина*, *планинчина*, *шуметина*...) и жаргонизмима, неретко шатровачки обојеним (*макљати се*, *склепурија*, *смрсити конце*, *сунути напоље*...).

Роман је пун реалистичких детаља и сцена (мини-прича). Довољно је навести причу о санкању, као и оне о раним сексуалним играма, баратању луком и стрелом, пливачким и риболовачким подвизима, проналаженим лобањама, суровим обрачунима са жабама, ученичким згодама и незгодама. Као далеки, „онеобичени“ ехо Сремчевих приповедања о животињама јавља се хумористичко приповедање о томе како су таманили жабе Стојанче и нараторов отац. На сасвим супротном плану, трагичном, наводи се ефектан приказ самоубиства капетана Седларевића, дат у „Жутој свесци“.

Наратор за очев, накнадни, дневник („Жута свеска“) о ономе како је успео да спасе главу, мењајући војске, током Другог светског рата, вели да је „писаније у којем је било више педантности него бола, више жеље да се догађаји опишу што верније, него да се постигне драматичност. [...] ... он је, за разлику од уметности, више ценио документ“. (123) [По наратору, у овој свесци, и то само понекад, лирски су само описи природе.]

Сам роман, међутим, пун је лирских места (такве су и синтагме и реченице; понекад и њихов грозд налик на мини-песму). Наводимо најизразитија: „Торба ми је податно понудила своју румену утробу“ (25); „попут плавичасте змије, вијугала је Морава“ (89); „пузио сумрак“ (89); „Пред нама се простирао спруд. Ту је река била разливена. Изнад шљунка и песка подрхтавао је ваздух. Кроз то пешчано пространство, попут широке, блиставе и немирне траке, поскакивала је река“ (108); „Лето је бивало све старије“ (111); „Завладала је густа тишина“ (118); „Смрт је вирила из сваког дроњка магле што се отезала преко узораних њива“ (130); „Само око салаша стрчи голо дрвеће као чуперци на лоше избријаној бради“ (130); „У сивом пољу, на сивом путу, под сивим небом, војска у сивомаслинастим

униформама није се ни примећивала“ (142); „Његова висока, усукана фигура расецала је поље“ (139); „Гледао сам у небо, а оно је било свуда око мене. И црну земљу испод мене притискао је мрак који је долазио одозго, из висина“ (146); „трне дан“ (176); „Видео сам како су из Бантових зелених очију, боје траве, излетали свици и сејали златаст прах по околном жбуњу и дрвећу, по путу и потоку. И по црној сенци што се као поломљена вукла за фијакером“ (216); „Чинило се као да цело брдо звони од жубора“ (219); „Њен (Мутин – Д. С.) загрцнути смех просецао је маглу као радосна светлост“ (225); „Јесен се полако вукла, као дроњци магле по котлини“ (225); „Поток се, бујан и бистар, саплитао преко камења и срљао према ушћу“ (253).

Не ретко, Милановић пристиже до изразито динамичких, експресивних синтагми и реченица које бисмо могли да нађемо и у експресинистичким текстовима: „слизавала са небом по којем су се вуцарали ниски облаци“ (13); „Мајка га је гледала као да јој поглед допире са дна лобање, оштро, убитачно“ (31); „Разјапљена уста сулундара повратила су невероватне количине црног праха“ (50); „дроњци сумрака“ (71); „Модра као смрт“ (75); питање је „испунило собу као промукао уздах“ (87); „спржи отровом свог гласа“ (87); „Ноћ су кидали громови. При одблеску муње видело се како са неба падају завесе кише“ (93); „поломљени од дугог пешачења“ (145); „поломљени умором“ (147); „испражњен осушен живот“ (182).

Први сусрет дечака са мртвацем изазива у њему једину разбокорену, фокнеровску реченицу (непостојање тачке у њој покушај је да се смрт, која је тачка на свачији живот, уклони тако што ћемо затворити очи пред њеним постојањем које нас у непостојање преводи):

„Никада пре тога нисам видео мртваца, чуо сам само жене како наричу, када је умро деда Бора, и видео попове у одежама како машу кандилима из којих мирише тамјан, и певају вечнују памјат, само по томе сам знао да је мртав, јер кад неко умре пева се вечнаја памјат и мирише тамјан, и однекуд је долазио још и мирис воска и мешао се са мирисом босиљка, пуцкетале су запаљене свеће, белели су се танки ланени убруси извезени црвеним концем, увијени око крстаче што стоји поред поклопца за мртвачки сандук испред куће, шушкетали су венци од шимшира, осећао сам у устима сласт жита донетог, после, са гробља, и укус ментол бомбона, и ратлука са екстратом од ружа, док је све притискала јара...

... сада је стајало преда мном то лице неприродне боје, у тишини, у којој су се чуле само гугутке и стрицање скакаваца у покошеној трави поред пута, с друге стране болничке оgrade, на њему се више никад неће покренути ниједан мишић, уста се више никад неће отворити, из њих неће изаћи ниједна реч, а то лице се мрштило на лоше урађене задатке, на комешања у учионици, смејало се глупостима у одговорима, са строгошћу изрицало оцене и са благонаклоношћу гледало у Маркову сигурност док је одговарао на питања причајући и оно што није научио у школи, него је сазнао читајући књиге и Забавник и ловећи смукове са жутим трбусима у травуљинама изнад насеља, модро лице са жутом пругом, мртво лице,

то лице је гледало са крупног тела обученог у драп џемпер са крагном, што се шнирао на грудима, шетало између клупа у сивим школским данима, полуотворених капака, подупрто руком, за столовима у Ресторацији, посматрало је оца како говори о парадној униформи краљевских официра и лакованим чизмама, то лице је, на летњој жези, попило тридесет два пива неколико сати пре него што је помодрело и заувек постало непомично...“ (78 – 79)

Дечаков бој с болешћу описан је тако што је „активирана“ симболика воде: „У неко доба сам заспао. Сањао сам како Банто и ја гацамо по бескрајној бистрој води док свуда око нас витлају рибице, и велике рибе какве до тада нисам видео, ударили смо босим ногама о површину воде а она је прскала увис и падала на наше тренерке које су постајале све модрије и модрије. Сушили смо, затим, моју тренерку на ватри испод моста. Пламен је био висок и грејао нас је. После то више није био пламен већ блиставо сунце које је жегло свом силином. Ми смо се излежавали на топлем песку а онда сам зачуо стричев звонки тенор пун нежности: окрени се на бок. Моје тело је било лако као прозрачан и врео ваздух у којем сам лебдео и окренуло се с лакоћом, нешто ме је боцнуло у дебело месо и ја сам се поново извалио на леђа уживајући у топлоти која ме је обливала. Била је ту и мајка која је седела на песку и у чаши са ивицом од лажне позлате мућкала лимунаду и давала ми да је срчем из кашичице. Понекад би ми подизала главу и запајала ме слатко-киселкастом течношћу што се сливала низ моје грло пријатна и хладна. Затим ме је обливала млака и бистра вода и ја сам пливао у њој у пицами коју ми је мајка скидала, док се лепила за тело, и облачила ми другу. Поново сам зарањао у млаку течност и опет је одећа на мени била мокра. Одједном сам се приближио мосту испод кога се црнела сенка. Зашао сам у њу и почео да тонем у густо црnilо пуно пуноглаваца које је око мене клокотало и гргољило као река. Потом се тај клокот изгубио и ја сам потонуо у мрак. [...] Само када би око мене завладао мрак, дуго сам, у потоњим временима имао осећај да тонем у густу таму испод моста и да око мене клокоће вода.“ (241 – 242) Чувеном психоаналитичару Шандору Ференцију „Пад у воду опет би био архаичнији симбол, симбол повратка у утерус, док се чини да се у спасавању из воде наглашава мотив рођења или изгона на копно.“² У наведеном халуцинаторном нараторовом „пливању“ кроз болест откривамо и симболичну црну сенку.

Нешто из мрака / шупе или црна сенка основни је симбол који се лајтмотивски „шета“ по читавом роману. Наратор је открива најпре у шупи стана у Насељу. Потом, када нехотице мачем повреди језик свог школског друга Лајка, као и када га удари у главу љуљашка на којој је љуљао Јагоду. По њему је, и у пијаног Стојмена који је убио брата Станојла када је овај хтео да га разводи од Хуберта, ушла црна сенка. Када нараторов млађи брат Банто седа у фијакер са црним коњем испод фијакера обитава црна сенка. Она постепено добија облик, успева да се антрополошки уобличи, у тренуцима када

²Sandor Ferenczi, *Thalassa, Teorija genitalnosti*, Naprijed, Zagreb, 1989, str. 59.

наратору умире деда: „Гледао сам упорно у угао, према дединој соби. Чинило ми се да се у њему згушњава некаква сенка и да, с времена на време, из таме просијавају црвенкасте светлуцаве очице. [...] Онда је сенка у углу почела да расте великом брзином. Њена бестелесна маса је почела да се уобличава у жабу са црвеним очима, уздизала се према плафону укоса, приближавајући се у исто време кревету. Моје тело се ледило од страха. Или од њеног даха... „ (248); потом га сенка рукама дави и мајка га буди. Те ноћи је умро и касарин Штеф који је док је умирао сањао црног коња како вуче фијакер пун деце. Његов син, Блаж, признајући да и он често сања црног коња и да, једнако као и Лазар, никоме о томе ништа не сме да прича, каже Лазару: „Јахала га је некаква црна сенка са црвеним очима.“ (249) Када нараторова породица одлази са стварима камионом за Књажевац за њима је „јурила црна сенка“. (253) И лутка, коју је станар који је пре њих живео у једном од њихових изнајмљених париских станова имао и скрио, а коју је Лазар чим ју је открио бацио, била је, заграбуљена, црна сенка. На њу га подсећа невеста на чијој свадби сазнаје да је у Југославији почео рат. Била је с њим и када су му као десетогодишњем дечаку извадили цисту велику „попут бебине главе. Расла је у мени, налик на велико жабље јаје пуно слуги...“ (254). Појавила се и десетак година касније када се на Бежанијској коси лечио од туберкулозе. И двадесет година потом када се руком, бесан, посекао на шољу за кафу и „када се у зглобу шаке отворила огромна рупа из које је у моје лице пишнула крв као, у потоку, жабља мокраћа у Лајкове очи. Чучала је испод плафона, у углу, као паук, и церакала ми се у лице“ (254). Нимало случајно, црна сенка се местимично „сече“ са жабом (Лазар и његови другови су их садистички мучили). Она је, не само срце симболике читавог романа и његова нараторолошка кичма, већ је сасвим надмоћна над осталим симболима који се у роману сасвим овлашно јављају чинећи га благо фантастичним. Такви су, на пример, Киклоп и Одисеј. А када у „Плавој свесци“ Лазар прибележи: „Покушавам да се присетим лица својих ноћних прогонитеља: била су модра, са жутом пругом преко образа. Модра као смрт“ (75), присећамо се како је лице учитеља Владе на одру „било готово модро, а дуж једног образа жутела се нека чудна пруга“. (77)

Милановићев Поток је прича о детињству сагледана очима јунака који је одрастао. Сличну приповедачку визуру имали смо у Башти слезове боје Бранка Ћопића или Раним јадима Данила Киша. Одрасли наратор овако, у „Плавој свесци“, усложњава ситуацију из које подноси свој, мемоарски, рачун: „... бивало је часова када сам окружен пажњом и љубављу самоубилачки желео да будем сам, а кад год сам био сам, та самоћа ме је убијала, саплитала у намерама, и ја сам готово у паници тражио некога ко ће бити крај мене“ (20) и „Понекад ми се учини да ми је до у ситницу познато све што ми се догађа. Као да се све то већ збило, само на неком другом месту. Или као да сам сањао. Помислим да живим неки живот *dejà vu*.“ (35)

Да крај једног текста, и иначе сасвим „отвореног“, не мора бити идентичан са његовим буквалним крајем, указују нам последње две реченице којима се (привидно?) роман окончава:

„Моји ожиљци били су стварност.
Или је, можда, баш сад, ово, сан?“ (254)
Поетски, благо фантастични, флуидно изнутра веома сложен
роман Поток Братислава Р. Милановића одсањан је роман који и
читаоце позива да га одсањају. Сваки читалац на свој начин.

Метеори

Драгица УЖАРЕВА

СЛОВО О СЛОВИМА

(Данило Јокановић, „Слова наших имена”, Српска књижевна задруга,
Београд, 2014)

Све оне који сматрају да у овом веку риму треба ограничити евентуално на поезију намењену деци, збирка песама *Слова наших имена* брзо ће разуверити, усхтедну ли је само прочитати. Јокановић разиграно и лако ниже дистихе, тако да уз лепршаве риме тешке теме, о којима се кроз векове певало, ступе пред читаоца без имало патетике. Као и у животу, песник и у песмама своје нове збирке, задржава право да се суптилно подсмехне и себи и живљењу. У песмама овај благи подсмех упућен је и читаоцима, како онима који у њима откривају само ведрину површинског слоја оличену у звуку стихова богатих асонанцама, тако и онима који се, заборављајући начин на који су изречене, препуштају снарењима о пролазности живота.

Постоје збирке песама које се могу читати онако како се читаоцу прохте: на оној страни на којој му се књига отворила када му је случајно испала из руке, од краја или од средине. Јокановићева збирка није једна од таквих. Истина је да свака песма у њој може да опстане самостално, али своје пуно значење добија тек у оквиру књиге, која је веома пажљиво конципирана и подељена у пет песничких чинова. Иако сам првобитно хтела да напишем „пет песничких циклуса“ и реч „чин“ се појавила као лапсус, намерно сам је оставила. Понекад нас подсвест натера да кажемо и оно што нам је на нивоу свесног остало недоречено. Али ако се сетимо да књига почиње уводном песмом и након пет циклуса завршава се песмом издвојеном и означеном као епилог, цела њена композиција нам личи на драму у пет чинова. Па кад је тако, нека се завеса дигне, како бисмо видели шта се то одвија на сцени.

Читајући уводну песму, чини нам се да је реч о романси која се ближи крају и тиме изазива сету. Ничим ту није јасно дефинисано да је реч о љубавном пару, али исписивање имена на песку некако приличи младим љубавницима. То је стереотип који нас може завести, јер то што се дешава на микроплану само је делић онога што песма нуди. Најпре не смемо занемарити да је по овој песми цела збирка добила

име. Управо то јој даје нову димензију. Њом се отвара основна тема целе збирке. Реч је о пролазности. Неминовност и болест којој нема лека, пролазност је оно на шта смо сви осуђени, не само људи, већ и ствари, догађаји, историјске чињенице и све што је створено. Начин на који вода брише слова имена написаних на песку, начин је на који време за нама брише све трагове, неке спорије, неке брже. И тако депримирани чињеницом да ма шта радили, какво год име за собом остављали, пре или касније морамо сасвим нестати не остављајући никакав траг, улазимо у свет веселих звукова Јокановићевих стихова, који тугом одјекују.

Први циклус ове збирке песама носи назив *Стражилово*. То није нимало случајно. У целој нашој песничкој традицији не постоји топоним који је уз поезију више срастао. Ако би требало да се изабере име које би најтеже морало бити избрисано, онда је то баш име места на којем је сахрањен млади Бранко Радичевић, места на којем се деценијама окупљају песници с циљем да заједно с поменутим гробом покушају да заварају заборав. Овај поетски топоним управо и означава место на којем то изгледа да је могуће. Зато се помиње трешња, с њеним лишћем и гранама, али и плодом сазрелим тек у стиховима. Трешња као симбол зрелости и сласти која траје и сваке године се обнавља и у природи и у песми снажи веру у песнику да је стварање исто што и поновно рађање.

Јокановић и даље кроз песме овог циклуса наставља да комбинује реалне слике са аутопоетичким исказима. Онако како из стихова израста трешња, тако у *Радости нове песме* стихови бивају засути пахуљама. Песник ствара круг на релацији: песма – мраз – омча. Све нас то упућује на окамењеност песме, на немогућност адекватне комуникације са читаоцем, јер до њега она допире засута снегом и стегнута мразом, док с друге стране може да се претвори у омчу која уништава свога творца. Ту песник наговештава снагу и моћ љубави, која може учинити да окопне снегови. Прозбориће индиректно Јокановић и о томе да љубав треба вратити у поезију. Он то спомиње сасвим ненаметљиво, више кроз алузију, али захваљујући песмама које следе, јасно је да до тога веома држи.

Међутим, стање описано у *Радости нове песме*, није неко трајно стање. Све се то односи на читаоца неприпремљеног за задатак пред којим се нашао и песника неспремног да се избори с оним у шта се песма претворила након што се од њега одвојила. Моћ песме је велика. И онда када пева о љубави и страсти, код Јокановића је наглашена свест о песми. У песми *Огледало* он говори о моћи поезије да створи топлину (насупротив помињаним мразевима) и светлост која ће развејати мрак. Али, ипак остаје отворено питање да ли те моћи поезија има сама по себи, или их добија тек кроз љубав, која је тема и песме *Шапат*:

*Мада се шапат боље чује
и од речи која одјекује*

*и од оних рима у којима
више нас нема него има*

*на нашем јастуку видим ено
све је остало недоречено*

Као и у уводној песми микрокосмос и макрокосмос се преплићу, тако да се љубавничко шапутање на јастуку које је увек недоречено стапа са аутопоетичким ставом да више казујемо о себи и о свету непретенциозним шапатом чија недовршеност отвара врата новим певањима, него римама које празно одјекују и које постоје самих себе ради. Проблем комуникације још једна је од кључних тема овог циклуса, с којом се можемо срести и у песми *Писмо*. У њој се писање упоређује с успињањем на вечерњи брег, а белина хартије се упоређује са белином снежне пољане. Сваки детаљ стваралачког чина има свој пандан у природи (*Са белине папира излазим у дан / завејан снегом и кроз сутон // настављам да пишем кривудавам / рукописом стазе до на врх брега*). Триптих *Сећање* и песма *Уздарје* љубав посматрају с временске дистанце. Но упркос удаљености и осујећености у тренутку самог говорења и сећање на љубав још увек је љубав, још увек је оно што може да нас измири са песмом, али и са животом. Последња песма овог циклуса потврђује нам песниково уверење да реч носи светлост, али нам говори и о његовој пажњи при баратању речима, као и о одговорности према изреченом. Сазнајемо да је песник *бдео над сваким словом / над сваком речи новом* и настојао да се уздигне до речи *уз које се види вечерати*.

Други циклус песама носи назив *Храм*. Њиме се у ову књигу уносе нови мотиви, али тематски оквир још увек је исти. Човек је храм у којем столују љубав и песма. Том храму се на првом месту одаје почаст. Али питање вере остаје отворено и њиме се песник све више бави. Ту није само реч о вери у Бога већ и о веровању у ствари, у песме, па и саме себе. У песми *Баждарење* однос речи и живота, односно љубави, претвара се у однос Створитеља и логоса који се нашао на почетку свега. Јер ако Свевишњи *баждари... меру речи и ствари*, отвара се питање колико песник може да „баждари“ јачину и тежину речи смештених у стихове. Песма *Утеха* поставља питања о сразмери речи утехе и почињених грехова, стављајући нам до знања да реч није само песниково средство за рад, и да има своје важење и изван тог контекста. Признајући чињеницу да је мера наше грешности несразмерна очекивањима и надањима да ћемо доспети у незаслужени рај, песник се пита да ли је мерна јединица љубави пољубац или пак издаја, оличена у Јудином пољупцу којим је проказао Исуса Христа (*можда се чини / да свет почива на истини // да су за љубав једини аришини / пољупци Јудини*). Љубав је неодвојиви део вере, а човек најтрајније светилиште. Народу којем су похарали и порушили најсветије храмове, као што су порушени и оскврнављени манастири и цркве у Метохији, не преостаје ништа друго до да их сачува у сећању, што је могуће дуже, да их у себи изгради и заштити. У срцу и у сећању они исти остају. Као што су та светилишта прошлости остала у нама,

тако су остали и обриси наших предака. Песник, трагајући за словима наших имена, сеже дубоко у прошлост, до оних скоро избрисаних из времена цара Душана: *Све да су некад моји стари / били и Душанови коњушари, // све да су и били слуге – / зар је ту мало заслуге?* Свест о пореклу потребна је колико и дом. Песник јасно наглашава разлику између куће и дома стиховима: *Дом чине и кућа и људи у кући – / и у њима љубав и Бог Свемогући.* Па ипак, много је оних којима су важни само зидови. Пут избављења није пука градња зидова и кућа, већ молитва. Али да бисмо своју молитву умели срочити како ваља, најпре се морамо молити за слова од којих ће бити саткане речи свих будућих псалама.

Прашина далеких путева назив је трећег песничког циклуса збирке *Слова наших имена*. У њима најизраженије долази до претапања појавног и суштинског. Већ првим циклусом наговештен је страх од пролазности. Тај страх у овом циклусу добија нову димензију и стапа се са страхом од коначности. Да би се он могао истаћи неопходно је нагласити дужину пређеног пута. Зато је путник приспео с далеких путева доносећи на својим ципелама прашину минулих година. Све што се на том путу видело, све оно са чим се сусрело, претворило се у стихове. Све што је остало изван њих скоро да и није вредно помена. Ружа се појављује као симбол песме, али песник није баштован. Он је ружокрадица. Па ипак, то је необичан крадљивац. Једини који плаћа оно што је украо и то виском ценом – сопственом крвљу (*Драга / сваку од ових ружа / платио сам сопственом крви*). Схватајући живот као путовање ком, ма колико занимљиво или досадно, ма колико дуго или кратко, једном мора доћи крају, а прашину као сећање на проживљено, као сећање на све оно крај чега се прошло и оно што се волело, Јокановић на необичан и духовит начин посматра све око себе. Тако долазимо и до једног крајње необичног виђења слободе, која се појављује само као звучна фраза, згодна парола за обмањивање, јер човек заправо не зна шта би с њом, стекне ли је: *Увек ми је била више тамница него дом – / и кад сам је имао нисам знао шта ћу с њом.* Једино истинско уживање је уживање у неслободи.

Четврти циклус песама *Мастило и вино* непрестано ми је у свест дозивао великог песника давних времена Омара Хајама. Као и Јокановићеви дистиси, и његове су рубаије најчешће говорили о пролазности, љубави и вину. Он је показао како се о тужним темама и весело може прозборити. Данило Јокановић је добро схватио ту лекцију. И више од тога. У практичној настави усавршио је Хјамово учење, јер он иде и корак даље: у вино, не додајући воду, додаје кап мастила. Хедонистички приступ животу оличен у испијању вина један је од начина да се суочимо са пролазношћу и с непоузданошћу сећања која знају бити *мусава* и *мутна*. Но песник вино доводи у директну везу са стварањем. У песми *Пуна чаша мастила* вино се појављује као подстрек писању. Ако и није надахнуће, ни повод писању, оно руши баријере и препреке које речима постављамо и помаже да потече бујица стихова, као да је рука *попила / пуну чашу мастила*. О тој узајамности певања и вина говори се и у песми *Вино и мастило*. Над испијеном се чашом не ћути. Чаша вина ноћ спаја с

јутром и даном који следи, повезује речи са мислима, превodeћи их све у стихове. Још од старих Латина знамо да је у вину истина. А када се потре разлика између вина и песме, онда истина обитава у сваком стиху, како потврђује песма *Ова чаша је мисао*:

*Ова чаша је мисао
која ми је побегла
пре него сам је записао*

*ова песма је чаша
која се као вино понаша*

Исто је и на макроплану. Шта је свемир до једна огромна кафана? Ипак, у овим винским песмама, откривамо једну важну поетолошку мисао, мени јако блиску, о радостима ненаписане песме. Наиме, песма *Ноћни разговори* говори о томе да уколико је комуникација међу људима адекватна, стихови нису неопходни. Можемо их живети у себи, преносећи своју радост на сабеседнике (*Сад из сваке речи бљесне / радост ненаписане песме*). Не сме се заборавити да су речи јаче од свих опојних пића. Иако је наговештен страх од свођења рачуна, пошто се ближи време када ће попијено морати и да се плати, хајамовска ведрина нас не напушта, јер колико се попило, толико се и живело.

Последњи циклус песама нас враћа на почетак. Његов назив *Као по песку* нагони нас да се присетимо уводне песме и већ помињаног исписивања слова наших имена по песку, а прва песма посвећена Дису затвара круг српског песништва од појаве романтизма (сетимо се Бранка и Стражилова!) до врхунца модерне.

Ако је на почетку била реч, како нам говори *Јеванђеље по Јовану*, у епилогу Јокановићеве збирке песама налази се питање. На крају беше сумња, с правом можемо тврдити. Песма *Пред твојим знаком и лицем* уколико је лепша уколико је загонетнија. Остаје потпуно нејасно коме је питање упућено. Сумњи? Љубави? Богу? А од тога коме се обраћамо, зависи и смисао питања. Управо због тога, ову песму треба прочитати више пута. Но, коме год да је питање упућено, осуђено је на то да остане без одговора. Покушај да се одговор ипак пронађе проузроковао би настанак неке нове књиге. На тај начин, књига која је заокружена у самој себи, оставља отворен прозор кроз који се може искочити у неке нове просторе.

И сама припадам онима који су се одродили од римоване поезије, али је на Јокановићеве дистихе окупљене у књизи *Слова наших имена* лако свићи се. У то ће се уверити сви који се одлуче да их прочитају.

Бранислава Васић РАКОЧЕВИЋ

РОМАН КАО ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНОСТИ

(Сава Дамјанов, „Итика Јерополитика@Вук”, Агора, Зрењанин, 2014)

Када је Сава Дамјанов 2005. године објавио своја *Ремек делца*, вероватно је не слутећи овим деминутивом у наслову оставио простора за ремек дело, које ће симболично објавити девет година касније. Али како ништа није случајно тако И овај, аутором најављен као последњи роман, долази као велика синтеза целокупног Дамјановљевог рада, И то, занимљиво, не само белетристичког, већ И научног дела, као и многобројних личних преокупација. У неком смислу овај роман би се могао поставити као белетристички пандан теоријског петокњижја Српска књижевност искоса (2011). Како је основна “позиција” ауторовог аспекта у овом, научном домену заправо поглед искоса, тако је његова “искошена” позиција као проучаваоца историје књижевности заправо одредила И њега као писца.

Тако је роман *Итика Јерополитика@Вук* - управо бришући разлике, односно границе између есејистичког, теоријског, белетристичког и личног - постао управо списалачко отелотворење ауторове преокупације – тзв. ЛИЧНЕ/ ЧИТАЛАЧКЕ ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ. Оно што би многи крстили као постмодернистички манир овде, у неком смислу, постаје заправо врло аутентична одлика пишевог проседеа а све у складу са назначеном синтетичком интенцијом. Текст сачињен од текстова “потапа” остале текстове као симбол воде, дакле оног архетипског извора бесконачности могућности. Такво потапање је заправо обећање развоја, али и обећање ресорпције (текст који апсорбује све остале већ написане текстове). Роман је, дакле, конципиран као јасна развојна линија историје књижевности. Тако на почетку имамо мит, потом се прелази у средњи век (Немањићи, житијна књижевност), са јасним дигресијама у народну, потом класицизам, рационализам, романтизам и тако све преко прве половине XX века и авангарде, па надаље. У складу са таквом структуром у тексту су реминисценције на ауторову лектуру дате у спрези са многобројним аутореференцијалним компонентама. Тако се срећу: Данте, Борхес, Кодер, Костић, Винавер, Павић итд. Али и врло јасне алузије на његова сопствена књижевно-историјска разматрања,

на есеје, па и на сопствену минулу белетристичку продукцију (томе особито сведоче синтагме типа: божански хермафродит, жена-дете, илузија веродостојности/веродостојност илузије итд). На тај начин ова идеја синтезе заправо постаје приватна-професионална-списалачка. Сваки ентитет, свака појава се у роману појављује са својом негацијом попут смене праваца у историји књижевности. Зато није случајно да се идентитет показује као једино цео с оба пола (отуда и божански хермафродит). Једина константа његових ликова, у складу с тим, јесте управо нестабилност идентитета и зато се и у научном дикурсу, као и у белетристици стално срећу опозиције типа: рационално/заумно, стварно/фантастично, етаблирано/анатемисано, банално/комплексно итд. Сједињење супротности је тако врховна истина. Једна од најупечатљивијих манифестација овог принципа јесте сан/јава, доминантан мотивски ослонац овог романа, и то управо као еквивалент животу/смрти (*овде је, такође, врло јасна алузија на Кодерову Роморанку). У свим модификацијама историје она се показује као порно дива, дакле глумица обучена да буде све што се пожели. Опет није случајно да је Историја управо јунакиња Дамјановљевог романа Историја као апокриф. Историја као ентитет склон модификацијама и прилагођавању онога који је пише био победник или само писац.

Од свих антропоморфизованих ликова језик је безмало главни јунак прозе Саве Дамјанова. Тако да опет није ни мало случајно што се и у овом остварењу врло вешто уплиће она чувена линија језикотворства (Сарајлија-Кодер-Костић-Винавер), а на коју се надовезује и сам аутор. Експеримент с језиком овде потврђује управо тезу о роману као историји књижевности. Итика Јерополитика@ Вук је сачињен као мноштво дискурса, пратећи развој књижевности (дискурс бајке, басне, житија итд. итд.), али и као синтеза теоријског, поетског, документарног/мемоарског дискурса чиме се поново подвлачи синтетички карактер дела.

Вук, као јунак из наслова романа, представља централни, везивни мотив. О њему би се дала написати читава студија. Но, осврнимо се засад само на два лица вука у роману. Позната тенденција аутора- субверзивност свих познатих вредности овде се може ишчитати, донекле, у лику Вука Ст. Карацића. Вук као “језикотворац”(вук=језик), као “отац” српске културе. Тако поновне опозиције, овога пута у форми факти/фикција, односно лице/наличје. На тај начин се и у овом роману као и у Историји као апокриф и Порно литургији архиепископа Саве “феномен” Србије и српске културе и историје демистификује и огољава. С друге стране, Вук као симбол – приказује се двојако и као позитиван и као негативан аспект. Тај негативан, заправо сатански аспект аутор интерполира у виду познатог факта – Вукове хромости (хтонско божанство). Вук је, опет и симбол греха, лакомот, а с друге стране репрезентује и врховно божанство, што је опет карактеристично спајање опречности, а у исто време димензија божанства представља и јак иронијски отклон у односу на историјског Вука. Реинтерпретирајући своју тезу о уједињењу супротности писац ствара неологизам, који заиста

може симболисати ову чежњу на више нивоа, а то је ЧОВУК, човек и вук који творе својеврстан ентитет као јединство. Језик као јунак у овом роману представљен је, на крају, између своје две историјско-симболичке крајности, између Кодера и Вука. С једне стране имамо потпуно разарање комуникативне функције језика и поједностављење, истицање разумљивости и комуникативности коју Вук репрезентује с друге стране. Тако се језик, на овом свом путовању, претаче у својеврстан алхемијски процес на чијем је крају уплив у Апсолут.

На крају се може рећи да је ово изузетно привлачно и аутентично штиво заправо заокруживање опуса Саве Дамјанова. Но, оно што је занимљиво је да, без обзира на изузетну слојевитост текста, није неопходно икакво предзнање за читање, јер и њиме као и осталим делима влада Дух Игре који ће савладати сваког читаоца.

На броду за Свету гору

Милица МИЛЕНКОВИЋ

СТАНАР СОБЕ 425/141

(Милан Громовић: ЗАПИСИ ИЗ СТУДЕНТСКОГ ДОМА Према есејима о књижевности, Првенац, СКЦ, Крагујевац, 2014)

Милан Громовић припада најмлађој генерацији академских стваралаца савремене српске књижевности – рођен је 1988. године у Чачку. Књига Записи из студентског дома не представља само његов књижевни првенац, већ је и детерминатор пута којим се Милан Громовић од најранијих студентских дана креће и уједно коначан резултат рада, учења и студентских година проведених између академије и студентског дома.

Аутор *Записа из студентског дома* је „станар собе 425“, оне собе која „није имала могућност да објективно сагледа свет, али је умела да међу првима осети јутарњу свежину и лепоту излазећег сунца“, собе у којој „постоје три димензије у сагледавању неба: тежина, дубина и ноћ“ – у њу су „људи долазили гладни живота, а одлазили сити од његове спознаје“; аутор *Записа...* је и „станар собе 425“ који се „преселио у собу 141, како би променио место самовања“, он је онај који је желео да „путује даље од своје субјективности“, „да пронађе пети зид собе и четврту димензију неба“ – „То је било могуће једино на тераси.“

То су смернице са којима се сусрећемо у уводу *Записа...* под називом *Послеподневна тераса (ближе од увода)*. Милан Громовић је, сазнајемо из овог програмског текста, текстове о књижевности „писао по налогу... старешина из високе зграде крај Дунава...“ који су му задавали „различите задатке, а наслови које је тамо добијао, са мањим изменама, исписани су у насловима текстова“ у *Записима...*

Ти су наслови показатељи задатака које је, можемо закључити, Милан Громовић обавио далеко ван стандардних очекивања које професори са факултета постављају пред студенте српског језика и књижевности. Не само да данас ти испуњени задаци чине књигу која је пред нама већ су пре тога испуњавали странице домаће периодике и тако прокрчили себи пут до читалаца и корица једне књиге којом се Милан Громовић представља као врсни тумач и познавалац српске критичке књижевности и оног примарног на чему је она утемељена.

траг ишчитавања

Стога, *Записи из студентског дома* ближе су одређени не само уводном *Послеподневном терасом*, већ и поднасловом: *Према есејима о књижевности*. О томе и о себи, аутор наглашава:

Копео је по меандрима тежине, дубине и ноћи, како би пронашао и разумео друга мишљења о великим српским књижевницима. У ретким случајевима, када је осетио да потреба за собом постоји, усудио би се да одлута кроз послеподневну терасу и испише свој плашљиви суд. Погрешно плашљив и правично скроман суд. На тим местима његови текстови почињали су да га подсећају на један жанр у развоју, на „записе према есејима о књижевности“.

Дакле, ова књига не доноси једино Гровићев „погрешно плашљив и правично скроман суд“ – она нам представља „жанр у развоју“ – *записе према есејима о књижевности*. Но, морамо додати, такав жанр не би ни постојао нити би био могућ без претходног плашљивог и скромног суда који се јавио на петој димензији неба. Та оригиналност, иновација, поред стилски изванредно урађених и питко читљивих записа према есејима о књижевности, представља оно што је *Записе из студентског дома* предодредило да постану глас нових књижевних генерација и један неприкосновен показатељ талента којим обилују наши универзитети.

Наслови који чине *Записе...* епохално су удаљени чиме аутор указује на разноврсност свог књижевног делања и сазнавања. Посебно место заузима Иван В. Лалић као песник којим аутор отвара и затвара своје *Записе...* двема темама: *Византија као духовни завичај српског народа у поезији Ивана В. Лалића* и *Библијски подтекст у књизи „Четири канона“ Ивана В. Лалића*. Затим су ту записи према есејима о књижевности о Војиславу Деспотову (*Цез песма Војислава Деспотова*), Момчилу Настасијевићу (*Матерња мелодија, језик, звук*), Љубомиру Симовићу (*Митска слика у Симовићевој историјској драми „Бој на Косову“*), Радоју Домановићу (*Кап традиције и капи модерног у делу Радоја Домановића*), Радету Драинцу (*Футуризам у делу Рада Драинца*), Војиславу Илићу и Милораду Павићу (*Један Павићев осврт на дело Војислава Илића*).

Уочавамо из самих наслова да је парцијалност оно што карактерише ове записе-есеје, она се огледа у бирању конкретних мотива, изма, теме, идеје или нечег другог, а затим се аутор дидактички спушта са широког поља литературе из општег у појединачно налазећи му место у опусу писца/песника и историји књижевности. Отуда поткрепљеност цитатима, изворима и литературом који указују на Гровићеву свестраност и темељитост при обради сваке теме. Не само да је свака од ових тема поткрепљена и доказана већ аргументованим ставовима наших најпознатијих књижевних критичара, већ је и проширена ауторовим објективним судом, оним што је ишчитао у дубинама своје свести посматрајући широко књижевно небо са терасе собе 141, посматрајући хангаром камуфлиран авион, стварајући тако „одраз који се супротставио сили несећања“. „Тераса у поподневној соби“ која је „умела да доживи лет, док је он (М. Гровић – М. М.),

и даље гледао у окове или у хангар“ јесте метафора Гровићевог односа према нашој књижевности, његовог стајања између хангара, окова и лета које препознајемо у текстовима *Записа...* те стварања новог жанра.

Исто тако и прелазак из собе 425 у собу 141, симболизује ауторово духовно успење које се огледа у преласку са субјективних схватања на објективне нивое расуђивања и тумачења књижевног дела.

Књигом *Записи из студентског дома* Милан Гровић не само да отвара врата свог будућег литерарног делања и стварања, већ се уписује у онај круг наших књижевних теоретичара који су се бавили делима наших најзначајнијих књижевника: Радоја Домановића, Војислава Илића, Момчила Настасијевића, Радета Драинца, Љубомира Симовића, Војислава Деспотова, Ивана В. Лалића, Милорада Павића; оних којима је питање дела ових књижевника било главни предмет испитивања и тумачења.

Оно што је истакао у уводној *Послеподневној тераси* – програмско-уметничком тексту – доказао је аналитичко-синтетичким понирањем у материју, своје наводе и запажања аргументовао бројним примерима и изузетном интерпретативношћу понудио читаоцу нов начин читања добро познатих књижевних остварења и критичких радова на задате теме. Овако изузетним темељним испитивањем базираним на основама теорије књижевности и тумачења књижевног дела, Гровић је приказао себе као изврсног тумача детаља сигурним се потезом уписујући на нову страну српске критике.

Његов циљ је био проналазак петог зида собе и четврте димензије неба: сматрамо да је циљ успешно постигнут.

Томислав ЂОКИЋ

ЗАТВАРАЊЕ КРУГА ЗЛА

(Филип Давид: „КУЋА СЕЋАЊА И ЗАБОРАВА“, Лагуна, Београд, 2015)

Судбина Јевреја у Другом светском рату, уз и данас присутан отровни антисемитизам, драма и ожиљци Холокауста, били су и остали снажан литерарни изазов за бројне писце у свету. О том геноцидном замаху, о тој невиђеној људској драми, писали су многи: рецимо, наш Иван Ивањи, па мађарски нобеловац Имре Кертес (роман „Бесудбинство“) , Италијан Примо Леви, Пољакиња Јоана Олчак-Ронјикер, Швеђанин Стив Сем-Сандберг , а данас то чини актуелни добитник Нинове награде, човек с качкетом – Филип Давид! Ипак, претходница свих тих пера био је славни Иво Андрић , творац приче „Бифе Титаник“, који је разобличио лажну моћ злочинца!

И без ове, Нинове награде, Филип Давид је био моћан и цењен писац („Бунар у тамној шуми“, „Принц ватре“, „Ходочасници неба и земље“, „Сан о љубави и смрти“, „Светови у хаосу“...). Ипак, сада, романом „Кућа сећања и заборав“, нагло је изронио на површину интересовања литерарне јавности! У време кад широм Европе поново букне по која варница антисемитизма, он је својом врхунском уметношћу подгрејао ионако врућу тему.

Шта је, заправо, „КУЋА СЕЋАЊА И ЗАБОРАВА“?! То је одличан роман, испричан кроз привидни дневник Алберта Вајса, јунака књиге и трагичара у животу. Наравно, реч је о човеку јеврејске крви који, сажимајући у целину најразноврсније али подједнако узбудљиве и трагичне приче својих сународника, светској јавности и људској савести предочава трагичну судбину свог народа, масовне жртве Холокауста. Али Филип Давид није ни историчар, ни публициста! Он је пре свега писац и згрожени човек, крајње честит, који трага за дефиницијом зла у свету и његовим коренима. А Холокауст је, нема сумње, непревазиђено зло!

Није било лако одговорити на питање „шта је зло?“, али Давид кроз потресне људске исповести, кроз трагање за најразноврснијим облицима људске патње, бола и масовног истребљења прокаженог и прогоњеног народа, ипак успева да да наличје зла, па и његову

суштину, За писца, зло је увек израз најцрње баналности и бесмисла, али је, нема сумње, увек отелотворено у човеку! Оно никад не може бити бестелесно! Уосталом, цитирајмо писца: “Ми смо видели зло које је добило своје лице: лице гестаповца. Зло постоји тек када добије своје лице. Када добије своју телесност, своју апсолутну моћ да смлави, уништи.”

Много је овде потресних људских судбина српских Јевреја, скоро истребљених страдалника некада моћног народа, што указује на масовност трагедије и гигантске размере зла, али, у крајњој линији, четири људске судбине, четири људске приче, писац ипак издваја у први план. То су судбине Алберта Вајса, хроничара зла, професора Мише Волфа, Соломона Левија и Уријела Коена. Свака од ових епизода је прича за себе, а све се, ипак, неизбежно уплићу у јединствен, црни беочуг незаслужене људске несреће.

Алфред Вајс, бивше дете из срећне четворочлане породице, једини је преживели њен члан, али са трајним, неизбрисивим ожиљцима у души. Његов интелигентни отац Исак на време је наслутио оловни облак зла који, са разбуктавањем фашизма и хитлеризма, надолази са запада, али је наивно веровао у могућност спаса, у могућност увлачења човека у „плашт невидљивости“, и, самим тим, у преживљавање погрома. Нажалост, већ са првим возним композицијама смрти, показало се да је био у страшној заблуди. Са животном сапутницом Саром, али и са синовима Албертом и малим Елијахом, нашао се у затвореном сточном вагону који је незадрживо јурио ка некој од немачких фабрика смрти, ка концентрационом логору. У том безизлазу, невероватно је његово немирење са том чињеницом и још потреснија његова очајничка жеља за спасавањем порода, за продужењем врсте! И кад нема никаквог алата при руци, он успева да пробуши даску на вагону, да кроз тај отворчић наде ипак избаци најпре двогодишњег Елијаха, а затим и четири-пет година старијег Алберта, Свестан своје и женине неизбежне смрти која следи, он их баца у снег, у туђе беспуће и царство зиме, али с лудом надом да ће они преживети, да ће продужити лозу! При том старијег сина дирљиво заветује да, како год зна и уме, чува и сачува малог Елијаха. На жалост, старији дечак, који се очајнички батрга по сметовима крај пруге, не успева да нађе малог Елијаха, своју велику љубав и несуђену десну руку. Елијах је неумитно у канцама смрти, а иста, зла коб прети и Алберту. На срећу, проналази га, скоро смрзнутог, банатски Немац Јохан Крафт (тада шумар, а касније фолксдојчер) и спасава га. У његовом топлом дому, уз пажњу његове жене Ингрид, он налази сигурност. На руку му иде трагична околност ове швапске породице која је пре тога у реци изгубила малог Ханса, сина јединца. Тешко је разлучити колико је овде реч о племенитости, о човекољубљу и несебичности, а колико о очајничком покушају идентификације нађеног са изгубљеним, односно Алберта са Хансом. Ипак, на крају, када Немица, ношена материнским поривима, покушава да српско Јеврејче Алберта трајно усели у швапску кожу свог Ханса, шав неминовно пуца! Јесте, Алберт се није бунио што носи Хансово одело, што га помајка чешља исто као Ханса, али потпуну идентификацију с њим, одлучно одбија! Људска

величина малог Алберта је у томе што и у најцрњим условима жели да по сваку цену сачува свој идентитет, да остане оно што јесте: Алберт Вајс! У тренутку кад, ношен љутњом и пркосом, цепа и баца Хансову „слику“ и то баш у најсвечанијем тренутку (на његов рођендан), међусобна љубав се разнизује као покидана огрлица. „Кривац“ умало није завршио у канцеларији Гестапоа! На сву „срећу“, уместо тамо, нашао се на Острву смрти, а после је, као један од ретких преживелих, врлудао опасним кривинама живота.

Међутим, примера ретког човекољубља и истинског хуманизма у овој књизи ипак има! Сетимо се нежног немачког жандарма који на улици, на бетону, српску бебу, побринувши се за флашицу и цуцлу, брижно храни млеком! Сасвим супротан пример је одвратан потез, саблажњиво понашање домара Симе Анђуса, човека који је злоупотребио и јеврејско пријатељство и поверење др Еугена и његове жене, др Розе! У времену „бити или не бити“, кад му је на чување поверена немоћна девојчица Елиза, жељна школе која јој је принудно ускраћена, он злоупотребљава апсолутну немоћ девојчице, њену стопостотну зависност од њега и – напаствује је! Из те, неприродне везе рађа се Уријел Коен, дете љубави и мржње (истовремено)! Иако се та два осећања у несрећној, младој мами прелићу, она ће касније „плунути“ напасника и засути га неслућеним презиром. Али како Уријелу Коену, сину, ни кривом, ни дужном, рећи ко му је отац?! То је њена нова драма и дилема, али та непознаница је истовремено и страшна, дубока психолошка драма без сумње интелигентног човека: Уријела Коена! Како живети ако знаш да су ти корени до зла бога прљави, да су ти гени силом натурени, ако си приморан да целог живота носиш етикету „копиле“?!

И Соломон Леви, Албертов пријатељ, јесте особена прича. Тај полиглота и библиофил, који је изгорео у буктињи своје породичне библиотеке, има своју муку и несрећу. Њега кроз живот прати прљава сенка оца Рубена Рубеновича, швапског доушника и издајнице сопственог, јеврејског народа. Издати друге да би сам пре(живео)!-то је његово наказно животно гесло. Но, ту своју себичност он ће на крају, када црв гриже савести проради у њему, скупо платити. Рубен Рубенович извршава самоубиство! Али он у амбис не скаче сам, већ повлачи и свог сина Соломона Рубеновича, човека који је био приморан да очево презиме збаци као затровану змијску кошуљу, да га се ужасно стиди и да живи под лажним, као „Леви“. Но, Соломонова људска величина је у томе што је, пре него што ће и сам изабрати смрт, у писменој поруци свом истинском пријатељу Алберу Вајсу признати ту, незаслужену обману. Искреност је врлина чак и кад стигне са задршком!

А шта тек рећи о професору музике Миши Волфу?! Тај интелектуалац јеврејске крви и сам је дуго живео у туђој кожи, под туђим идентитетом. Од ратног пакла и казних фашистичких хорди сачуван на питомом салашу, у српској породици која је том акцијом ризиковала сопствену смрт, био је убеђен да му је дечак с којим је безбрижно возио бицикл истински брат. А кад је сазнао истину, био је и пољуљан и разочаран, али није могао да превише замери својим

спасиоцима. То је за њега већ затворена „књига“, а нова се отвара са чином случајног проналажења кутије на Сајмишту, месту бившег злогласног концентрационог логора. Тек тада ће, из писма – поруке оца Аврама сазнати да је и њега и мајку Илди истовремено прогутао камион (гасна комора) смрти, али и да му је отац био композитор и да му је у закопаној кутији оставио своју недовршену партитуру. Тако ће Миша, поштујући очев завет, и сам постати професор музике, композитор који ће наставити и његово дело и породичну лозу.

Овим, бриљантним романом Давид је осветлио и чудан психолошки феномен јеврејске „самојржње“! Дуги су их категорисали као другоразредну нацију, други су их потцењивали и кажњавали, други су покушали да им затру траг и десетковали их скоро до нестајања! Били су „странци у рођеној земљи“, до те мере понижени да просто морају да се стиде свог идентитета. Зато су многи од њих, после свега преживљеног, почели да губе самопоштовање, да осећају „самојржњу“, личну и колективну кривицу што су оно што јесу! То је својеврстан вид мазохизма, али ничим заслужен, споља наметнут!

У основи, роман „Кућа сећања и заорава“ је дело са реалистичком потком. Одудара само епизода о „детету ђаволу“ из Боготе у Колумбији, што донекле асоцира на елементе фантастике у „Хазарском речнику“ Милорада Павића. А што се тиче неке шире поетике, за разлику од Орхана Памука који у роману „Зовем се Црвено“ своје ткање теорије заснива на сликарству, Давид свој рефлектор пажње пре усмерава према музици која је „ода животу у сусрету са смрћу“. А ако се у обзир узме случај виолинисте Мише Волфа, такво опредељење је и логично.

Колико год да је овде људска немоћ изразита а смрт свеprisутна, исто толико импресионира и то скоро да оповргава неизмерна жеђ за животом (избацивање слабашиног Елијаха, у снег и неизвесност, кроз рупицу на вагону, или пак обележавање Хануке у Аушвицу паљењем нити из одеће, уместо паљењем свеће). Безгранична је људска сналажљивост а људски пркос неуништив!

Човек с качкетом као личним имицом роман је започео описом воза, композиције смрти која води у злогласни Аушвиц, а завршио га је – такође описом воза, само једног другог и друкчијег! Уместо воза смрти, сад кроз средњоевропске градове промиче туристички воз „Оријент експрес“. Али где врага! Ни данас, у миру, преживеле жртве Холокауста ипак немају мира. Сви они, а нарочито Алберт Вајс, онај што никад неће моћи да прежали настрадалог братића Елијаха, изнова чују страшан ритмички такт воза смрти:

- Бум-чиха-бум- бум-чиха-бум!

То их, и после толико година, па и деценија, изнова узнемирава, изнова траумира! А како и не би кад су, и у души и на телу, ожиљци неизбрисиви?! Дакле, круг зла се затвара, односно, несрећа се враћа на своју почетну тачку!

Чедомир ЉУБИЧИЋ

УМЕТНОСТ ЈЕ ЈЕДИНА ИСТИНА

(Микица Илић: Повест о апокрифу, ИК Арте, Београд, 2014.)

Замислите нову реч за свако појединачно уметничко дело! У свакоме од њих појављује се друга боја, и за свако од њих створени су други нерви у механизму човека.

У најновијем роману Микице Илића, аутентичног, поособљеног и етаблираног прозаисте, само једна нова реч била би недостојна његовог досадашњег опуса и неоспореног значаја у савременој српској прози тако да је најсврсисходније посегнути за оним што већ постоји и што најбоље осликава законик Хришћанског идеала којег овај криптороман несумњиво, досеже. Дакле – Вера, Нада, Љубав (и мати им Софија), ту су те речи, водиле и путокази, које у обиљу боја искрсалих из сваке речи понаособ заокружују нагон Микице Илића за представљањем истина које неуки нису упознали, а учени игнорисали. Ово је повест о Хришћанству, Богу и људима, ово је прича о слабостима и упорности, ово је исказ уморног писца пред чкиљавим светлом лампе коју је упалио савесни и предани читалац да би сазнао, продуховио се и оплеменио одговорима оптуженог и притвореног мислећег човека. Поступак није хуман али писац није несрећан јер веома добро зна да ограничавање слободе и није тако лоша ствар. Управо она, умножава дела, убрзава пропаст глупости, угађа очима незналица, задовољава ум мудрих, пали мисао у сукобу старог и модерног. Микица Илић не пристаје на религију човека већ религију Бога пошто човек без Бога не може да схвати да је прљавштина света последица његове прљавштине јер свет није у стању да се сам испрља. Ишчитавањем првих редова у роману: *Повест о апокрифу*, више је него јасно да тај снажни нагон није настао зарад личне славе већ због добра других.

Аутор романа *Повест о апокрифу*, јасно ставља до знања читаоцу да су најважније особине уметника: узвишени ум, изузетно памћење и спретност осетљиве руке. Ма колико то чудно деловало, Микица Илић је брз писац јер схвата ефекат светлости и сенки живље и снажније, и не само то, он је писац у покрету, а покрет је у стању да сваку апстрактну пропорцију преточи у ново читање старих списа.

Са лакоћом се може рећи да је на самом почетку свог приповедачког процеса Микица Илић, вештом руком градитеља, у ткива приповести и текстуалне анатомије уградио процес контемплације која се супротставља расуђивању, и у коме се субјекат и објекат изједначавају. Илићев поглед није више управљен споља, већ унутра. Око не види сунце, ако, пре тога, није узело његову форму. Душа не види лепоту, ако она сама није лепа. А, тај, Микичин мистични процес се завршава визијом, која све сједињује и упрошћава. А шта је то друго до екстаза? То значи да уметничка активност преданог и савесног прозног писца остаје рационална у свом циљу да доспе до божанског узрока, али његов поступак је интуитиван, имагинативан. У целокупном, досадашњем, опусу Микице Илића, а нарочито у *Повести о апокрифу*, тихо и, готово неприметно, класична ера приповедања је суптилно и постепено замењивана бескрајним светом модерног погледа кроз надвремене наочаре, тек овлаш, опраних стакала. Иако се, уистину, не чини да је то тако, Илић је класичну приповедачку еру заменио бескрајним светом модерности и постмодерности, и мада је он још унеколико хаотичан, препознатљив је дубоки отисак печата нове свести о спиритуалној уметности у плодним долинама Гутенбергове галаксије.

Камен темељац *Истине о апокрифу* је, веровали или не, теорија о машти као моћи визије и управо су се старохришћански мислиоци занимали проблемом маште и признавали јој двојаки карактер, чулни и натчулни. И, баш они, умели су да уоче, скенирају и објасне духовну вредност визија, не објашњавајући учешће човека у њима.

Према Синезијусу (378 – 430), *функција маште је да свет натчулне стварности спозна путем чулног искуства овоземаљског света*. Више од свих осталих свети Августин (354 – 430) дао је нови подстрек схватању маште као стваралачком замишљању, тесно повезаним са слободом воље. Творевине маште су дело унутрашњег виђења. Само оне стварају аутономну синтезу чулних искустава. Духовна визија – или визија маште - једина је врста силе која посредује између физичке и интелектуалне визије. Машта, само она може одвести било у спасење било у вечите муке. Знао је то Микица Илић, веома добро, пре него се латио тастатуре да би отпочео писање *Повести о апокрифу*.

Ко умножава знање, умножава муку – не постоји бољи цитат од овог из апокрифног јеванђеља по Томи, који би боље објаснио *Повест о апокрифу* и Микицу Илића као писца, а надасве човека коме је од Бога дато да на сопственим леђима носи терет којим ће просветлити неупућене, упутити неинформисане, утешити неспокојне, уразумити безразложно ужурбане.

И како већ рече Ћамил Сијарић, један од многих цитираних писаца у овој књизи: *Свет лежи на причи*, тако се читаоцу *Повести о апокрифу*, кроз читав роман отварају врата светова испуњених и горким и слатким плодовима, капије утврђених градова окружених и мрким пејсажима и медитативним дијалозима са удаљеним хоризонтом кога под своје, у једнакој мери, узимају и вера и сумња. Као и у свачијем животу, као и у свакој причи. Ако ту, уопште, и постоји разлика.

И сам аутор, пред упорним инсистирањем савесног и преданог читаоца, признаје да је *Писање најтежи занат јер се састоји од брисања*. Имало би том проклетству писања да се дода још штошта као на пример и она велика истина позната свима који пишу, толико упечатљива да је и поред тога што је масовно искоришћавана успела да избегне да постане опште место: *Књижевници окувају живот у речи јер немају храбрости да проживе оно о чему пишу*. То је, ипак, само делимично тачно, а у прозама Микице Илића и потпуно нетачно јер *Никад се не може рећи толико мудрости, колико се може прећутати глупости*. У сумњичавом времену кога живимо постоји отпор да се саслуша мудар саговорник али постоји и потреба да се верује Конфучију, Достојевском, Жиду, Данилу Кишу, Андрићу, Ремарку, Камију, Борхесу, Брехту, Волтеру, Павлу Раку, Берђајеву, Ериху Фрому, Канту, Јустину Поповићу, Владимиру Пишталу, Неруди и Толстоју, Сартру и Шимборској. Цитати наведених писаца и филозофа и још многих других су специфичним приповедачким поступком Микице Илића понудили ново виђење Понтија Пилата, капетана Корнилија, апостола Павла, апостола Томе, Јакова Јерусалимског, Марије Магдалене и, напослетку, повести о ненаписаном и уткали им крв, кожу и кости, уобличили их до крајњих граница завршености да би ту, свесно и намерно, стали јер завршеност убија виталност слике.

Повест о апокрифу се на неки заумни начин може довести и у везу са есејистичким књигама Јована Дучића: *Благо цара Радована и Градови и химере*. За разлику од постојане херцеговачке громаде мудрости и стиха, Илић о многим истим појавама проговара кратко и концизно што никако не умањује вредност опсервације и тачност угледаног и описаног, чак напротив на тај начин буди читалачку пажњу и истовремено и жал што у том откровењском заносу не може да проборава још само мало дуже. Ова веза је нарочито препознатљива у крипто романескним целинама под називом *ЈХВХ* и *Мариам из Магдале*, где Илић о љубави и жени, за разлику од Дуке, проговара гласом оне која је била богата заводница, којој су даривали све што пожели: пурпурне, свилене хаљине, раскошне памучне тунике, златне персијске лампе, мирисе, новац, робове: *Полагали су пред моје ноге тапије на винограде, маслињаке, летњиковце и галије. Посеђовала сам људске душе. Волела сам бесловесни Каинов пород: покварене феничанске трговце који су криво баждали своје ваге, богате персијске зеленаше који су поткупљивали власти, лицемерне јудејске царинике и књижевнике, римске војне заповеднике који су расипали туђи новац...* Подизала сам вавилонски зигурат у свом охолост срцу. Нико ти не може бити стран као човек кога си некада волела. Љубав је тако кратка а заборав тако дуг.

Грех је блудничење а не љубав – каже Микица Илић, хладан, рационалан и посве миран пред бројним савесним и преданим читаоцима *Повести о апокрифу*.

Роман Микице Илића: *Повест о апокрифу* је сјајно написан роман. Када се то каже онда би требала да се подразумева свест о пищевој интелектуалној виталности усред великих напора да се успостави равнотежа између оног што је пред очима и измаштаног

света кога стварности може привести само стваралац обдарен визуелним памћењем и квантним доживљајем слике.

Ишчитавање *Повести о апокрифу*, али и претходних Илићевих књига је својеврсни позив на путовање у станишта која не постоје, а на истом месту су стварнија од оних које можете видети. И без обзира што Емануел Кант каже да *Путовања узнемирују душу*, осмелите се, пођите и имајте поверења у водича који утире пут, са лакоћом сасипа библијску прашину на модерне ауто путеве и твори давно изумрле светове не апстрактно, већ конкретно, не по шеми већ по укусу, не игром интелекта који расуђује већ искуством проживљеног уметничког живота.

Уметност је мало ближа Богу него религија. Уметност је једина истина.

Кошнице

траг ишчитавања - Чедомир ЉУБИЧИЋ

Марија ОРБОВИЋ

КАЗИНО У НОВОМ ВРБАСУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Место најважнијих културних догађања у Новом Врбасу после 1920. године било је, као и пре Првог светског рата *Казино*, односно *Читалачко друштво* (Leseverein), институција која се код Срба звала *касина*. Истом делатношћу бавио се и Казино у Старом Врбасу у просторијама кафане породице Кол (Kohl), као и поједина удружења. Међу њима најактивније било је *Занатлијско удружење* које је обједињавало чланове оба Врбаса и суседне Куцуре.

Нововрбаски *Казино*, настао још 1846. године¹, окупљао је најобразованији слој друштва, професоре, свештенике, банкаре, индустријалце, уметнике, док су занатлије разних профила били чланови и публика у сопственом удружењу, основаном 1889. године. Културно-уметнички програм приређиван у *Казину* био је на завидном нивоу. Предавања о разним темама одржавана су у устаљеном термину четвртком и најављивана недељу дана раније у локалним новинама *Werbasser Zeitung*-у. У другом делу програма обично би биле музичке, рецитаторске или кратке драмске тачке. Била су то посела којима су присуствовале читаве породице. Приређивани су и концерти, позоришне и оперске представе, често гостујућих позоришта, али и домаћих извођача. У зимском периоду, о одређеним празницима организовани су балови, некад и под маскама. Програм у *Занатлијском удружењу* био је сличан, само што су теме предавања биле прилагођене појединим занатским струкама.

По завршетку Првог светског рата, нестанком Аустро-Угарске и формирањем нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, дошло је до значајних друштвених и политичких промена, које су се одразиле и на културни живот у Врбасу. Већ на самом почетку

¹Овај рад је наставак текстова о културној делатности *Казина* у 19. веку објављених у часопису *Траг: Лист „Телечка“ о друштвеном и културном животу у Врбасу од 1883. до 1889. године* (Траг, год. 7, бр. 28, децембар 2011, стр. 157-163)

Читалачко друштво – Казино у Новом Врбасу (Траг, год. 8, бр. 31, септембар 2012, стр. 172-182)

1920. године локалне новине позивају грађанство да се врати старим навикама, извештавајући о предавању свестраног уметника Јожефа Пехана, јер „треба човек да се исправи и управи поглед према вишим циљевима, културно-просветним и етичким идеалима, треба изаћи из пустиње духовног пропадања и огрубелости. Мржња треба да узмакне пред љубављу, уништавајуће лудило мора бити замењено радом. Полако смо се опоравили, исконска снага људског духа открива се прво у нашој омладини. Код ње се може прво приметити пулс новог живота, она прва долази себи из духовне учмалости. Све прекривено шутом сада је свуда рашчишћено, старе железничке пруге су поправљене и нови путеви изграђени, да би људе водили лепшем циљу: духовном савршенству. Казино, чији је задатак да уноси културу у најшире слојеве народа, почео је поново своју делатност. Оживљена су драга, стара предавања. Пошто је председник *Казина* свештеник Петер Вајман кратким говором указао на циљеве и задатке *Казина*, Јожеф Пехан је одржао на намачком језику своје предавање о бићу генија. Естетичка расправа је тешка ствар, али предавач је доказао да он не зна само кичицом да рукује, већ такође је и мајстор језика. Очигледна алегоричност, погођене дефиниције, материја проткана дивним сликама чине га интересантним, тако да се попуштање пажње могло приметити само на врло апстрактним местима. Упркос лошем времену публика је дошла у великом броју, тако да је предавање пало на плодно тле, могло се лако запазити, да се разговор водио за многим столовима још дуго и упркос музици.“²

Предавања су држали углавном гимназијски професори или свештеници из Врбаса и околине. Била су образовног карактера и публици су представљане најразноврсније теме, које су радо прихватане, нарочито када су била праћена фотографијама и слајдовима, уведеним као новина после рата. И само летимичан поглед у извештаје о тим вечерима, објављеним у локалним новинама, указује на занимљив избор тема и сведочи о великој посећености публике.

Тако, на пример, гимназијски професор фискултуре Матијас Гшвенг говорећи о спорту, указује на разлику између рекреативне гимнастике, којој је циљ брига о телу и бављења спортом ради постизања врхунских резултата. Знаменити професор немачког и француског језика Филип Хилкене држао је у више наврата предавања о Гетеу, песнику, коме је посветио већи део живота истражујући његово дело и пишући аналитичке текстове. Заинтересовао је публику и за Шекспировог Магбета, али и за Његоша, чије представљање у *Казину* је објављено у наставцима у *Werbasser Zeitung*-у³. Такође више предавања одржао је и Александар Коровин, професор историје у Гимназији од 1928. године. Водио је своје слушаоце на занимљиво путовање у прошлост, у доба Тутанкамона и уз помоћ

²Vorlesung im Kasino, *Werbasser Zeitung*, бр. 4, 24. јануар 1920, стр. 3

³Petar Petrović Njegoš, *Werbasser Zeitung*, бр. 39, 26. IX 1925 ; бр. 40, 3. X 1925, 1-2.

слајдова дочарао његов живот, политичку делатност, као и египатску уметност тог времена. Другом приликом говорио је о правном стању средњевековне Србије изузетно занимљиво, анализирајући Душанов законик и поредећи га са правним нормама оновремене Француске, Енглеске и Немачке, чиме је задобио одушевљење слушалаца и оних, у почетку, неповерљивих. На леп пријем је наишло и његово предавање о учешћу шведског краља Густафа Адолфа у тридесетогодишњем рату. Професор немачког језика Јакоб Лоц је заинтересовао публику својим предавањем о животу и обичајима Срба у Шумадији. „Земљу, живот и обичаје у Србији ставио је под аналитичку лупу и притом није пропустио да повуче паралелу између виђеног и наших прилика. Нарочито је и уз похвалу истакао гостољубивост српског народа. Указао је такође на релегиозно размишљање и једноставност српске грађанске породице. Предавач се својски помучио да нам приреди једно пријатно вече, што му је потпуно успело.“⁴ У оквиру циклуса предавања којим је током марта 1932. године обележена стогодишњица Гетеове смрти, професор Јакоб Лоц говорио је о односу Гетеа и Шилера. У тој прослави је учествовао и млади суплент Гимназије Никола Мирковић, професор немачког језика својим предавањем о односу Гетеа и југословенске књижевности, док је професор Филип Хилкене представио младост Гетеову до Вајмара, др Михаел Линденшмит вајмарски период, а др Јохан Гајст Гетеову старост и његово дело *Фауст*. Др Михаел Линденшмит, гимназијски професор, докторирао је на врбаском дијалекту немачког језика и било је очекивано да широј публици говори о настајању овог језика. Огњан Радовић, суплент за немачки језик, за кога је у најави наглашено да је завршио студије у Магдебургу, привукао је пажњу слушалаца сјаним наступом поредећи у свом предавању писце Жил Верна и Г. Х. Велса. Такође на добар пријем је наишло и његово представљање, уз помоћ слајдова и на немачком језику, града Магдебурга и студентски живот у време када је он тамо боравио. Рано пензионисани учитељ и потом новинар *Werbasser Zeitung*-а од 1926. године, Карл Штецер је био радо виђен предавач у *Казину*. Његово предавање о музици Рихарда Вагнера, посебно о опери *Лоенгрин* било је више пута понављано и штампано у локалним новинама.

И тако би могло у недоглед да се наводе теме и имена угледних предавача, више или мање омиљених, зависно од њихових способности, знања и умећа успостављања комуникације са публиком. Омиљени предавач био је учитељ Хајнрих Диц, који се одликовао изузетним смислом за хумор. Ипак, најомиљенији међу њима био је сликар Јожеф Пехан (1875-1922), који је живео у Врбасу од 1897. године до смрти и својом уметношћу дао печат културним и забавним дешавањима у *Казину*. Био је свестран, не само добар сликар и вајар, већ и фотограф, врстан музичар, виртоуз на виолини и композитор, писац драмских текстова у којима је глумио мушке и женске ликове и био режисер, духовит човек који је својим наступом увек утицао на добро расположење публике. Често су друштвене вечери, како су тада

⁴Kazinovorlesung, *Werbasser Zeitung*, бр. 11, 13. III 1926, 2.

Квартет Казина: Фридрих Клајн, Карл Клајн, Јожеф Пехан и Жига Бахман

називана окупљања у *Казину*, била завршавана Пехановим духовитим наступом. Тако, на пример, локалне новине забележиле су да је после првог предавања Лудвига Ковалског, директора Гимназије програм окончао Јожеф Пехан „који је извео две хумористичне декламације и изазвао салве смеха и аплауза.“⁵ То се често догађало. Али имао је он и другачије наступе. Са својим нераздвојним пријатељима Фридрихом Клајном и Сигисмундом Бахманом Жигом чинио је гудачки трио који је често свирао на вечерима у *Казину*. „Господин Јожеф Пехан свирао је, како смо ми од њега навикли да чујемо, са изванредном финоћом и дубоким осећајем, као што нисмо добијали ни од једног другог виолинисте“ записао је новинар у локалном листу.⁶ Много година касније сећала се кћерка Фридриха Клајна: „Са уметником Јожефом Пеханом везивало је мог оца срдечно пријатељство, такође и са врбаским глобтротером Жигом Бахманом (Zsiga Bachmann) ; они су себе назвали - тријумвират. Из мог раног детињства сећам се вечери у нашој кући, када су три пријатеља заједно у веселом расположењу певањем и свирањем учвршћивала своје пријатељство. Сећам се такође веселе песме о *Blutwarscht unnt Schwartemaa* (на локалном дијалекту) од Пехана, за коју је мој отац написао мелодију. Певали су радо њихову властиту песму „Wann die Pelzkapp wiedich werd“. Изводили су многе веселе доскочице, обилно зачињене Жигиним фантастичним доживљајима с путовања. Деца су радознала и, мада сам још била мала, увек сам радо прислушкивала. Мој отац је касније радо у породици причао о том времену и тако су моја сећања сачувана. Кад су његови пријатељи умрли, осећао

⁵Geselliger Abend in Uj-Verbaszer Casino, *Süd Bacskauer Zeitung*, бр. 14, 8. април 1900, стр. 3.

⁶Konzert des Ujverbaszer Kasino, *Werbasser Zzeitung*, бр. 7, 14. фебруар 1920, стр. 3

се врло усамљеним. Рана смрт Пепијева јако га је потресла. Са другим музичким пријатељима, братом Карлом, синовцима Карлом и Јулијусом организовао је концерте и тако поштовао успомену на уметника Пехана и омогућио му достојанствен споменик. На улазу у католичко гробље налазио се Пеханов гроб. Статуа тужне музе оличава бескрајан бол његовог пријатеља из завичаја и уметника без граница. Гробље је било близу наше куће. Често преко дана мој отац је ишао на гробље и са пријатељем 'разговарао'.⁷ Пеханова изненадна смрт трагично доживљена у читавом месту, окупила је његову бившу публику у *Казину* на комеморативној вечери, где су извођене његове композиције, а професор Филип Хилкене одржао је говор у сврху сакупљања новца за подизање достојанственог споменика. „Голим речима нећемо народу схватљиво учинити ко је био Јожеф Пехан. Али пружимо један пожртвован пример. Јер ништа на свету не делује тако заразно, тако поводљиво и убедљиво, као дело и пример. Изградимо један надгробни споменик, велики, од мермера, уметнички изведен, монументалан. И пред тим монументом који треба да сведочи о нашој љубави према обожавааном миљенику, обичан човек ће, дивећи се, схватити да постоје друге ствари поред бриге за свакодневни хлеб. И у нестварној заклетви он ће се инстинктивно повинovati пред једном невидљивом величином, која му из споменика говори и о већој слави и љубави, него што је икад у окриљу државе могла бити. Тада, да тада ће народ схватити ко је био Јожеф Пехан. И када страхопоштовање пред чином уметности и људске величине једном у срце народа се спусти и остави у наследство далеким нараштајима, тада је истински остварен Пеханов споменик, већи него што ћемо ми њему подићи, не од камена направљен, него од најплеменитијег материјала, од живих људских срца - (аеге регеппиус) трајнији од бронзе.“⁸ О свечаности Пехану у част локалне новине су забележиле: “Никада један уметник, ма колико он живео, не налази у својој генерацији право разумевање и признавање које му припада због његове величине. Тек касније, када људи више не знају за све његове људске слабости, истиче се једна истинита слика уметника захвална за поштовање. Овај утисак нам чини Пеханова прослава организована у прошли петак увече у *Казину*. То није био само један концерт, већ једно сећање са пуно пијетета, у коме нам се Јозеф Пехан поново пробудио, али још већи и достојанственији него што је за живота био. И ми смо имали осећај да ће у долазећем времену његов углед само расти. Тек сада, пошто је умро, почињемо слутити ко је он заправо био. То шта је професор Хилкене рекао о Пехану било је признање, ода, апотеоза, која је била инспирисана дубоким познавањем Пехановог духовног живота.“⁹ Споменик, рад познатог мађарског вајара Ференца Међешија, иначе Пехановог пријатеља подигнут је 1924. године.

⁷Helene Maria Klein-Lindenmayer: Die musikalische Familie Klein, *Werbasser Zeitung* (Waldenbuch), бр. 46, јун 1985, стр. 5-9

⁸Eröffnungsrede, *Werbasser Zeitung*, бр. 32, 12. август 1922, стр. 1-2.

⁹Pechanfeier, *Werbasser Zeitung*, бр. 32, 12. август 1922, стр. 2.

Седам година после Пеханове смрти умрла су и друга два члана „триумвирата“ - Фридрих Клајн и Жига Бахман. Фридрих Клајн, потомак чувене музичке породице са својим братом Карлом и његова два сина чинио је гудачки квартет, без кога се није могао замислити програм *Казина*. Одликовао се високим уметничким квалитетом музицирања. Сигисмунд Жига Бахман је такође, једна особена фигура врбаског културног живота из тог периода. Он је од 1891. до 1893. године извео прави подвиг за оно време, јер је на бициклу обишао свет, па је о својим доживљајима на путу, описаним у дневнику који је уредно водио, годинама причао радозналој публици, прво у *Казину*, а потом и у околним местима. Сто година касније његов потомак Ернст Мец је записао: „Његово путовање водило је од Беча за Француску, Велику Британију, затим бродом за Њујорк. Одатле бициклом преко САД за Сан Франциско, а даље бродом за Аустралију. Тај континент је прешао у правцу запад – исток. Уследила је тура кроз Јапан. Азију је прешао попреко од Индокине преко Индије до Суецког канала. После тога настало је за Жигу Бахмана опасно путовање, вожња кроз северну Африку, кроз Сахару. На том делу пута замало се његова вожња није трагично завршила. Један караван нашао је светског путника без свести у пустињи. Потпуно је дехидрирао. Бербери су се бринули о њему док није оздравио. Из северне Африке прешао је у Шпанију и возио последњу етапу кроз Шпанију, Француску према Бечу, крајњој тачки свог путовања. У Бечу му је приређен грандиозан дочек. На овом путовању њега су примали и понеки владари [...] Он је посматрао обичаје народа, писао о односу разних религија према богу, о свечаном спаљивању мртваца у Индији коме је присуствовао, извештавао о богатству и луксузу махараџина, описивао живот Индијанаца у САД и дао опширна запажања о животињама. Упечатљиво је извештавао о дочецима у конзулатима или код владара који су њему у част били приређени“.¹⁰ Пошто се вратио у Врбас, није путовао више никуд. Активно је учествовао у организацији и раду бициклистичког удружења.

Није било програма који су одржавани у *Казину* а да није садржавао и музичке тачке. Породица Клајн је у том погледу била нарочито активна. Наслеђивали су музикалност преносећи тај таленат с генерације на генерацију, држали часове свирања надареним Врбашанима на више инструмената, а нарочито на клавиру и виолини. На иницијативу Фридриха Клајна основано је у *Казину* 1926. године Друштво пријатеља музике, у циљу неговања музичке културе публике. Оно се побринуло да од аматера формира уз помоћ већ афирмисаних музичара стални оркестар *Казина*.

Музички програм у *Казину* био је разноврстан, од наступа школских хорова, аматерских певачких група до гостовања оперских певача, па и оперских представа. Тако је у новинама¹¹ забележен и

¹⁰Ernst Metz: For hundred Jahren, *Werbasser Zeitung* (Waldenbuch), br. 78, септембар 1993, стр. 8-9.

¹¹Opernabend, *Werbasser Zeitung*, br. 27, 2. јули 1921, стр. 2.

плакатима најављен наступ 3. јула 1921. године оперског певача Уроша Јуришића, који је био члан позоришта у Београду, Загребу и Новом Саду и наступао широм Југославије. Крајем исте године одржан је и опширно најављен¹² концерт Петра Стојановића „светски познатог композитора и виртоуза на виолини који ће у сарадњи са професором музике г. Недомашким из Беча, сада ангажованом на сомборском конзерваториуму, одржати 12. децембра концерт у нововрбаском *Казину*. На програму ће бити најновије дело маестра „Der Herzog von Reichstadt“ (Војвода од Рајхштата), оперета која се сада изводи у Бечу, Будимпешти и другим светским градовима. После концерта – игранка“.

Са посебном пажњом најављен¹³ је концерт Јулијуса Клајна, најмлађег сина Карла Клајна, академски образованог виолончелисте, који је у пратњи своје сестре Флоре, талентоване пијанисткиње изведен у *Казину*. За богат програм карте су куповане у три књижаре у Врбасу, код Јустуса, Хоровица и Гарамсегија. Сећајући се своје музикалне породице, блиска рођака Хелена Линденмајер записала је о Јулијусу Клајну: „Студије је завршио у Будимпешти и Бечу. Његов главни инструмент био је чело, којим је он мајсторски владао. По завршетку студија ступио је у југословенску војну службу, где се за његов изванредни музички таленат ускоро сазнало. Добијао је налог да свира пред краљевским двором, дипломатским кором и пред угледним гостима београдског друштва. Уследили су концерти. Краљ Александар га је именовао за поручника-капелника српске војне музичке школе. Он је водио своју музичку капелу на соколски слет у Праг. Тамо је освојио прву награду и одликовао га је чехословачки председник Масарик орденом белог лава са мачевима првог реда. Јулијус Клајн био је од 1941. до 1944. професор музике у немачкој гимназији у Новом Врбасу.“¹⁴

У сали *Казина* приказиване су и оперске представе, као на пример када је у априлу 1926. године гостовало новосадско позориште и извело изузетно лепо примљену оперу *Севиљски берберин*, или када су две године касније, чланови љубљанске и мариборске опере приказали оперу *Фауст* у оригиналним костимима и декору. Истанчаном музичком укусу Врбашана нису се допале оперетске представе, међу којима и популарна *Грофица Марица*, које је новосадско Оперетско друштво извело у три узастопне вечери почетком априла 1927. године, што је локални лист прокоментарисао уз закључак: „У ери радиа и у Врбасу се очекује нешто боље.“¹⁵

Дилетантске позоришне представе су припремане у оквиру многих удружења и биле су радо гледане у погодним кафанама,

¹²Konzert, *Werbasser Zeitung*, бр. 50, 10. децембар 1921, стр. 2.

¹³Konzert, *Werbasser Zeitung*, 5. септембар 1925, стр. 2.

¹⁴Helene Maria Klein-Lindenmayer: Die musikalische Familie Klein, *Werbasser Zeitung* (Waldenbuch), бр. 46, јун 1985, 5-9.

¹⁵Operettengesellschaft, *Werbasser Zeitung*, бр. 15, 9. април 1927, стр. 2.

занатлијском удружењу и нарочито у *Казину*. То су биле најчешће популарне духовите једночике намењене забави публике. Али забележени су и примери значајних драмских представа, које су приређивала гостујућа позоришта. Тако је у јануару 1928. године Брокманова позоришна трупа из Берлина извела драму немачког класичног писца Хајнриха вон Клајста „Zerbrochene Krug“ и старофламманску игру „Lancelot und Sanderein“, а локални лист¹⁶ је уз најаву овог догађаја недељу дана раније, да би привукао што више гледалаца, укратко описао трагичну судбина писца, као и садржај обе представе. Да је ово гостовање било доживљај од несумњивог значаја за Врбашане, може се видети из веома похвалног извештаја у овим новинама недељу дана касније уз констатацију да таква представа није још виђена у *Казину*. Била је такође и повод за уводник под насловом *Размена култура* којим је истакнуто да би боља сардања требало да постоји на културном плану између Срба, Мађара и Немаца, јер „она доказује да се исправно разумевање једног народа и нације постиже најбоље у области културе“.¹⁷ У прилог томе сведочи и гостовање Српског националног позоришта из Новог Сада, које је 1, 2. и 3. фебруара 1930. извело на српском језику три добро посећене представе из свог репертоара: *Коштану* Боре Станковића, *Госпођу министарку* Бранислава Нушића и *Олимпију* Франца Молнара. „Глумци су играли одлично у изабраним комадима и гостовање је на општи захтев публике морало бити продужено. Биле су то вечери културног задовољства и културног зближавања које наше немачко становништво није пропустило.“¹⁸

„Центар друштвеног живота је у *Казину* и занатској корпорацији. *Казино* је у кући Грајфенштајна, познатог и цењеног у целој Бачкој – самим тим што се ту налази, већ је његова препорука. Састајалиште је доброг друштва, духовника, индустријалаца, учитеља, професора, трговаца који се ту могу видети заједно, на располагању су новине на различитим језицима, као и оне из Немачке, може се дискутовати и у летњим вечерима седети уз вино, шприцере или пиво пред кућом у башти, испод шуморећег дрвећа и слушати циганске капеле, док између летње баште и куће почиње вечерњи корзо, мушкарци и жене и, уопште, млади свет шета и овде као свуда у свету, речи и погледи лете околу под сјајем лепог јужног звезданог неба.“¹⁹ Ово је укратко опис *Казина* виђен очима странца 1932. године.

Угоститељ Михаел Грајфенштајн доселио се у Врбас из Црвенке почетком 1894. године и отварање своје гостионице обелоданио огласом у листу *Телечка*: „Објављујем јавности да сам прузео гостионицу г. Паула Шнајдера и отворио своју делатност од 1.

¹⁶Deutsche Bühnenkunst in Neuwerbass, *Werbasser Zeitung*, бр. 4, 21. јануар 1928, стр. 1.

¹⁷Austausch der Kulturen, *Werbasser Zeitung*, бр. 5, 28. јануар 1928, стр. 1.

¹⁸Theatervorstellungen, *Werbasser Zeitung*, бр. 6, 8. фебруар 1930, стр. 2.

¹⁹[Zentren des ...], *Werbasser Zeitung*, бр. 36, 3. септембар 1932, стр. 3.

овог месеца. Са уверавањем, да ћу се трудити да одговорим захтевима гостију у сваком погледу, препоручујем се поштованој публици и молим је за добру посету моје гостионице²⁰. Кафана је добро пословала и већ почетком 20. века Грајфенштајн је имао хотел на главној улици, највећи у месту, који је према сећању Јакоба Енсингера имао двадесет соба за госте,²¹ велику салу за кафану, простор издат на коришћење *Казину* и летњу башту. Између два светска рата послове су водили вредни синови Хајнрих и Фридрих тако да је хотел био надалеко чувен. *Казино* у 19. веку смештен је прво у кафани *Круна*, затим у *Белој лађи*, а касније налази своје место код Грајфенштајна. Овог хотелијера је поред квалитетне услуге („када би се у летњим вечерима корзоом прошло поред Грајфенштајна, пошла би вода на уста од мириса јела које је конобар сервирао гостима у башти пред рестораном. Када се смрачило, штимовали су Цигани своје инструменте и забављали госте и пролазнике, који су се сакупљали код оградe баште, мађарским, српским и немачким мелодијама²²), одликовало и праћење и увођење свих новитета у забавном животу. Тако је 19. јануара 1925. године постављен у *Казину* први радио апарат, који је омогућавао тада модеран начин преноса великих музичких догађаја. Једном приликом преношени су концерти из Рима и Цириха, али публика овог пута није била задовољна квалитетом музике, а још лошије је било разумевање текста, па је закључено да се донесе радио-апарат од др Фирста са 12 слушалица (вокмен).²³ Та мода слушања програма радиa практикована је и у неким кафанама.

И филм постаје све популарнији, па поред једног сталног и другог повремениог биоскопа у месту, Хајнрих Грајфенштајн у летњој башти ресторана приказује филмске представе. О томе сведочи његова изјава захвалности у локалним новинама ватрогасном друштву на брзој интервенцији када се на отварању његовог летњег биоскопа запалила кино-апаратура и изгорео филм.²⁴

У зимским месецима, нарочито у јануару и фебруару, одржавали су се у *Казину* балови разних удружења, као и балови под маскама. У новинама је негована посебна рубрика „Балска хроника“ која је редовно пратила те догађаје и унапред доносила тачан распоред балова, пошто су они одржавани и у појединим кафанама. Занимљив коментар под насловом „Помама игре“ објављен је у *Werbasser Zeitung*-у поводом неутаживе потребе људи за играм и музиком, новом модом послератног доба, која је стигла и у Врбас:

„Људи болују од једне опасне болести, помаме за играм.

²⁰[Oglas], *Telecska*, бр. 1, 6. јануар 1894, стр. 4.

²¹Gastronomie in Webass nach der Jahrhundertwende, *Werbasser Zeitung* (Waldenbuch), бр. 26, јун 1980, стр. 12.

²²Stefan Metz: D'Greifenstein, *Werbasser Zeitung* (Waldenbuch), бр. 20, децембар 1978, стр. 7-8.

²³Radio, *Werbasser Zeitung*, бр. 4, 24. јануар 1925, стр. 3.

²⁴Danksagung, *Werbasser Zeitung*, бр. 31, 30. јул 1927, стр. 3.

То није нова болест, али данас делује разорним утицајем на људе. Она се креће на крилима ветра изнад земље, наступила је одједном на читавој кугли земаљској. Покорила је победнике и побеђене. Где су последице најстрашније, не може се сада установити. Као пример може се навести да у Паризу људи у најотменијим локалима остављају кашику и играју, поједу месо па играју, после црне кафе обришу уста и опет играју. Код нас помама за игром обухвата најшире слојеве становништва. Под именом: забава са плесом, бал, концерт, дилетантска представа, предавање - свуда и увек се плеше. Био богат или сиромаш, образован или необразован – плеше. Та помама може прогутати силан новац, али мора се забављати, а најлепша забава је плес. Игра се од сванућа и на дневном реду су различите игре. Играју се игре које су раније биле забрањене у бољим друштвима, данас се могу посматрати скокови лакрдијаша и перверзни покрети пожудних очију уз безобзиран смех. Може се ићи и у простаклук, ништа неће изазвати негодовање.²⁵

Разноврсним баловима од 1927. године прикључује се и аеро-бал, пошто је Аеро-клуб основан у Врбасу у лето 1926. Догађај који је требало да побуди посебно интересовање, не само у Врбасу, већ и у околини, био је аеро-бал 1929. на који је позвано и двадесет официра из ваздухопловне команде, а посетиоци су посебним купонима гласали за мис Врбаса. Најављиван две недеље раније у месним новинама као „велики елитни бал“, овај догађај ипак није испунио сва очекивања, јер дошло је само шест официра, а и посетилаца је било мање него раније. За мис Врбаса изабрана је Дода Секељи, која је добила на поклон макету авиона „најновијег типа са три пропелера од алуминијума и жутог метала“ вредну неколико хиљада динара, изложу претходне две недеље у излогу једне продавнице.²⁶

Летови цепелина су свуда привлачили пажњу, па и за уредника *Werbasser Zeitung*-а је било занимљиво да објави вест да је посредством „Graf Zeppelina“ у Врбас стигло 22 писма из Америке и да рођаци који су их послали траже да им се пошаљу назад коверте, јер су те марке постале нарочито вредне за филателисте.²⁷ Хотелијер Хајнрих Грајфенштајн је сматрао да би била посебна атракција за његове госте, када би цепелин летео изнад Врбаса, па када је сазнао да је планирана балканска тура, тј. лет на линији Беч – Будимпешта – Београд, обратио се писмом управи „Graf Zeppelin-a“ с молбом да цепелин лети преко Врбаса. Одговорио му је из Фридрихсхафена лично капетан летилице Леман (Lehman) уз обавештење да је план промењен због недостатка новца и захвалио му на интересовању за њихову „ваздушну лађу“.²⁸

²⁵Die Tanzwut, *Werbasser Zeitung*, бр. 7, 14. фебруар 1920, стр. 2.

²⁶Ball des Aeroclubs, *Werbasser Zeitung*, бр. 11, 9. март 1929, стр. 2.

²⁷„Graf Zeppelin“ brachte auch unseren Werbasser Mitbürgern Postsendungen, *Werbasser Zeitung*, бр. 46, 10. новембар 1928, стр. 2.

²⁸Ein Brief der Zeppelin-Werke, *Werbasser Zeitung*, бр. 42, 18. октобар 1930, стр. 2.

Казино је наставио и после рата да одржава генералну скупштину почетком сваке године, на којој је председник подносио извештај о раду, бирана нова управа и решавани текући проблеми. Тако је председник Мартин Крамер, извештавајући о претходној години, на почетку 1926. изнео податак да *Казино* има 218 чланова, похвалио делатност библиотекара учитеља Хајнриха Дица који је средио библиотеку и архив, говорио о успешно покренутом животу *Казина*, о одржаним предавањима и изнео идеју о потреби стварања услова за властити дом удружрња. Идеја о куповини куће за потребе *Казина* наишла је на одобравање чланова па је по завршном рачуну извесна сума опредељена у ту сврху. Закључено је да је *Казино* одиграо значајну улогу у култури општине у протеклој години.²⁹ Формиран је фонд за куповину куће који ће се увећавати не само од прихода од програма, већ и једним делом прилозима чланова *Казина* који ће куповати купоне установљене за ту намену. Следеће године, сазнаје се из извештаја, тај фонд је већ имао 29.867 динара, Удружење је бројало 208 чланова, бројна предавања била су добро посећена и библиотека је увећана за 85 књига.³⁰ Највећи број чланова (233) *Казино* је имало на крају 1927. године, што се види из извештаја за ту годину, када је купљено и највише књига (90) за библиотеку.³¹ (Можда је то заслуга професора Филипа Хилкенеа, који је био више година члан библиотечке комисије). Број чланова је варирао, тако је у 1929. години забележено смањење за десет чланова, међу којима су били и неки врло угледни грађани, као Филип Шмит и Фридрих Клајн, који су се упокојили. Са посебним задовољством примљена је вест да је директор *Казина* одликован орденом Светог Саве. Те године фонд за куповину куће износио је 80.000 динара. Библиотека је била добро посећена, набављено је укупно 25 листова и часописа на више језика, од тога десет дневних новина, осам недељника и седам књижевних часописа.³² Покушај куповине куће Карла Милера, да би *Казино* најзад имао свој дом, пропао је, јер у фонду није било довољно новца, па је скупштина одбила предлог да се задуживањем дође до потребне суме. Тако је *Казино* остао подстанар, али је настављено са прикупљањем новца.³³ Из извештаја за 1931. годину види се да тај фонд износи 103.918,40 динара. Поред тога поклоњено је школама 5.000 динара, за помоћ сиромашнима 2.500, а за куповину књига утрошено је 11.160 динара. Број набављених листова и часописа је смањен на 21 (7 дневних, 6 недељника и 8 часописа). Удружење је бројало 202 члана, чија је чланарина снижена са 150 на 120 динара. Наглашено је да је

²⁹Generalversammlung, *Werbasser Zeitung*, бр. 8, 20. фебруар 1926, стр. 3.

³⁰Generalversammlung des Neuwerbasser Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 8, 19. фебруар 1927, стр. 2.

³¹Generalversammlung des Kasinos *Werbasser Zeitung*, бр. 8, 18. фебруар 1928, стр. 2-3.

³²Generalversammlung des Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 10, 8. март 1930, стр. 3.

³³Kein Heimkauf des Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 17, 26. април 1930, стр. 2.

навршено 88 година постојања у слози и међусобном поштовању.³⁴ У извештају за 1933. поднетом на генералној скупштини изнето је да је фонд за куповину куће нарастао на 123.000 динара, библиотека је допуњена са 74 нова и модерна дела, а набављано је 10 дневних листова, 8 недељника и 8 часописа за љубитеље уметности, укупно 26. Старом руководству је потврђен нови мандат, па је председник био Мартин Крамер, заменик Фридрих Шмит, директор Маркус Зингер, секретар Данијел Гутзон, благајник Паул Шмит, 1. библиотекар Хајнрих Диц, 2. библиотекар Кристијан Кришпенц. За чланове одбора именовани су: др Данијел Бренкман, др Александар Фирст, Бела Хауслонер, Филип Хајб, Фридрих Курц, др Михаел Линденшмит, др Матијас Милер, Алберт Пирнат, др Милан Поповић, др Фридрих Рериг, Едмунд Зајдл и Николаус Томан.³⁵

Пола године касније локалне новине су донеле вест да је нововрбаски Казино затворен и имовина одузета, тако што се појавила једна комисија и „полицијски комесар Ковачевић је саопштио да се *Казино* распушта на основу наређења окружне области и да као удружење престаје да постоји. Истовремено је сва имовина *Казина* заплена. О разлозима овог наређења службеник није дао објашњење. Удружење је затворено у присуству представника власти. Полицијски комесар је новине и слике из читаонице отпремио у општинску зграду, ормане са књигама запечатио, а 127.000 динара готовине, клавир и многе предмете запленио. О разлозима се није могло ништа ближе сазнати. Може се само нагађати. *Казино* је стар преко 90 година. Његова читаоница поседује много домаћих и страних новина и часописа, а библиотека више хиљада књига. Очекује се одлука виших власти.“³⁶ Крајем године *Казино* је поново отворен и према новом статуту изабрано је и ново руководство: председник је учитељ Жарко Стефановић, заменик др Михаел Линденшмит, записничар Данијел Гутзон, библиотекар Ханрих Диц, директор Маркус Зингер, благајник Живојин Јовановић, а чланови одбора су: Рада Јовановић, Новица Зарубица, Паул Румпф, др Данијел Бренкман, Димитрије Јовановић, др Милан Поповић, Тирило Карацић, Александар Тузлић, Јакоб Лоц, Аурел Рајх, Филип Хартвајн, Александар Коровин. Надзорни одбор чинили су: Евдоким Канарев, др Александар Фирст и Јован Мојсић.³⁷

Из оскудних података који се могу наћи у локалним новинама може се видети да живот и рад *Казина* не иде више узлазном путањом, да нема слоге у међусобним односима о којој се с поносом раније извештавало, што је резултирало и падом броја чланава, оставком управе, како је то било на самом крају 1936. године, када на ванредној скупштини *Казина* ипак није усвојена оставка руководства, већ је

³⁴Aus dem Präsidialberichte des Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 8, 20. фебруар 1932, стр. 3.

³⁵Hauptversammlung, *Werbasser Zeitung*, бр. 5, 3. фебруар 1934, стр. 1.

³⁶Das Neuwerbasser Kasino, *Werbasser Zeitung*, бр. 33, 18. август 1934, стр. 3.

³⁷Ein neues Kasino in Novi Vrbas, *Werbasser Zeitung*, бр. 51, 22. децембар 1934, стр. 3.

оно овлашћено да води послове до редовне скупштине. Истовремено је изабран један одбор за придобијање нових чланова. Чинили су га: Жарко Стефановић, др Данијел Бренкман, др Матијас Милер, Филип Бауц, Васа Долинка и учитељ Живојин Јовановић.³⁸ „Редовна генерална скупштина одржана је 7. фебруара 1937, на којој је изабрана нова управа: председник Мартин Крамер, заменик Никола Абодић, директор Маркус Зингер, секретар Јозеф Шумахер, библиотекари – учитељи Хајнрих Диц и Кристијан Менш и благајник Паул Шмит и дванаесточлани одбор. После избора поведен је дужи разговор између бившег председника (Жарко Стефановић) и новоизабраног, а некадашњег дугогодишњег председника Мартина Крамера о томе да ли је својевремено суспендовање Казина било законито. Усвојен је предлог Васа Долинке да се убудуће бира председник на три године наизменично Словен и несловен.“³⁹

Да све није било као пре, види се и из извештаја председника Мартина Крамера поднетог у фебруару 1939. за претходну годину у коме се каже да је одржано 4 заседања одбора, да Казино има на крају године 164 редовних чланова, фонд за куповину куће износи 100.000 динара. Библиотека је често и радо коришћена, а набављано је 7 дневних листова, 3 недељника, 2 књижевна, 4 сезонска и 7 илустрованих часописа према жељама чланова, небили се њихов број повећао. Живот Казина није био жив као пре 5-6 година. Казино је ушао у своју 97. годину постојања. Скупштини је присуствовао као представник власти судија Милија Миљковић.⁴⁰ Те 1939. године ретко се помиње Казино у штампи, осим вести да је библиотека удружења после уобичајеног летњег обустављања рада у септембру пресељена у нову просторију у хотелу Грајфенштајн, па поново затворена без објашњења, да би коначно прорадила 14. октобра исте године.

Следећа година донела је *Казину* још тежу ситуацију. Редовна годишња скупштина није могла бити успешно одржана, јер је приликом гласања за нову управу дошло до озбиљних несугласица, па је већи број чланова напустио заседање и отворено заговарао напуштање чланства⁴¹. До краја године Казино није имао регуларно изабрану управу, а хотелијер Хајнрих Грајфенштајн му је отказао закуп локала са 31. децембром 1940. године.⁴²

У то време снажну улогу у културном, друштвеном и политичком животу оба Врбаса имала је организација културбунда.

³⁸Jahresversammlung des Novivrbaser Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 1, 1. јануар 1937, стр. 2.

³⁹Hauptversammlung des Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 7, 13. фебруар 1937, стр. 2.

⁴⁰Aus einem Jahresbericht, *Werbasser Zeitung*, бр. 7, 18. фебруар 1939, стр. 1.

⁴¹Stürmische Hauptversammlung des Kasinos, *Werbasser Zeitung*, бр. 7, 17. фебруар 1940, стр. 2.

⁴²Das Kasinolokal gekündigt, *Werbasser Zeitung*, бр. 52, 28. децембар 1940, стр. 2.

Основана 20. јуна 1920. године као Die Ortsgruppe Neuwerbass des Schwäbisch-deutschen Kulturbundes (Месна група Нови Врбас швапско-намачког културбунда), ова организација постепено је јачала и њен утицај се током двадесетих година мање осећао у културном животу места, да би у следећој деценији, а нарочито од 1935. године постала доминантна у свим активностима. Те године добила је и свој задружни дом са музејом, читаоницом и гостионицом погодном за разна окупљања. У свом програму, поред осталих делатности културбунд је имао и предавња, позоришне представе, музичке вечери, које је приређивао најчешће у занатлијском дому, у *Казину*, или у сопственом дому. Настојало се да гостују угледни предавачи, као на пример, Герхард Геземан, који је 1938. године одржао предавање у занатлијском дому „О немачкој и југословенској науци“ истакавши везе у уметности, науци и литератури две земље.⁴³

Својом широком активношћу, разноврсним и богатим програмом и далеко најбројнијим чланством културбунд је потиснуо сва остала догађања на пољу културе у месту, па је и *Казино* на прагу стоте годишњице постојања остао без великог броја својих посвађаних чланова, без управе и без свог локала у хотелу Грајфенштајн, у коме је био смештен више деценија. Заувек су прошла она идилична времена када је *Казино* био центар друштвеног живота у коме су главни актери били Јожеф Пехан са својим анегдотским комадима и глумачким прерушавањима, светски путник Жига Бахман у причама о незаборавном путовању око света и непоновљива музичка породица Клајн, која је генерацијама формирала добар музички укус Врбашана.

⁴³Vortrag, Werbasser Zeitung, бр. 48, 26. новембар 193

Владимир УВАЛИН

*ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ВРБАСУ
ЗА ВРЕМЕ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1930-1941)*

Од 30-тих година XX века Врбас је припадао Кулском срезу и Сомборском округу у оквиру Дунавске бановине. Приликом ове поделе није вођено рачуна о националном или регионално-историјским принципима. Из карте Дунавске бановине види се да је Шумадија била здружена са Војводином у оквиру Дунавске бановине.¹

Кулски срез обухватао је следеће општине: Кула, Нови Врбас, Стари Врбас, Торжа (Савино Село), Црвенка, Куцура, Руски Крстур, Вепровац (Крушчић) и Прибићевићево (Бачко Добро Поље).²

За време Краљевине Југославије Врбас се састојао од два насеља и две општине, Стари Врбас у основи српска, а Нови Врбас у основи немачка, које су биле и економски и друштвено изоловане, и та међународна изолованост имала је великог одраза на социјални положај појединих националних група становништва.³

Територијална раздвојеност места примењивала се и по питању просветног надзора. Тако је Илија Милованчев био председник Школског одбора Државне народне школе у Старом Врбасу, а одборници су били становници тог дела предратног Врбаса: др Арзуманов, Стане Медвед, управитељ Грађанске школе у Старом Врбасу, Гавра Ковачев,⁴ Јанко Харди, Јован Килц и Данило

¹ Атлас Краљевине Југославије, додатак Земљопису за ученике-це III и IV раз. ОШ. Одобрено је одлуком министра просвете, IV 10779, 18. VIII 1939, ово одобрење требало је да важи до краја шк. 1942/43. године.

² ИАС, Ф. 94, *Акт*, Број Претс. I. Д. 16/1931.

³ Даринка М. Костић, *Промене у друштвеном животу колониста (Интеграција аграрних колониста са староседеоцима у Врбасу)*, Београд 1963, 17.

⁴ Гавра Ковачев, био је општински одборник у Старом Врбасу. Председник је месне организације Југословенске националне странке (ЈНС) за Стари Врбас, један је од вођа Српске земљорадничке задруге. Одликован је Златном

Штеценбах.⁵

У оба Врбаса на дан пописа становништва, 31. марта 1931. године, било је 13.946 становника.⁶ До окупације број становника у Новом Врбасу износио је 8.351, од овог броја 692 су Срби, 1.474 Мађари, 5.841 Немци, 42 Руса, 180 Русина, 93 Чеха, 28 Румуна и један Француз.⁷

Павле Румф, председник општине Нови Врбас, 30-тих година XX века активно је сарађивао у свим националним и културним установама, а касније на политичком пољу и као такав био један од виђенијих представника и чланова ЈНС у месту и широј околини. Био је бански већник за Кулски срез. На положају председника општине Нови Врбас налазио се од 1926. до 1928, а на општинским изборима 1933. године поново је биран са огромним бројем гласова.⁸

За члана Комисије по питању ограничавања отуђивања непокретне имовине на подручју Апелационог суда у Новом Саду, Павле Румф као председник нововрбаске општине, предложен је 1. марта 1938. године, а за његовог заменика Јован Елзас, потпредседник Општине. На исте функције из Општине Стари Врбас предложени су Илија Милованчев, председник и за његовог заменика Данило Штеценбах, потпредседник Општине.⁹

Немачка штампа је предратни период користила да у негативном контексту прикаже положај ове мањине у Југославији. „У тим новинама пише се о погоршаном положају немачке мањине; саслушавању, премлаћивању у општинама Торжа, Дероње, Нови Врбас; [...]“.¹⁰

Забележен је и случај кривичног дела преступа увреде у званичној дужности из §-а 302/И.К.З. од стране Ђ. Б, православне вере из Куле, према оштећеном Јовану Корелу, редару из Врбаса. Дана, 18.

медаљом за грађанске заслуге. Владимир Р. Драговић, *Алманах градског и општинског часништва Дунавске бановине I*, Нови Сад 1934.

⁵ИАГНС, Ф. 64, Државна народна школа „Ј.Ј.Змај“ Стари Врбас, К. 59, бр. 63/1936.

⁶На основу саопштења Дирекције за информације при Влади ФНРЈ, по попису Савезног статистичког уреда, дати су следећи статистички подаци становништва у Врбасу: 15.562 (на дан, 15. III 1948) - 13.946 (на дан, 31. III 1931) - 111,6 (пораст 1931. у односу према сто). *Политика*, 16. VI 1948, 6.

⁷ИАГНС, Ф. 284, К 1, *Извештај Команде Војне станице Нови Врбас*, бр. 30/1945, 20. I 1945.

⁸Румф Павле, рођ. је 1885. у Новом Врбасу, где се и школовао. Одликован је орденом Југословенске круне V степена. Владимир Р. Драговић, *Алманах градског и општинског часништва Дунавске бановине I*, 1934.

⁹ИАС, Ф. 94, *Акт Нововрбаске општине*, бр.1385, 1. III 1938; *Акт Староврбаске општине*, бр.790, 9. III 1938. Индустијалац Илија Милованчев био је председник општине Стари Врбас од 1929. до 1939.

¹⁰ИАГНС, Ф. 174, *Распис Краљевске банске управе*, пов. 1794/1938.

децембра 1937. године „приликом спровођења колима од жељезничке станице у Н. Врбасу до општинске куће у Н. Врбасу, Ђ. Б. је успут више пута рекао оштећеном Јовану Корелу, који је проводио и вршио дужност, је.... ти матер швапску“.¹¹

На основу расписа председника Окружног суда у Сомбору од 30. априла 1930. „у службеним просторијама суда, службеници суда не могу употребљавати стране језике у додиру са адвокатима, странкама, па и другим приватним особама. Страним језицима може се службено служити само онда, кад дотично лице не познаје државни језик“.

На културном пољу Немци су добијали све што им је било потребно, док културни живот осталих није био развијен.¹²

Од 1932. године обележавао се Дан реформације, 31. октобар, тј. празник Евангеличке цркве а.в. и тог дана државни и општински службеници, војници и ђаци евангеличке и реформатске вероисповести имали су одмор.¹³

Године 1933. Одбор за прославу стогодишњице од рођења Јована Јовановића Змаја по свим школама скупљао је прилог за подизање маузолеја и споменика народном и дечијем песнику, а по одобрењу министра просвете Краљевине Југославије.¹⁴

На седници Државне реалне гимназије у Новом Врбасу, 9. септембра 1933. године, читао се акт Државне архиве у Новом Саду, којим моли да јој се преда примерак (1 свеска) новина *Belgrader Nachrichten*, које је издала за време Првог светског рата, и које је Аустроугарска војка оставила у овој школи.

„Пошто су новине од општег интереса, то се доноси једногласни закључак да се новине стављају Државној архиви на расположење овде у месту, тј. трошкове око преноса сносиће Државна архива“.¹⁵

Овде се наводе забележени подаци из времена након убиства Њ. В. краља Александра I. Тадашњи директор Државне реалне гимназије у Врбасу, Димитрије И. Ђорђевић, након отварања седнице Наставничког савета, 10. 10. 1934. године, извештава о убиству Њ. В. краља Александра I, те је позвао чланове Савета да се ода почаст сени преминулога краља, ћутањем од неколико минута и узвиком *Слава му* !

Затим је изнео да је на престо ступио прворођени син почившег краља Александра I, под именом краљ Петар II. Наставнички савет узвикнуо је једногласно: *Живео краљ Петра II* ! Тада је 19 наставника Гимназије положило заклетву Њ. В. краљу Петру II.

¹¹ИАС, Ф. 94, Пресуда Краљевског среског суда у Кули, Број К.П.С 24/1938, 16. I 1938.

¹²АВ, Ф. 334, К. 247, 10019, 1; Види: Исто, 9988/2.

¹³ИАГНС, Ф. 174, Среско начелство Нови Сад, Обавештење, 30127/1932.

¹⁴Исто, Обавештење, бр. 4893/1933.

¹⁵ИАГНС, Ф. 23, Гимназија Жарко Зрењанин Врбас 1851-1962, Књига записника са седница Наставничког савета 1927-1951, Седница НС, 9. IX 1933. (Ф. 23, Гимназија)

Текст депеше - изјаве саучешћа Наставничког савета Државне реалне гимназије у Новом Врбасу упућен Маршалату Краљевског двора - Београд, гласио је:

Потресени великим и ненадокнадивим губитком поводом трагичне смрти Његовог Величанства краља Александра I изјављујемо своје најдубље саучешће, а истовремено изражавамо и своју непоколебљиву поданичку верност и оданост краљу Петру II.

Чину сахране Њ. В. краља Александра I присуствовали су Анђелко Раушенбергер и Новица Зарубица, професори Гимназије.¹⁶

У школском летопису Приватне немачке грађанске школе са правом јавности, за шк. 1934/35. годину, забележено је: „10. 10. није било предавања. По брзојавном Наређењу Бан. упр. IV бр. 44721 од 10. 10. 1934. настава је због трагичне смрти Њ. Величанства краља Александра I Уједињенитеља изостала. По саопштењу те потресне, жалосне вести ученици су пуштени кућама“.¹⁷

На седници Наставничког савета Државне мешовите грађанске школе у Старом Врбасу, 16. априла 1935. године, предложено је да се иде на Оплеанац ради поклоњења сенима блаженопочившег краља Александра I. Краљевска банска управа, својим Актом (IV бр. 27216), 12. јуна одобрила је ову екскурзију. На Оплеанац је пошло 40 ученика школе са својим наставницима и управитељом Станетом Медведом.¹⁸

Политика је 5. новембра 1936. године објавила вест да је немачко Министарство унутрашњих послова издало наређење да се на писмима и картама све стране вароши које имају немачка имена морају убудуће писати само са тим немачким именима.

Ову информацију пренео је омладински лист *Наша реч*, у свом броју 2/1936, те изнео свој осврт - Наређење је, дакле, издало Министарство унутрашњих послова, а не нека надлежна установа која има на бризи поштански саобраћај. Према томе, то наређење није донесено из неких практичних разлога, ради олакшања рада поште, већ из неких других разлога. Дух који је инспирисао ово наређење је дух шовинизма, дух мржње, презира и омаложавања осталих народа, то је дрзак покушај да се осталом свету удари немачки жиг и да се изазове утисак као да је цео свет једна немачка колонија.

У Војводини има много немачких насеља и Немаца. Нико од нас не мисли да тим људима ускрати њихова национална права, уколико она нису злоупотребљена за ширење фашистичке пропаганде. Али нећемо трпети да нам се диктатом из Берлина наређује како да називамо наша места и градове. Не дамо се *глајхшалтовати*. Дакле од сада: Werschetz (Вршац), Weisskirshen (Бела Црква, ј-и Банат),

¹⁶Исто, Седнице НС: 10. и 16. X 1934.

¹⁷ИАГНС, Ф. 207, Приватна немачка грађанска школа са правом јавности Нови Врбас, Књ. 13, Школски извештаји 1934/35 - 1940/41. (Ф. 207, Немачка грађанска школа)

¹⁸ИАГНС, Ф. 187, Државна мешовита грађанска школа Стари Врбас, *Књига записника Наставничког савета 1935-1939*. Седнице: 16. IV. и 20. VI. 1935. (Ф. 187, Државна мешовита грађанска школа)

Semlin (Земун), Grose Kikinda (Велика Кикинда)! Према тој намери Стари односно Нови Врбас требали су се писати немачким именима: Alt Verbass, односно Neu Verbass.

У посматраном периоду Немци су били груписани око њихове организације Културбунда, како се називао Швапско-немачки културни савез (*Schwäbisch-Deutschen Kulturbund*), удружење за очување и ширење немачке културе.

Истовремено са изграђивањем сопствене организације, руководство Културбунда је, на бази усвојеног програма, инспирисало и формирање односно развитака осталих организација и институција немачке мањине. Међу овима видно место имала је Немачка школска задужбина (*Deutsche Schulstiftung*). Оснивање Школске задужбине, чији је рад одобрен 15. маја 1929, било је поспешено потребом да се прикупе средства за рад немачке учитељске школе, за чије је отварање дата сагласност 7. новембра 1930. године.

Немачка школска задужбина постала је носилац немачког приватног школства са правом оснивања и издржавања немачких васпитних установа, укључујући и издавање школских уџбеника.

Културбунд крајем 30-тих година прошлог века проширује своју делатност. Покренута је идеја о летовању немачке деце у Војводини. Године 1938. у општину Нови Врбас долазе на летовање ђаци из Немачке. Одсели су код: Хенриха Хајба, др Хецела (*Wilhelm Hetzel*), власника санаторијума, Лудвига Рицмана, индустријалца, Вилима Шолца (*dr Scholz Wili*),¹⁹ Петера Силберхорна, Филипа Најмана, Шмита и Хаинриха Братвизера, учитеља (*Lehrer Heinrich Breitwieser*).²⁰

Средином 1939. на немачком државном радију почело је емитовање програма на српском језику, ради сузбијања савезничке пропаганде у Југославији. Емисију на српском језику водиле су две Југословенке које је Централни пресбиро оценио као „национално исправне“.²¹

Од 1931. назив народне школе у Врбасу био је Државна народна школа, да би 1934. променила назив у Државна народна школа *Змај Јован Јовановић*. Управитељ школе у периоду од 1925. до 1935. био је Милан Протић. Од тог периода па до почетка II светског рата школом су руководили: Радослав Илић, в.д. управитеља Јован Штецер и задњи управитељ Евдоким Канарев.²²

На основу Одлуке начелника Среза кулског (бр. 106) од 29.

¹⁹Молбу др Виљема Шолца, адвокатског приправника из Новог Врбаса, Адвокатска комора у Новом Саду прихватила је, те је одређен упис именованог у именик адвоката ове Коморе са седиштем у Новом Врбасу. ИАС, Ф. 94, *Решење Адвокатске коморе у Новом Саду*, бр. 879/1938, 31. VIII 1938.

²⁰ИАГНС, Ф. 174, *Распис Краљевске банске управе*, пов. 1197/1938.

²¹др Ранка Гашић, Београд у ходу ка Европи, Културни утицаји Британије и Немачке на београдску елиту 1918-1941, Београд 2005, 114.

²²ИАГНС, Ф. 64, *Историјат творца фонда*

августа 1936. године, подела разреда Државне народне школе у Старом Врбасу, за шк. 1936/37. годину, била је: забавиште - Гизела Купецки (забавиља); основна народна школа - одељења на српском наставном језику: I разред - Дора Дусинг; II разред - Љубица Петровић; III разред - Милена Куљанчић; IV разред - Ана Ралевић; I и II раз. више народне школе (женска деца) - Даница Рајковић; одељења на русинском наставном језику: I и II разред основне народне школе - Цецилија Ризнић; III и IV разред - Евдоким Канарев; одељења са немачким наставним језиком: I и II разред основне народне школе - Јован Штецер; III и IV разред - Филип Хартвајн; за рад у одељењу са мађарским наставним језиком I-IV разред народне школе одређена је Хермина Вајценхофер, сви учитељи.

Филип Хартвајн, наставник Народне историје у IV разреду, на немачком језику, обрадио је тему *Кнез Лазар и битка на Косову*, док је Немеш (Дусинг) Дора, обрадила у I раз. из Српског језика штиво *Свети Сава и правда*.²³

Приликом предлагања буџета за шк. 1937/38. годину, Школски одбор Државне народне школе *Змај Јован Јовановић*, 15. септембра 1936. године подржао је: Да се на име набавке и попуњавања школске и ђачке књижнице планира по 400 динара, односно 960 динара на име претплате на штампу и часописе. Школа је била претплаћена на: *Просветни гласник*, *Народну просвету*, *Учитељ*, *Историјски гласник*, *Пољопривредни гласник*, *Бановинске службене новине*, *Природа*.

У просветном извештају Државне народне школе *Змај Јован Јовановић*, за шк. 1937/38. годину, наведено је: „Као сваке тако и ове године школа има увежбан ученички хор, који својим трогласним интерпретирањем увеличава програме свих национално-просветних приредаба“.

Поред чистог школског рада Државна народна школа *Змај Јован Јовановић* учествује и на другим прославама просветно-хумано-националним подручјима. Тако одржава везу са *Соколом* Краљевине Југославије, док су ученици и наставници, добрим делом, били чланови ове организације.²⁴ У оквиру те Организације створена је и читаоница са напредном литературом под руководством Миладина Ивановића и Еде Марковића, иначе у осталим сегментима културног живота Срби су били потиснути.²⁵

Наставнички савет Државне народне школе *Змај Јован Јовановић* фебруара 1941. године сачињавали су: Евдоким Ф. Канарев, управитељ школе и учитељи: Јован Штецер, Филип Ф. Хартвајн, Ана

²³У шк. 1936/37. години у школи је укупно 772 ученика. Настава на матерњем језику, од I до IV разреда, организована је за 167 ученика Русина, 128 Немаца и 102 ученика Мађара. У I и II разреду више народне школе је 117 ученика. У забавишту је 125 полазника, од тога је 57 православне, 13 римокатоличке, 11 гркокатоличке и 44 протестанске вероисповести. ИАГНС, Ф. 64, К 59, бр. 106/1936; бр. 257/1937. и бр. 63/1936.

²⁴ИАГНС, Ф. 64, К. 59, бр. 362/1936; бр. 13/1938.

²⁵АВ, Ф. 334, К. 247, 10019, 1; Види: *Исто*, 9988/2.

Ралевић, Цецилија П. Ризнић, Хермина Е. Вајценхофер, Љубица Петровић, Дора К. Дусинг, Јулијана М. Релић, Костадин Д. Војновић, Емилија С. Дебелјачки, Стојанка М. Вукић, Јован И. Петровић, Јованка Продановић-Поповић и Гизела Купецки (забавиља).²⁶

Пошто је у месту постојао биоскоп, забележено је да је Гимназија 25. марта 1933. године организовала колективну ученичку посету филмској представи *Кроз нашу земљу*.

На основу Одлуке Наставничког савета од 18. 9. 1933. године, набавку књига за ђачку књижницу Државне гимназије, од средстава која су родитељи дали приликом уписа у школу (10-20 динара), спровешће проф. Александар Коровин, Милица Јовић и Бојана Ковачевић, с тим што су претходно саставили списак потребних књига до 5.000 динара.

Тада је одобрен и кредит од 1.000 динара, из готовине Светосавске забаве, ради набавке уџбеника сиромашним ученицима школе. Кредит ће реализовати проф. Благоје Ђорђевић, Александар Коровин, Новица Зарубица и Бојана Ковачевић.

Након првог полугодишта шк. 1933/34. године, Општина Нови Врбас наградила је два најбоља ученика-становника своје општине Јелисавету Кајди, ученицу VII разреда и Људевита Јожу, ученика VIII разреда са по једним дукатом, Општина Стари Врбас наградиће Добривоја Манојловића, ученика VII разреда и Катарину Тајбл, ученицу IV разреда. Тада је и сама Гимназија, од средстава Школског фонда, наградила дукатом Срђана Поповића, ученика IV разреда.²⁷

Из записника са конференције управитеља школа Среза кулског, 4. септембра 1936. године, види се да ће - ђачки хорови спремати песме за посебне конференције у својим местима, а учествоваће и на крају школске године на такмичењима ђачких хорова.

Светосавска свечаност 1941, са почетком у 11 часова, одржана је у Државној гимназији. Програм је саставила Иванка Веселинов и Степан Синовец, професори Гимназије. О овој свечаности грађанство је обавештено путем литографисаних плаката. Након освешћења и резања колача, говор о Светом Сави одржао је проф. Александар Коровин. Песму *Долап* од М. Ракића, говорио је М. Матић, ученик III разреда, док ће Тоша Бировљев, ученик II разреда, говорити стихове Д. Јоксимовића - *Смрт Срђе Злопогађе*.

У шк. 1940/41. години руководилац гимназијалске ђачке књижнице је Иванка Веселинов, а наставничке библиотеке и књижнице ђачких уџбеника Александар Коровин. Приликом обнављања претплате на штампу и часописе, у првој половини јануара 1941. године, Наставнички савет Државне гимназије донео је одлуку да се претплати на: *Наш језик*, *Природу*, *Гласник историјског друштва*, *Летопис Матице српске* и *Српски књижевни гласник*. Убрзо након тога, проф. Иванка Веселинов на седници Наставничког савета, 12. фебруара 1941. године, предлаже да се Школа претплати на II коло

²⁶ИАГНС, Ф. 64, К. 59, *Платни списак за II 1941*, бр. 35/41.

²⁷*Исто*, Ф. 23, Седнице: НС: 25. III и 18. IX 1933, 24. I. 1934.

Плаве птице и последње издање *Златне књиге*.

На седници Наставничког савета Гимназије, одржаној 14. марта т.г. директор „ставља до знања Наставничком савету да је Г. Хакер Ервин, директор шећерне фабрике поклонио наставничкој књијници *Повијест ослобођења Војводине* од Петра Пекића“. Наставнички савет писменим путем захваљује се дародавцу.²⁸

Године 1933. Приватна немачка учитељска школа са правом јавности пресељена је из Бечкерекa (Зрењанина)²⁹ у Нови Врбас, где је касније и државном субвенцијом наставила са радом све до слома Југославије.³⁰

Настава се одвијала на немачком језику, сем предмета Српскохрватски језик, Национална историја и Национална географија. Приликом пријема у школу, ученици су полагали пријемни испит као у државним школама. За ову школу важио је Закон о учитељским школама (*Сл. новине*, бр. 230 XCIV од 02.10.1929). Директори школе били су: Јозеф Тојбел (*Jozeph Täubel*) и Константин Фидлер (*Konstatin Fiedler*).

Приватна немачка грађанска школа са правом јавности у Новом Врбасу отворена је на темељу Одлуке министра просвете (С.н. бр. 35742), од 2. октобра 1933. године. Школа је имала само један разред девојчица, а новом Одлуком министра просвете (С.н. бр. 1819), од 16. јануара 1934. отворени су II, III и IV разред. Шк. 1934/35. године отворено је мушко одељење и постепено сваке године два паралелна одељења дечака и девојчица. Школу су похађали пре подне дечаци, а после подне девојчице.

Ова школа била је под патронатом Школске задужбине Немаца Краљевине Југославије. Председништво ове Задужбине поставило је Јозефа Цорна за управитеља.

У тој школској години било је укупно 134 ученика, а од тога 95 евангелика, 25 реформата и 14 католика.

У Школском летопису за шк. 1933/34. годину забележено је „1. фебруара 1934. године преселила се Приватна немачка учитељска школа у своју сопствену зграду, а наша школа остала је у згради сама. Од тада настава се држи пре и после подне“.

Те шк. г. није држана настава за Светог Саву, за време Ускршњег распуста (29. марта -11. априла), у мају за Спасовдан (10) и за Духове (21). Славили су се свети Ћирило и Методије (24. маја). Том приликом је наставница Анђелија Миливојевић одржала предавање ученицима и наставницима, о животу и раду ових великих словенских апостола. После благодарења у цркви, Видовданског помена, одржана је завршна

²⁸*Исто*, Седнице НС: 11, 14. и 24. I, 12. II и 14. III 1941.

²⁹На основу расписа Краљевске банске управе, којим се препоручује властима да не праве сметње акцији око скупљања прилога за отварање немачке школе - Препарандије под надзором државе, јер се на то жалио др С. Крафт. ИАГНС Ф.174, *Распис Краљевске банске управе*, пов. 533/1931.

³⁰*Bilder aus Werbass*, 189; Данас је то школски објекат ОШ *Братство јединство*.

школска свечаност: подношењем школских извештаја, поделом сведочанстава ученицима и доделом књига одличним ученицима, које је, на иницијативу месног евангеличког пароха Хајнриха Медера, даровао Просветни савез Задужбине.

Године 1936. мушка одељења пресељена су у изнајмљене просторије Евангеличке црквене општине.

Школа је била пољопривредног смера, а настава је трајала четири године (теоретска и практична). Маја 1940. године војска се уселила у четири учионице ове школе. На основу Одлуке Министарства просвете (IV бр. 8784), од 23. августа 1940. године, Немачки језик се почетком шк. 1940/41. године учи као обавезни наставни предмет. Управитељи школе били су: од 1933. Јозеф Цорн (*Joseph Zorn*) и од 1939. Фидрих Лоц (*Friedrich Lotz*).³¹

Министар просвете Актом (С.у. бр. 44054), од 26. 12. 1933. године, а према указаној потреби и § 10, 11. и 14. Закона о грађанским школама, одлучио је да се седиште Грађанске школе из Новог Врбаса премести у Стари Врбас, са својим покретним инвентаром и училима који припадају тој школи. Управитељ школе био је Стане Медвед.

У шк. 1934/35. години предавали су: Стане Медвед: Рачун, Ручни рад и Гимнастику; Јулија Релић: Српски језик, Немачки језик, Певање и Домаћинство; Михајло Погодин: Историју, Природопис, Хигијену, Слободно цртање; Слободинка Бајац: Географију, Ручни рад (женски), Гимнастику и Краснопис.

Михајло Погодин, наставник Историје одржаће предавање на Видовдан, када ће се ученицима поделити годишња сведочанства. Одличним ученицима, од 31 поклоњене књиге Геце Кона, даће се по две, а врло добрим по једна књига.

Школске 1935/36. године уведен је III разред. Министарство просвете својим Актом (бр. 66367), 3. октобра 1936. године, одобрило је пресељење Грађанске школе у зграду ОШ у Старом Врбасу. Број ученика на крају школске године био је: I-32; II-17 и III-14 ученика, односно укупно 63 ученика (40 мушких и 23 женске). Из места су 33 ученика.

У току шк. 1935/36. године, од културних и друштвених збивања у Државној грађанској мешовитој школи у Врбасу, забележено је да је поводом Светог Саве организована прослава за сва три разреда школе са говором-декламацијом и хорским певањем ученика. На почетку те ш.г. препоручено је да се ученици претплате на лист *Освит*. На седници Наставничког савета 13. маја препоручено да се купе књиге о *Балкану* и *Југославенски народни владари и великани*.

Секција-подмладак Организације *Јадранска стража* основана је при школи 12. октобра 1935. године. Чланови Организације сви су ученици школе (66). Предавање *О Јаданској стражи* организовано је у школи 2. новембра т.г.

Некако око православног Ускрса у Државној мешовитој грађанској школи у Старом Врбасу организовале су се ђачке приредбе. За 1936. годину припремљен је следећи програм: Позоришни комад

³¹ИАГНС, Ф. 207, Књ. 13, Увод

спремила је Ј. Релић; Музичке тачке припремио је М. Погодин; Полугимнастичке игре ученика спремио је С. Медвед и Гимнастичке вежбе (ученице) спремила је Ј. Релић.

Приход од продатих улазница је 1.525 динара, добровољни приход 809 динара, док је на име расхода утрошено 1.277 динара. Остатак од 1.885 динара уплаћен је у корист Фонда за сиромашну децу.

Наредне године, 6. маја, изведена је иста приредба, са следећим тачкама: *Мајски састанак*, *Јапанско море*, хорски наступи: *Лет' лет' тичице мале* од В. Ђорђевића; *Продана невеста* од Сметане; *Ој тај солдашки бобек* од Пашћана; *Виград приближи се* од Прегла и Пашћана; рецитација *Вече на шкољу* од Шантића; те две гимнастичке вежбе: прва, коју су извели дечаци и друга *Пролеће се буди*, коју су извеле девојке.

Дечаци су организовани у *Соколу*, где се два пута вежбало у соколани. Вођа је директор школе. На основу Одобрења Краљевске банске управе (IV бр. 22202), од 11. маја 1936. године, ученици школе учествоваће на Соколском слету у Суботици.

Одобрењем Краљевске банске управе (IV бр. 51008) од 26. новембра 1936. године, ученици су могли носити Соколске значке.³²

Шк. 1936/37. године отворен је IV разред. Те шк. године наставница Јулија Релић била је задужена за наставничку и ученичку књижницу (библиотеку), док је наставница, Мелвина Брајхлер била задужена за библиотеку на немачком језику.

На Годишњој скупштини секције Организације *Јадранска стража*, Подмладак школе, за председника је изабран Фрања Тот-Каша (IV раз), за секретара Кристијан Халер (III раз), док ће благајник бити Добривој Цвејић (IV раз). Председник Ревизионог одбора је Бранко Искрин (IV раз), а члан одбора Миленко Радовановић (III раз).

У секцији подмладка је 107 ученика, тј. сви ученици Школе. Секција је била претплаћена на четири примерка Гласника *Подмладак Јадрске страже*. На скупштини је донета одлука да се купи I коло *Поморске библиотеке* – научног, поучног и забавног карактера.

Краљевска банска управа својим Актом (IV бр. 940) од 12. јануара 1937. године одбила је да Школа носи назив специјална, пошто није поседовала сопствену зграду.

На Светосавској прослави 1937. године беседу о Светом Сави говорио је наставник М. Погодин; прикладне рецитације говориће ученици (припремила Ј. Релић); Светосавску химну извешће певачки збор (припремио М. Погодин), док ће на гласовиру (клавиру) свирати Фрања Тот-Каша, ученик IV разреда.

Према наређењу Министарства просвете, у другој половини 1937. године, Слободинка Симеоновић (рођ. Бајац) одржала је предавање о ослобођењу јужне Србије, а Ј. Релић говориће поводом 150-годишњице рођења Вука Стефановића Караџића.

Крајем 1937. године, на предлог Ј. Релић, Школа ће поручити следеће књиге: *Приче из класичне старине* од Густава Шваба; *Емил*

³²ИАНС, Ф. 187, Седнице НС: 30. I и 12. III 1937.

и дектетиви од Кеслера; *Јанко дечак из Мексика* од Брута Ревалда; *Деца великог села* од Мата Ловрака; *3000.000 км* од др Свугдића; *Храбри разред* од Кестлера; *Јунаци Павлове улице* од Ференца Молнара; *Јак међу гусарима* од Џека Лондона, те дела Хјуа Лофтинга: *Циркус доктора Дулитла*, *др Дулитле - краљ Индијанаца*, *др Дулитле и његове животиње*.

Програм прославе Светог Саве за 1938. годину у Државној мешовитој грађанској школи у Старом Врбасу састојао се од црквене свечаности, која ће се обавити у 9 часова. Управитељ школе ће се постарати за кума. Разредне старешине ће обезбедити довољну количину кољива, трошкове за то ће сносити Школски одбор. Након тога на школској свечаности говориће Миленко Радовановић, ученик IV разреда. За декламације и остали декор постараће се Ј. Релић, наставница школе.

На крају шк. 1937/38. године, ова Школа доделила је захвалницу парохи Живанову, вероучитељу православног катихизиса, за добровољни рад приликом спремања школских приредби (као хоровађи). У тој школској години од 103 ученика било је 35 православаца, 22 римокатолика, 17 протестаната, 12 гркокатолика и 7 мојсијеваца.

Предлог да се оснује ђачки клуб у Државној мешовитој грађанској школи и да се уведе један час хорског певања донет је на седници Наставничког савета, 9. септембра 1938. године. Одлуком Краљевске банске управе (IV бр. 46964), од 31. октобра т.г, часови хорског певања и инструменталне музике у овој Школи могли су се изводити само у слободном времену.

У секцији Подмлатка *Јадранске страже* је 121 члан. Управни и Надзорни одбор састављени су од ученика-ца из сва четири разреда. Повереник и надзорни наставник је Вера Милић. Дана, 31. октобра 1938. године прослављен је *Јадрански дан*.

Вероучитељи у школи били су: Милан Киждобрански (православни катихизиз), Ђура Биндаз за гркокатолике, Филип Хартвајн за римокатолике и реформате.

Почетком фебруара наредне године у Школи су одржана два предавања, једно о кнезу Алекси Ненадовићу, а друго о Илији Бирчанину.

Оснивачка скупштина Омладинског културно-привредног покрета (ОМПОК) одржана је у Новом Саду 27. септембра 1936. године, „са задатком да ово удружење у своју организацију обухвати сву поштену омладину, да културним методама и привредним средствима подигне ниво данашње омладине, да од низ јединки створи компактну целину, која као таква, пуна моралних квалитета, у нашој средини имаде да да своју реч, своју снагу и борбу“. Ради оснивања месне организације Покрета у Београду сазвана је конференција свих војвођанских студената у том граду. Међу организаторима ОМПОК-а у Београду били су и Врбашани Иса Секички и Фрања Силберлајтнер, који су били чланови Управе, а Ирина Копчански бирана је за члана Надзорног одбора.

Омладински покрет се ширио. Жеља за стварањем месних

организација ОМПОК-а све више је обузимала омладинце. За кратко време основано је неколико месних организација ОМПОК-а. За десет дана, од 8. до 15. августа 1937, одржане су оснивачке скупштине ОМПОК-а у Стапару, Старом Врбасу, Суботици, Старом Сивцу, Кули и Голубинцима. Ко су били оснивачи и иницијатори Организације ОМПОК у Врбасу није утврђено, али о овом случају лист *Наш живот* наводи следеће: *Стари Врбас, 11. август 1937.* - Основана је месна организација омладинског покрета у Старом Врбасу. Присуствовало је преко 40 омладинаца. Интересовање омладинаца за сам рад у покрету расте. Врше се припреме за дилетантске секције.

Планом рада на културном пољу било је предвиђено да месна организација буде средиште културног рада. У месту у којем није било никакве културне активности омладинци ће основати најпре читаоницу. Читаоница ће организовати јавна предавања из разних области. Надаље, сваке месна организација основаће, према приликама, своје секције: спортске, позоришне, музичке итд. Као форме културног рада служиће и разни течајеви: како из напредне пољопривреде и сточарства, тако и течајеви из разних занатских струка, течајеви за аналфабете.

Док у месту где је већ постојао извештан културни рад, омладинци су требали да настоје да организују сарадњу свих културних установа, да заједнички приређују разне забаве, предавања, курсеве итд.

Гласило војвођанске омладине *Наш живот* покренуто је 20. новембра 1936. године и излазило је до средине 1938. године, односно до забране ОМПОК-а. Изашла су укупно 23 броја у тиражу од 35.000 примерака. На насловној страни првог броја стајале су Змајеве речи *Човек тражи слободу а слобода људе!*³³

Читалачко друштво или *Касина* при крају свог постојања била је смештена у хотелу *Грајфејништајн* у Новом Врбасу. Одржаване су ту и друге културне активности. Запажена су следећа музичка збивања: *Фестивал ружа (Rosenfest im Casino Greifenstein)* и Школа плеса (*Tanzschule Mesnik*, 1939, 1940).³⁴

Популарно састајалиште омладине у предратном Новом Врбасу била је посластичарница *Luchesi*, која се налазила у непосредној близини *Грајфејништајна*.

На каналском *Шлајзу*, био је лепо уређен Бекеров ресторан са баштом пуном бујног зеленила, где су Врбашани, пре Другог светског рата, предвече одлазили на краatak излет и освежење. Суботом и недељом икупљала се овде омладина на игранкама.³⁵

Светосавски програм свих државних и приватних школа оба

³³*Наш живот*, бр. 1, 20. XI 1936, 1; бр. 3/1937, 6-7; бр. 8, 1. VII 1937, 1; бр. 10, 1. IX 1937, 8.

³⁴*Bilder aus Werbass*, 78-79, 138, 287.

³⁵*Letzter Schultag der. 8. Klasse, 1934.* Gefeiert wurde im Gausthaus Becker, an der Schleuse; Terrasse des Gasthauses Becker an der Schleuse; *Bilder aus Werbass*, 182, 312.

Врбаса одржан је 27. јануара 1941. године у сали Хотела *Грајфенштајн*.

Програм: Светосавска химна, мешовити хор Државне грађанске школе Ст. Врбас; Државна химна, мешовити хор Приватне немачке гимназије; Поздравни говор, Рада Ж. Адамов, директор Државне гимназије; *Наша деца* - Б. Нушића, ученици Државне народне школе Н. Врбас; *Тетка Рода: Дружба којој треба служба*, ученице Народне школе Ст. Врбас; *Ој, Југославијо*, мешовити хор Државне народне школе Н. Врбас; *Свети Сава* - Војислав Илића, рецитије Павле Тузлић, ученик IV разреда Државне гимназије; *Луткице*, ученице Државне грађанске школе Ст. Врбас; *II руковет* - Ст. Мокрањца, мешовити хор Приватне немачке учитељске школе; Корачница – тришлер, оркестар Приватне немачке учитељске школе; *Шта нам ради онај дидо стари* и *Скухала сам вечерицу*, мешовити хор Државне гимназије.³⁶

Број књига у библиотеци Занатлијског удружења у Новом Врбасу 1932. године је 1.500 свезака. Те године Удружење је било претплаћено на следеће часописе: *Службени гласник*, *Политика*, *Немачки народни лист* (*Deutsches Volksblatt*), *Врбаске новине* (*Werbasser Zeitung*),³⁷ *Југословенски пчелар*, *Занимљиви лист*, и др. У току 1933. купљено је 56 књига, а 1936. на име магазина и стручних часописа потрешено је 2.500 динара.

Занатско певачко друштво (одсек) *Слога*, са 50 чланова, основано је 1921. године. Први председник био је Филип Шмит, грађевински предузимач, а хоровађа Фидрих Сауер, учитељ. На други дан Духова те године, застава Певачког друштва *Слога* свечано је примљена и освећена, кума је била госпођа Бети Новачек, супруга директора шећеране инж. Јана Новачека. Други хоровађа био је Карл Клајн, мл, а 1938. године Михаел Рик.³⁸

Једно од гласила пчелара, од 1930. до 1940. године, био је стручни часопис за унапређење и ширење пчеларства у Дунавској бановини *Пчеларски гласник*. Издавач и власник био је Ludvig Ritzmann, а одговорни уредник Karlo Ritzmann. Штампан је у нововрбаској штампарији Х.Плеса и излазио је месечно, а у каснијим годинама у штампарији L.Ritzmann-а у Новом Врбасу, четири пута годишње и то: почетком фебруара, маја, августа и новембра месеца.³⁹

³⁶ИАГНС, Ф 23, Седница НС, 24. I 1941; ИАГНС, Ф. 207, К 13, Alapítványi német tannyelvű polgári iskola nyilvánossági joggal Újverbászon – Évkönyv az 1940-41 tanévről; III Adatok az iskola 1940-41. évi történetéhez - 2. Az iskolai év fontosabb eseményei: Január 27, az összes helybeli iskolák közös Szent Száva ünnepet rendeztek gazdag tárgysorozattal. *Исмо*, 10, 12.

³⁷*Werbasser Zeitung*, Wochenblatt, für das protestantische Deutshtum, Neuwerbass - Újverbász

³⁸Karl Stötzer, *Pedesetogodišnjica zanatlijskog udruženja (Füntzig Jahre Gewer-bekorporation in Novi Vrbas)*, Zanatlijsko udruženje opština Novi Vrbas, Stari Vrbas i Kucura, Novi Vrbas 1938, 9, 110.

³⁹Ludvig Ritzmann, *Jugoslovenska pčelarska industrija*, Novi Vrbas (Dun.ban.),

У оквиру црквених заједница постојале су разне активности од црквених хорова до разних женских и девојачких удружења, те издавачке делатности (учбеници, часописи).

Године 1927. при Римокатоличкој цркви у Новом Врбасу основана су следећа католичка удружења: *Читалачко друштво*, *Омладинско друштво*, *Певачко друштво*, *Девојачко друштво* и *Женско друштво*, док се у шематизму из 1942. године наводи: „Католичко женско друштво има 73 чланице“.

Русини су били подељени на два културна друштва, једно је било Руско народно-просветно друштво којим су руководили попови. Оно је имало свој лист *Руске новине*, издавало је годишњи календар и штампало црквене књиге. Друго русинско друштво било је под именом *Зарја*. Оно се разликовало од првог у томе што су у том друштву били окупљени Русини православне вере, док су у првом друштву били само католици. Ни једно ни друго друштво није било напредно.⁴⁰

У школском летопису Приватне немачке грађанске школе у Новом Врбасу, за шк. 1940/41. годину, 2. *Значајна дешавања у току школске године*, забележено је:

„31. марта последњи наставни дан у години. Поводом наредбе, број I. 32 од 31. марта 1941. године, Министарство за опште образовање обуставило је наставу. Избио је рат, а наставници нису могли наставити наставни програм.

Априла 13. мађарски домобрани ушли су у Нови Врбас“.⁴¹

Ценовник за 1940.

40 АВ, Ф. 334, К. 247, 10019, 1.

41 ИАГНС, Ф. 207, Књ.13, Évkönyv az 1940-41 tanévről, III Adatok az iskola 1940-41 évi történetéhez, 10.

Претплатите се на

ТРАГ

часопис за књижевност, уметност и културу

Часопис ТРАГ излази четири пута годишње у обиму од десет штампарских табака по једном броју.

Годишња претплата износи 1000 динара за физичка, а 1600 динара за правна лица.

Претплата се може уплатити на жиро рачун број 840- 98664-83 код УЈП са назнаком „за часопис Траг”.

Чим се прокњижи Ваша уплата ми ћемо Вам слати часопис на адресу коју нам пошаљете.

Све информације можете добити путем телефона на број 021-707-566.

СРП - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске

82+7+008

ТРАГ : часопис за књижевност, уметност и културу / главни и одговорни уредник Небојша Деветак. – 2005, бр. 1 – . – Врбас : Народна библиотека „Данило Киш”, 2005 – (Нови Сад : „Будућност”). – 23 цм

Тромесечно.
ISSN 1451-9437

Cobiss.sr-ID 202214407